

НАРЪЧНИК ЗА СПЕЦИАЛИСТИ,
РАБОТЕЩИ ПО ОВЛАСТЯВАНЕ НА ЖЕНИ
И МОМИЧЕТА ТЪРСЕЩИ ИЛИ ПОЛУЧИЛИ
МЕЖДУНАРОДНА ЗАКРИЛА, ПРЕТЪРПЕЛИ
НАСИЛИЕ, ОСНОВАНО НА ПОЛА

Наръчникът е финансиран по
Програма „Права, равенство и гражданство“
на Европейския съюз (2014-2020 г.)

Съдържанието на този наръчник отразява единствено възгледите на авторите и е тяхна отговорност. Европейската комисия или МОМ не поемат никаква отговорност за използването на съдържащата се в него информация.

МОМ е водещата междуправителствена организация в сферата на миграцията, посветена на принципа, че хуманната и регламентирана миграция е от полза за хората, търсещи ново начало и приемащото ги общество. Организацията предоставя услуги и консултации на правителства и мигранти и оказва съдействие, в координация с партньорите си в международната общност, за осигуряването на системно и хуманно управление на миграцията, насърчаването на международното сътрудничество относно миграционните въпроси, подпомагането в намирането на практически решения на миграционните проблеми и осигуряването на хуманитарна помощ на мигранти в нужда, включително бежанци и вътрешно разселени лица.

Наръчникът е реализиран по проект PROTECT – Предотвратяване на сексуалното и основаното на пола насилие над мигранти и подобряване на подкрепата за жертви, финансиран от Генерална дирекция „Правосъдие и потребители“ на Европейската комисия чрез Програма „Права, равенство и гражданство“. Той е насочен към предотвратяването на насилието, основано на пола (НОП) над мигранти и към засилването на подкрепата за жертвите. Основната цел на проекта е съществуващите услуги за подкрепа при случаи на НОП да се ползват с по-задълбочен капацитет и да бъдат координирани по-добре, за да са по-достъпни за бежанците, мигрантите и лицата, търсещи международна закрила, независимо дали са деца или възрастни, мъже или жени, или хора с ЛГБТИ ориентация, стига да са жертва (или потенциална жертва) на описания тип насилие. PROTECT също цели да повиши информираността сред тези общности и да ги овласти.

В изпълнението на PROTECT в периода от октомври 2018 г. до март 2020 г. се включиха дванадесет Мисии на МОМ (в Белгия, България, Хърватия, Гърция, Унгария, Ирландия, Италия, Малта, Холандия, Полша, Словения и Испания) и осем партньори от НПО сектора: Legebitra (Словения), Le monde selon les femmes abl (Белгия), Fundación EMET Arco Iris, Asociación Rumiñahui, Movimiento por la Paz (Испания), Arq Psychotrauma Expert Groep, Rutgers, and Pharos (Холандия).

Издател: МЕЖДУНАРОДНА ОРГАНИЗАЦИЯ ПО МИГРАЦИЯ (МОМ)
БЪЛГАРИЯ

Адрес: ул. „Цар Асен“ №77, София, България

Телефон: +359 2 93 94 774

Факс: +359 2 93 94 788

Email: iomsfia@iom.int

Интернет страница: www.iom.bg

Facebook: www.facebook.com/IOMBulgaria

First cover photo: © IOM 2020

Снимката на корицата е част от изображенията на външната стена на Регистрационно-приемателния център към Държавна агенция за бежанците в гр. Харманли, нарисувани в рамките на ежегоден Графити фестивал организиран от МОМ България. Художник – Точка Илиева, 2018 г.

© 2020 Международна организация по миграция – България

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise without the prior written permission of the publisher.

**НАРЪЧНИК ЗА СПЕЦИАЛИСТИ,
РАБОТЕЩИ ПО ОВЛАСТЯВАНЕ НА
ЖЕНИ И МОМИЧЕТА ТЪРСЕЩИ ИЛИ
ПОЛУЧИЛИ МЕЖДУНАРОДНА ЗАКРИЛА,
ПРЕТЪРПЕЛИ НАСИЛИЕ, ОСНОВАНО
НА ПОЛА**

С настоящото издание изказваме благодарности към съ-авторите **Радостина Белчева** и **Мариета Гечева**, експерти в разработването на програми и проекти, свързани с предоставяне на услуги и подкрепа на мигранти и бежанци. В качеството си на консултанти на МОМ България по проект PROTECT, Радостина Белчева и Мариета Гечева оказаха изключителен принос за създаването на този наръчник.

Благодарим и на съ-авторите **Ана Райкова** и **Теодора Николова** от МОМ България, които са част от екипа на проекта PROTECT и предоставяха насоки за изготвянето на наръчника, както и участваха в разработването на въпросниците, интервютата и в процеса на редакция.

МОМ България благодари за финансовата и техническа подкрепа на УНИЦЕФ, най-вече на **Даниела Колева**, **Диана Йовчева** и **Антония Сеизова** за цялостния им принос във всички етапи от проекта.

Не бива да пропускаме заслугата на самите мигранти, както и на всички професионалисти от ред сектори, свързани с миграция, бежанци, здравеопазване, психотерапия, социално подпомагане, които по един или друг начин участваха в изработването на настоящия наръчник.

Бихме искали да благодарим и на **Мария Самуилова**, **Милена Николова**, **Явор Лилов**, **Надя Кашлакева** и **Анна Базелкова** от МОМ България, които допринесоха за редактирането и оформлението на наръчника.

Не на последно място благодарим на всички жени, които взеха участие в интервютата, както и на всички онези жертви на насилие, които преминаха с наша помощ през трудностите по преодоляването му. Доверието, което получихме от тях, ни носи увереност, че промяната е възможна и тя се случва стъпка по стъпка, когато се полагат усилия в тази посока.

Екипът на МОМ ви пожелава професионално удовлетворение от пътуването в други култури по време на работата ви, свързана с подкрепа на мигранти!

ПРЕДГОВОР

Насилието, основано на пола (НОП) е широко разпространено нарушение на човешките права, което се среща по целия свят, включително и в Европа. НОП има различни форми – физическо, психологическо/емоционално, сексуално, социално и икономическо, като включва домашно насилие, сексуален тормоз, вредни традиционни практики, експлоатация и трафик на хора. Такъв тип насилие могат да преживеят както жени и мъже, непълнолетни момичета и момчета, Лесбийки, Гей, Бисексуални, Транс-сексуални, Интерсекс (ЛГБТИ) лица.

Последиците от НОП прекрочват границите на индивида и често засягат цели семейства и общности. В периоди на хуманитарна криза или друг вид нестабилност тези последици могат да се засилят. Наличието на разбиране у широката публика, държавните органи и специалистите за произтичащите от това рискове несъмнено ще редуцират отрицателните последици от НОП. Чрез своята политика за равенство между половете, МОМ потвърждава ангажимента си да гарантира интегрирането на подобен тип справедливи принципи във всички свои проекти и дейности.

НОП оставя невидими рани. Много често то е скрито зад традиции и ритуали, които не се разпознават като нараняващи. Част от отговорността на специалистите от помагачите професии е да могат да видят отвъд повърхността и да разпознаят белезите. Сериозността на последициите от този вид насилие изискват мултидисциплинарен подход и продължителна подкрепа. Положителната промяна е бавна, но в крайна сметка резултатите са щедри за всички участници. Вярваме, че събраната в това издание информация ще бъде полезна за специалистите, работещи с жени и момичета, търсещи или получили международна закрила, жертви на НОП, подкрепяйки ги по пътя им към безопасен, достоен и пълноценен живот.

Настоящият наръчник е създаден в рамките на проект PROTECT „Предотвратяване на сексуалното и основаното на пола насилие над мигранти и подобряване на подкрепата за жертви“. Той е резултат на съвместната работа на консултанти и екипа на Международна организация по миграция (МОМ) в България. Наръчникът обобщава дългогодишния опит, добрите професионални практики и стандарти в работата с жени и момичета, търсещи или получили международна закрила, преживели НОП. Той е насочен към всички професионалисти и заинтересовани страни, чиято работа засяга бежанците и миграцията, към специалистите от сферата на здравеопазването, психотерапията, социалното подпомагане, от НПО сектора и държавните институции. Основната цел е да се предостави повече информация, която да помогне за по-ранното идентифициране на случаи, за спецификите при предоставяне на подкрепа, за потенциалните ресурси, използвани в процеса на работа.

Следващите страници ще запознаят читателя по-детайлно с резултатите от интервюта, включващи личните истории

на част от жените и момичетата, с които са работили на терен психолози, психотерапевти, социални работници и експерти, правни консултанти. Ще бъдат обозначени основни характеристики на обичаите, нравите, традициите и всекидневните културни практики на мигрантските общности в България. Ще бъде предоставена информация за спецификите в работата по случаи на хора, които са преживели НОП и се намират в процес на миграция. В този смисъл, настоящият наръчник цели не само да привлече вниманието към една трудна и чувствителна тема, каквато представлява НОП, но също да зададе общи професионални стандарти и да отвори пространство за бъдеща дискусия.

МОМ България

БЛАГОДАРНОСТИ ___ i

ПРЕДГОВОР ___ iii

СЪКРАЩЕНИЯ vii

ВЪВЕДЕНИЕ ___ vii

ГЛАВА I: _____ 1

КАКВО Е ПОЛЕЗНО ДА ЗНАЕМ, В КАЧЕСТВО НИ НА СПЕЦИАЛИСТИ, РАБОТЕЩИ С ЖЕНИ И МОМИЧЕТА ТЪРСЕЩИ ИЛИ ПОЛУЧИЛИ МЕЖДУНАРОДНА ЗАКРИЛА?_ 1

ВЪВЕДЕНИЕ В ГЛАВА I ___ 1

1. КРАТЪК ПРЕГЛЕД НА КОНТЕКСТА _____ 1

ОБЩА ИНФОРМАЦИЯ ЗА ЛТМЗ И ЛПМЗ В БЪЛГАРИЯ ___ 1

ОСНОВНИ ПОНЯТИЯ И АСПЕКТИ НА СИТУАЦИЯТА НА ЖЕНИТЕ И МОМИЧЕТАТА, ТМЗ ИЛИ ПМЗ В БЪЛГАРИЯ ___ 2

2. СПЕЦИФИКИ НА СТРАНИТЕ НА ПРОИЗХОД НА ЖЕНИТЕ И МОМИЧЕТАТА ТМЗ ИЛИ ПМЗ В БЪЛГАРИЯ ___ 3

ЛИЧНИ ИСТОРИИ НА ИНТЕРВЮИРАНИТЕ ЖЕНИ И МОМИЧЕТА ТМЗ ИЛИ ПМЗ _____ 3

3. БАРИЕРИ И ТРУДНОСТИ В БЪЛГАРИЯ, ЗА КОИТО ЖЕНИТЕ И МОМИЧЕТАТА СПОДЕЛЯТ ПО ВРЕМЕ НА ИНТЕРВЮТАТА_ 7

ГЛАВА II _____ 9

ПРЕГЛЕД НА ДОБРИТЕ ПРАКТИКИ И МОДЕЛИ В РАБОТАТА С ЖЕНИ И МОМИЧЕТА ТМЗ ИЛИ ПМЗ_ 9

ВЪВЕДЕНИЕ В ГЛАВА II ___ 9

1. НАЙ-НАЛЕЖАЩИТЕ НУЖДИ НА ЖЕНИТЕ И МОМИЧЕТАТА ТМЗ И ПМЗ В БЪЛГАРИЯ ___ 9

ОЦЕНКА НА НУЖДИТЕ НА ЛТМЗ И ЛПМЗ В БЪЛГАРИЯ ___ 9

ОСНОВНИ НУЖДИ, СВЪРЗАНИ С БИТА И ВСЕКИДНЕВИЕТО, СПОМЕНАТИ ОТ ЖЕНИТЕ И МОМИЧЕТАТА ТМЗ И ПМЗ_ 10

НУЖДИ ПРОИЗЛИЗАЩИ И СВЪРЗАНИ С ПРЕЖИВЯВАНЕТО НА ТРАВМАТИЧНИ СЪБИТИЯ_ 11

ОПИТЪТ НА ЖЕНИ И МОМИЧЕТА ТМЗ И ПМЗ ПРИ ПОЛЗВАНЕТО НА СОЦИАЛНА ПОДКРЕПА В БЪЛГАРИЯ ___ 12

2. РАБОТА С ЖЕНИ И МОМИЧЕТА ТМЗ ИЛИ ПМЗ, ПРЕЖИВЕЛИ НОП, И ДОБРИ ПРАКТИКИ ___ 12

СОЦИАЛНА РАБОТА ___ 12

ВОДЕНЕ НА СЛУЧАЙ ___ 14

ПСИХОЛОГИЧЕСКО КОНСУЛТИРАНЕ И ПСИХОТЕРАПИЯ_ 16

УЧАСТИЕТО КАТО ОСНОВЕН ЕЛЕМЕНТ НА ОВЛАС-

ТЯВАНЕТО	17
МЕЖДУКУЛТУРНА МЕДИАЦИЯ	21
РАБОТА В ГРУПИ (ГРУПОВИ ЗАНИМАНИЯ)	22
СЪЗДАВАНЕ ИЛИ УКРЕПВАНЕ НА ПОДПОМАГАЩА ОБЩНОСТ В И ИЗВЪН РПЦ ИЛИ В СПЕЦИАЛИЗИРАНИ ПРОСТРАНСТВА	23
КУЛТУРНА И ГРАЖДАНСКА ОРИЕНТАЦИЯ	24
КУРСОВЕ ЗА ЖИТЕЙСКИ УМЕНИЯ	25
ГЛАВА III	26
ПСИХО-СОЦИАЛНА РАБОТА С ФОКУС ОВЛАСТЯВАНЕ НА ЖЕНИ И МОМИЧЕТА ТМЗ ИЛИ ПМЗ, ПРЕЖИВЕЛИ НОП	26
ВЪВЕДЕНИЕ В ГЛАВА III	26
1. ПОСРЕЩАНЕ НА НУЖДИТЕ НА ЖЕНИ И МОМИЧЕТА ТМЗ ИЛИ ПМЗ, ПРЕЖИВЕЛИ НОП, В БЪЛГАРИЯ	26
СЪЩЕСТВУВАЩИ СОЦИАЛНИ УСЛУГИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА ПРЕД ТЯХ	26
ПРОФИЛ НА ЖЕНИТЕ И МОМИЧЕТАТА ТМЗ ИЛИ ПМЗ, ПРЕЖИВЕЛИ ХРОНИЧНО НАСИЛИЕ И/ИЛИ ТРАВМАТИЧНИ СЪБИТИЯ, ЗАСТРАШАВАЩИ ЛИЧНОСТТА, СВОБОДАТА И ЖИВОТА ИМ	28
ИЗГРАЖДАНЕ НА ДОВЕРИТЕЛНА ВРЪЗКА	29
2. ЕТАПИ В ПРЕДОСТАВЯНЕТО НА ПОДКРЕПА ЗА ЖЕНИ И МОМИЧЕТА ТМЗ ИЛИ ПМЗ, ПРЕТЪРПЕЛИ НАСИЛИЕ, ОСНОВАНО НА ПОЛА, В СОЦИАЛНИ УСЛУГИ	30
ПЪРВИ ЕТАП НА ПОДКРЕПА В СОЦИАЛНИ УСЛУГИ	30
ВТОРИ ЕТАП НА ПОДКРЕПА В СОЦИАЛНИ УСЛУГИ	31
3. ПРОЦЕС НА ОВЛАСТЯВАНЕ НА ЖЕНИ И МОМИЧЕТА ТМЗ ИЛИ ПМЗ	32
ХАРАКТЕРИСТИКА НА ПРОЦЕСА НА ОВЛАСТЯВАНЕ	32
ОСНОВНИ ПОДХОДИ И ДЕЙНОСТИ В ПСИХО-СОЦИАЛНАТА РАБОТА С ФОКУС ВЪРХУ ОВЛАСТЯВАНЕТО НА ЖЕНИ И МОМИЧЕТА ТМЗ ИЛИ ПМЗ, ПРЕЖИВЕЛИ НОП	32
СПЕЦИФИЧНИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА В РАБОТАТА ПО ОВЛАСТЯВАНЕ	34
4. ПОСТТРАВМАТИЧНО СТРЕСОВО РАЗСТРОЙСТВО И КОМПЛЕКСНО ПОСТТРАВМАТИЧНО СТРЕСОВО РАЗСТРОЙСТВО В СЛЕДСТВИЕ НА ПРЕЖИВЯНО НОП	37
5. РОЛИ И ОТГОВОРНОСТИ НА СПЕЦИАЛИСТИТЕ В РАБОТАТА ПО ОВЛАСТЯВАНЕ НА ЖЕНИ И МОМИЧЕТА ТМЗ ИЛИ ПМЗ, ПРЕЖИВЕЛИ НОП	39

ВОДЕЩ СПЕЦИАЛИСТ ПРИ РАБОТАТА ПО ОВЛАСТЯВАНЕ И РОЛИ НА ЧЛЕНОВЕТЕ НА ЕКИПА	39
РОЛЯТА НА ПРЕВОДАЧА/КУЛТУРНИЯ МЕДИАТОР	39
ДРУГИ ПРОФЕСИОНАЛИСТИ, КОИТО ИМАТ ПОДКРЕПЯЩА РОЛЯ В ЦЯЛОСТНИЯ ПРОЦЕС НА ОВЛАСТЯВАНЕ	40
6. ГРИЖА ЗА СПЕЦИАЛИСТИТЕ И ПОДКРЕПА ПРИ ПРОФЕСИОНАЛНО ПРЕГАРЯНЕ	41
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	44
ПРИЛОЖЕНИЕ 1:	45
ВЪПРОСНИК ЖЕНИ И МОМИЧЕТА	45
ПРИЛОЖЕНИЕ 2:	47
ПРОФИЛ НА ИНТЕРВЮИРАНИТЕ ЖЕНИ И МОМИЧЕТА	47
ПРИЛОЖЕНИЕ 3:	49
ВЪПРОСНИК ПРОФЕСИОНАЛИСТИ	49
ПРИЛОЖЕНИЕ 4:	51
ИНТЕРВЮТА С ПРОФЕСИОНАЛИСТИ	51
ПРИЛОЖЕНИЕ 5:	53
СПИСЪК С ОРГАНИЗАЦИИ	53
ПРИЛОЖЕНИЕ 6:	55
НАСОКИ ЗА РАБОТА	55
ПРИЛОЖЕНИЕ 7:	56
ПРАВА НА ЖЕНИ И МОМИЧЕТА ТМЗ, ПМЗ И БЕЗ ДОКУМЕНТИ СПОРЕД ЗАКОНОДАТЕЛСТВОТО НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ	56
БЕЛЕЖКИ:	58

СЪКРАЩЕНИЯ

ВКБООН	Върховен комисариат на ООН за бежанците
ГТС	Граждани на трети страни
ДАБ	Държавна агенция за бежанците
К-ПТСР	Комплексно посттравматично стресово разстройство
ЛПМЗ	Лица, получили международна закрила
ЛТМЗ	Лица, търсещи международна закрила
МВР	Министерство на вътрешните работи
МОМ	Международна организация по миграция / Агенция на ООН по миграция
МС	Министерски съвет на Република България
НОП	Насилие, основано на пола
НПО	Неправителствена организация
ООН	Организация на обединените нации
ООН Жени	Организация на ООН а жените
ПМЗ	Получил(а) международна закрила
ПТСР	Посттравматично стресово разстройство
РПЦ	Регистрационно-приемателен център
СДВНЧ	Специален дом за временно настаняване на чужденци
ТМЗ	Търсещ(а) международна закрила
УНИЦЕФ	Детски фонд на ООН
ФНООН	Фонд на ООН за населението
ЛГБТИ	Лесбийки, Гей, Бисексуални, Транссексуални, Интерсекс

ВЪВЕДЕНИЕ

Настоящият наръчник е създаден в отговор на необходимостта от повече практическа информация, предназначена за специалисти, работещи с жени и момичета, търсещи или получили международна закрила и преживели насилие, основано на пола (НОП). По-специално, наръчникът засяга работата с жени и момичета, които са пристигнали в България от страни в Близкия изток и Африка.

Според дефиницията на Постоянния съвместен комитет на агенциите (IASC), НОП е общ термин, който включва всички злонамерени действия извършени против волята на човека, основаващи се на социално признати различия (т.е. социални роли на пола) между мъже и жени. Това са действия които причиняват физическа, сексуална или психическа вреда или страдание, заплахи от такива действия, принуда, и други лишения от свобода. Тези действия могат да бъдат извършени, както в публичния, така и в частния живот.¹

Предизвикателство е за жени и момичета, търсещи или получили международна закрила, както и за голяма част от мигрантите по света, да изградят самостоятелен живот в друга държава с различна култура, различен език, различна социална система и обществен живот. Още по-голямо е предизвикателството за тях, когато със себе си носят следите от травматични преживявания, свързани с НОП. От своя страна, специалистите в социалната сфера често се сблъскват с предизвикателства при оказване на подкрепа на тези жени и момичета, като: липса на информация за култура и произход; необходимост от още един човек, който да опосредства комуникацията; вид и продължителност на травматичния опит; последствия, които този опит оказва върху момичето или жената; подходи към овластяване и работа по овластяване и други.

Основните цели на наръчника са да подпомогне по-доброто разбиране на причините за и последиците от претърпяното насилие, основано на пола, с което се сблъскват жените и момичетата, търсещи или получили международна закрила, както и да допринесе за надграждане на знанията, развиване на нови умения, придобиване на увереност у специалистите в процеса на подпомагане, овластяване и подкрепа на пострадалите.

Наръчникът е изработен на три етапа. Първият етап включва интервюта с жени и момичета, търсещи или получили международна закрила, с цел запознаване с техните нагласи по различни теми от социален характер като обществен и семеен живот, и опит с ползване на социални услуги в България (за повече информация относно методологията вижте Приложения 1 и 2). Вторият етап включва интервюта със специалисти в социалната сфера – психолози, социални работници и др., относно техните нужди по отношение на работата им с жени и момичета,

търсещи или получили международна закрила, и претърпели травматични преживявания (за повече информация относно методологията вижте Приложения 3 и 4.) Третият етап включва изготвянето на наръчника на базата на интервюта, както и на дългогодишния опит на авторите и организацията, предоставящи подкрепа на мигранти и бежанци в България.

Наръчникът е организиран по следния начин: Глава I запознава читателите с резултатите от интервюта с жените и момичетата, техните виждания, преживявания и културно възприети норми по отношение на семейство и деца, образование, брак, работа, мъжки и женски социални роли, загуби и тъгуване; опит или липса на такъв със социални услуги в България. Главата включва и разнообразие от информация и факти от международни проучвания на обществения живот в страните от Близкия изток и Африка. Направен е обзор и на ситуацията в България, с какви предизвикателства се срещат бежанците, търсещите закрила и мигрантите, особено когато са жени.

Глава II представя добрите практики и модели за работа с жени и момичета, търсещи или получили международна закрила, а именно: социална работа; водене на случай; психологическа консултиране и психотерапия; участието като основен елемент на овластяването; межкултурна медиация; работа в групи (групови занимания); създаване или укрепване на подпомагаща общност в и извън РПЦ или в специализирани пространства; културна и гражданска ориентация; и курсове за житейски умения.

Интервюта със специалистите предоставят информация за това как те възприемат спецификата на работата с жени и момичета, търсещи или получили международна закрила, както и от какво имат нужда, за да бъдат подкрепени в професионалната си роля. Глава III се базира на извадки от тези интервюта. В допълнение е включена и информация за чуждата практика в психосоциалната работа, като анализът е преплетен с представяне на съществуващите подходи на работа в социалните услуги в България. Обърнато е внимание на най-често срещаните предизвикателства в работата с непозната култура, нуждата от още едно доверено лице – преводач или медиатор, както и препоръки.

¹ Global Protection Cluster and Inter-agency Standing Committee (2015). Guidelines on Integrating Gender-based Violence Interventions in Humanitarian Action, налично онлайн на: https://gbvguidelines.org/wp/wp-content/uploads/2015/09/2015-IASC-Gender-based-Violence-Guidelines_lo-res.pdf, последен достъп на 25.05.2020.

КАКВО Е ПОЛЕЗНО ДА ЗНАЕМ, В КАЧЕСТВО НИ НА СПЕЦИАЛИСТИ, РАБОТЕЩИ С ЖЕНИ И МОМИЧЕТА ТЪРСЕЩИ ИЛИ ПОЛУЧИЛИ МЕЖДУНАРОДНА ЗАКРИЛА?

ВЪВЕДЕНИЕ В ГЛАВА I

Глава I представя контекста на увеличаване брой на пристигнали граждани на трети страни (ГТС) в България след 2014 г. Това са лица – мъже, жени и деца – пристигащи най-вече от страни с хуманитарни кризи – въоръжени конфликти и природни бедствия и съответните икономически последици. Представена е статистическа информация на Държавна агенция за бежанците (ДАБ) при Министерски съвет. Изведени са повече описателни разяснения за понятията „лица търсещи международна закрила (ЛТМЗ)“, „лица получили международна закрила (ЛПМЗ)“, „мигранти“ и какво е разбирането относно жените и момичетата по отношение на уязвимост.

За да запознае специалистите, които четат този Наръчник със спецификата на нуждите от подкрепа на жените и момичетата търсещи международна закрила (ТМЗ) или получили международна закрила (ПМЗ) в България, Глава I се основава на направени интервюта с жени и момичета от тези две категории. (за повече информация относно въпросите зададени по време на интервютата, вижте Приложение 1) Интервютата са проведени от трима експерти - психолози с дългогодишен опит, подкрепени с превод от страна на културни медиатори или преводачи, в периода май - август 2019 г. Интервюираните бяха 26 жени и момичета ТМЗ или ПМЗ, настанени в Регистрационно-приемателен център (РПЦ) гр. София – кв. Враждебна, кв. Овча купел и кв. Военна рампа, РПЦ гр. Харманли, както и живеещи на външни адреси, извън рамките на РПЦ на ДАБ. Темите в интервютата включват културата в страната на произход и статута на жените и мъжете там; ценностите на семейството, социалния живот, образованието и професионалната реализация; трудностите, които срещат и от каква подкрепа се нуждаят. (За повече информация относно профила на интервюираните жени и момичета, вижте Приложение 2)

Изключително важно е професионалистите, които четат настоящия наръчник да имат предвид цялостния социален, политически, икономически и културен контекст за страните на произход на жените и момичетата ТМЗ или ПМЗ. Този контекст, както и личните истории на всяка една от тези жени и момичета, оказват влияние върху работата с тази група. Проведените интервюта, например, показват, че родствениите норми и социални и семейни задължения могат да варират от крайно ограничаващи и определящи живота на даден човек, до по-либерални и свободни. В допълнение, представите и практиката на тези норми

и задължения се различават значително в по-големите и по-малките населени места, както и зависят от нива на образование и социалноикономически статус.

1. КРАТЪК ПРЕГЛЕД НА КОНТЕКСТА

Обща информация за ЛТМЗ и ЛПМЗ в България²

От 2013 година в България има регистрирано значително нарастване на броя подадени молби за международна закрила (7 144 молби през 2013 г., 11 081 – 2014 г., 20 391 – 2015 г., 19 418 – 2016 г., 3 700 – 2017 г., 2 536 – 2018 г., 2 152 – 2019 г.), най-вече от лица от Сирия, Афганистан, Ирак и Пакистан. Най-голям брой лица потърсили закрила в страната е регистриран през 2015г. (20 391 подадени молби).

През 2019 година броят на молбите намалява драстично (от началото на годината до 31 декември 2019г., 2 152 лица са потърсили международна закрила в страната). Поради социално-икономическия си профил, Република България никога не е била основна дестинация за международна закрила/убежище, както показва и проучване, проведено от Върховния комисариат на ООН за бежанците (ВКБООН) през 2016 г.,³ само 10% от лицата, търсещи международна закрила изразяват желание да останат в България. Много хора преминават нелегално през страната без да подадат молба за международна закрила; други, които подават молби, много често продължават пътя си на миграция преди техните молби да бъдат разгледани.

По данни на Държавната агенция за бежанците (ДАБ) водещите три страните по брой подадени молби за периода 1 януари – 31 декември 2019 г. са: Афганистан – 997; Сирия – 487; Ирак – 303.

Общо настанени лица в РПЦ на ДАБ, към края на 2019 г. са 446 лица (при капацитет 5 190 места). Според официалната статистика на ДАБ за 2019 година, жените и децата представляват 45% от лицата потърсили закрила. 6% от всички лица над 14-годишна възраст, потърсили закрила са с висше образование, 1% с полувисше образование, 27% с начално образование, 34% с основно образование, 15% със средно образование, 17% са без образование.

Уязвимите лица и лица със специфични нужди, група, която включва и лица преживели психическо, физическо и/или сексуално насилие, към 28 ноември 2019 г. наброяват 32 лица, без уточнение колко от тях са жени. Важно е да отбележим, че голяма част от случаите на насилие, злоупотреба и риск от такова, остават недоклаждани и нерегистрирани.

² Статистика на ДАБ от месечни координационни срещи.

³ ВКБООН (2016 г.). Проучване на нуждите на търсещите и получили международна закрила лица по възраст, пол и принадлежност към социална група за 2016 г., налично онлайн на: <https://www.unhcr.org/bg/wp-content/uploads/sites/18/2016/12/2016-AGD-PA-Report-Final-BG.pdf>, последен достъп на 05.05.2020 г.

Няма официална статистика за това, колко лица търсещи международна закрила официално живеят на външен адрес, какви са техните профили, трудности и потребности.

Настоящият наръчник е посветен основно на работата с жени и момичета, търсещи или получили международна закрила в България. Следователно, наръчника не представлява общ подход за работа с всички жени и момичета мигранти в България.

Основни понятия и аспекти на ситуацията на жените и момичетата, ТМЗ или ПМЗ в България

i. Мигранти

Дефиниция на Международна организация по миграция (МОМ): „общ израз, който не е дефиниран в международното законодателство, който отразява общо ежедневно разбиране за всеки човек, напуснал мястото на обичайното му местоживее, независимо дали вътре в страната или прекосвайки международна граница, временно или постоянно, по разнообразни причини. Терминът включва редица добре дефинирани юридически категории като работници мигранти; хора, чийто специфични видове придвижвания са юридически дефинирани, като например мигранти пътуващи с каналджи; както и тези, чийто статут и средства на придвижване не са специфично дефинирани в международното законодателство, като например международни студенти.“⁴

Дефиниция на Европейския комитет по миграция към Съвета на Европа: „изразът „мигранти“ се използва [...], в зависимост от контекста, за емигранти, завръщащи се мигранти, имигранти, бежанци, разселени хора и хора с имигрантски произход, и/или членове на етнически малцинства, които са създадени чрез имиграция.“⁵

В случай на доброволна миграция, хората напускат своя дом по свой собствен избор, главно заради т.нар. „теглещи фактори (pull factors)“, докато принудителната миграция обикновено е резултат от т. нар. „подтикващи фактори (push factors)“. Обикновено не съществува един фактор, а комбинация от „фактори“, които са взаимосвързани. Много мигранти напускат държавата си както поради икономически причини, липса на сигурност или бъдеще за децата им, също така и поради нарушения на човешките им права. Счита се, че дори и икономическите мигранти са принудителни мигранти, когато искат да избягат от ситуации, при които тяхното право на труд е нарушено.⁶

⁴ Това е работна и не юридическа дефиниция, налична в секция „ Key Migration Terms“ на официалния уебсайт на МОМ: <https://www.iom.int/key-migration-terms>, последен достъп на 18.03.2020 г.

⁵ Съвет на Европа (уебсайт). КОМПАС: Наръчник за обучение по правата на човека за младежи, налично онлайн на: <https://www.coe.int/bg/web/compass/migration#2>, последен достъп на 18.03.2020 г.

⁶ Пак там.

⁷ ООН (1951). Конвенция за статута на бежанците и допълнителен протокол, налично онлайн на: <https://www.unhcr.org/3b66c2aa10>, последен достъп на 29.08.2020

⁸ ДИРЕКТИВА 2011/95/ЕС НА ЕВРОПЕЙСКИЯ ПАРЛАМЕНТ И НА СЪВЕТА от 13 декември 2011 година, налично онлайн на <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011L0095&from=EN>, последен достъп на 29.08.2020 г.

Фигура 1: Някои подтикващи и теглещи фактори

ПОДТИКВАЩИ ФАКТОРИ (push factors)	ТЕГЛЕЩИ ФАКТОРИ (pull factors)
• Бедност / безработица / липса на достъп до икономически възможности	• Възможности за работа / по-висок стандарт на живот
• Липса на достъп до медицинска помощ / образование	• Достъп до здравеопазване / образование
• Политическа нестабилност / война / преследване / природни бедствия	• Политическа стабилност / сигурност / семейни връзки
• Неравенство / дискриминация	• Социално равенство / справедливост

ii. Лица, търсещи или получили международна закрила (ЛТМЗ или ЛПМЗ)

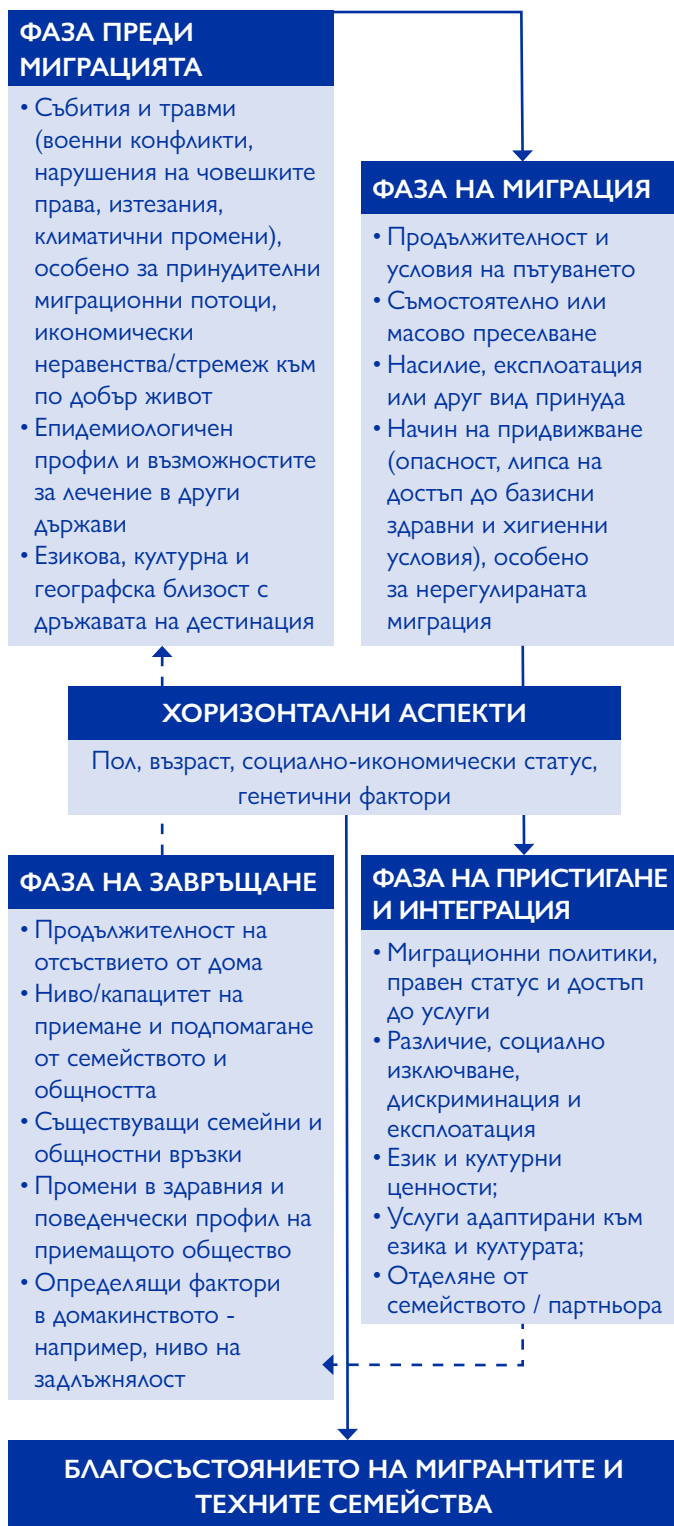
Конвенцията от 1951 г. за бежанците, определя „бежанец“ като човек, който при основателни опасения от преследване по причина на раса, религия, националност, принадлежност към определена социална група или политически убеждения, се намира извън страната, чийто гражданин той е, и не може да се ползва от закрилата на тази страна, или не желае да се ползва от такава закрила поради тези опасения; или, бидейки без гражданство и намирайки се извън страната на своето предишно обичайно местоживее, не може да се завърне или, поради такива опасения, не желае да се завърне в нея.⁷ Лице получило международна закрила е човек, който е получил бежански статут или статут на субсидиарна закрила.⁸

ЛТМЗ са лица, чиято молба за международна закрила все още се разглежда от компетентните органи.

iii. Жени и момичета, търсещи и получили международна закрила⁹

В страните си на произход и по време на миграционния процес (фазите на миграцията), жените и момичетата могат да се сблъскат с различни видове НОП, например принудителен и/или ранен брак, сексуално насилие, както и трафик на хора. Рисковете са особено високи за непридружените момичета, бременните жени, самотните майки и не спират и тук, в страната ни.

Фигура 2: Различните етапи / фази на миграцията¹⁰

Миграцията може да има както положително, така и отрицателно въздействие върху жените. Тя може да им даде по-висока степен на икономическа и лична независимост, или може да ги доведе до ситуация на юридическа обвързаност и/или икономическа зависимост (най-често от съпруг, работодател, разширеното семейство или каналджията). Индивидуалните характеристики на жените и момичетата-

та (социално-икономически статус, възраст, образование, минал травматичен опит и други житейски преживявания и др.) също оказват влияние върху опита и ситуацията им при миграция и доколко успешно се реализират в приемащата държава. Жените и момичетата по света, не само тези, които мигрират, се сблъскват с редица структурни, икономически, политически и културни неравенства. Тези неравенства, и по-специално ролята им в семействата и общностите, налагат акцентът да се постави върху овладяването на жени и момичета и индивидуалната психологическа, социална и юридическа работа с тях.

2. СПЕЦИФИКИ НА СТРАНИТЕ НА ПРОИЗХОД НА ЖЕНИТЕ И МОМИЧЕТАТА ТМЗ ИЛИ ПМЗ В БЪЛГАРИЯ

В периода от януари до края на декември 2019 г., 310 жени и момичета са потърсили международна закрила в България. По отношение на възрастта, броят на жените между 18 и 34 години е 126, следван от 78 момичета между 0 и 13 години, 68 жени между 35 и 64 години, 31 момичета между 14 и 17 години и 7 жени над 65 години. Относно страните на произход, най-много жени и момичета, търсещи международна закрила са от Сирия (154), от Ирак (93) и от Иран (18)¹¹. Тенденцията относно страните на произход се потвърждава и от статистиката на МОМ България за броя и националности на жени и деца ТМЗ или ПМЗ получили подкрепа от мобилните екипи на МОМ от 2017 г. до края на юли 2020 г. – 186 жени от Ирак, 161 от Сирия, 63 от Афганистан и 39 от Иран; както и 745 деца от Афганистан¹², 116 от Ирак, 95 от Сирия, 32 от Пакистан и 21 от Иран.

Тази точка разглежда някои културни и обществени специфики от страните на произход на жените и момичетата ТМЗ или ПМЗ в България, с фокус върху жените от Афганистан, Иран, Близкия изток и Африка. Спецификите са представени първо от гледна точка на международната литература и след това през гледната точка на жените и момичетата интервюирани в рамките на изготвянето на настоящия наръчник.

Лични истории на интервюираните жени и момичета ТМЗ или ПМЗ

Идентичността, мечтите и възможностите за реализация на интервюираните жени и момичета са основно свързани с грижата за семейството и децата, и до по малка степен с образованието и професионалното развитие. Този модел не е характерен само за източните култури, а е често срещан и в Европа.

Следващите три фигури представят някои резултати от проведените интервюта относно семейния статус на жените и момичетата; тяхното образование и професионален опит; продължителност на престоя им в България,

¹⁰ За повече информация за правата на жени и момичета ТМЗ или ПМЗ в България, вижте Приложение 7.

¹¹ Според данни на ДАБ и Дирекция „Миграция“ към МВР, налични онлайн на: <https://aref.government.bg/bg/node/238> и <https://bit.ly/35ieXmJ>, последен достъп на 20.04.2020 г.

¹² Migration data portal (уебсайт) <https://migrationdataportal.org/infographic/health-and-migration-phases>, последен достъп на 02.05.2020 г.

както и продължителността на процедурата им за международна закрила.

Фигура 3: Семейен статус

85% от интервюираните жени и момичета са пристигнали в България заедно със своето семейство (семейни двойки, родители и техните деца).

При **66%** от интервюираните, семейството е пълно (двама родители и техните деца).

При **35%**, децата пътуват само с единия от двамата родители.

20% са пътували заедно с членове на разширеното семейство (баби, дядовци, близки роднини).

8% от интервюираните жени пътуват сами с партньора си, като в семейството няма деца.

46% от интервюираните са с многодетни семейства, **24%** - семейство с две деца и само **23%** са семейства с едно дете.

Важно е да се отбележи, че в България пристигат и жени, които са загубили или са разделени със своите партньори и/или семейства. При тях рисковите фактори са значително по-високи, в сравнение с жените, които пристигат със семейството си.

Фигура 4: Образование и професионален опит

3 от интервюираните лица имат завършена степен бакалавър.

7 са завършили 12 клас.

Жените и момичетата, които са работили в страните си на произход, са заемали позиции като шивачки, фризьори, учители.

7 жени не са работили никога и до момента са били единствено ангажирани с отглеждането на децата в семейството.

Основните причини за прекъсване на образованието / посещаване на училище са: сключване на брак, липса на физическа сигурност при излизане на улицата и ходене на училище; необходимост от оставане в къщи и грижа за домакинството.

Фигура 5: Продължителност на престоя в България и процедура за международна закрила

Повечето от интервюираните жени и момичета са пристигнали в България от 2 до 5 години на проведеното интервю (**80,77%**).

Въпреки, че според българското законодателство, ДАБ е длъжна да предостави отговор по молбата за международна закрила в срок до 6 месеца, на повечето от интервюираните жени и момичета разглеждането на молбата е продължило по-дълго.

В срок до 6 месеца (а при усложнени случаи до не повече от 21 месеца), въз основа на извършеното разглеждане на молбата за международна закрила, ДАБ се произнася с положително решение за предоставяне на бежански или хуманитарен статут или с отрицателно решение за отхвърляне на молбата. ЛТМЗ имат право да обжалват решението на ДАБ пред съда.

ЛТМЗ запазват всичките права, които имат по време на процедурата за международна закрила и по време на обжалването пред съда. Продължителността на процедурите по обжалване зависи от натовареността на съдилищата и е възможно да минат години преди произнасянето на окончателно решение по молбата за закрила. Това е един от моментите, които създават несигурност и тревожност в интервюираните жени и момичета. Като един от най-тежките моменти в България, три от жените посочват – чакането на статут (неустановен период от време), получаването на отказ и липсата на бъдеще и перспектива.

Преди да пристигнат в България, интервюираните лица са прекарвали различен период от време в други държави, като **46%** от изследваните лица посочват Турция, като държава, в която са живели преди пристигането си в България.

По долу са представени части от личните истории и разкази на жените и момичетата, споделени по време на проведените интервюта, които описват ролята на жената в културите, откъдето идват и разликите между половете в тези страни и България. Жените и момичетата говорят за различни видове преживяно насилие, отношенията в семейството, рода и мигрантската общност, в която живеят в момента, препятствия и проблеми, основани на пола, с които са се сблъскали.

Социални и икономически роли на пола в страните на произход

По-голямата част от лицата, търсещи или получили международна закрила в България идват от страни (водещите са Афганистан, Сирия и Ирак) и социална среда, в които ролите на пола са до голяма степен традиционни и патриархални. Следните теми се открояват в историите на интервюираните жени и момичета:

Мъжете са отговорни за издръжката на семейството, докато жените се грижат за децата и домакинството.

Традиционните роли и съпътстващите ангажименти в семейството като грижата за децата, често представляват пречка за търсенето на работа, достъпа до образование или търсене на допълнителна професионална квалификация.

Традиционното разделение на ролите между обществения живот, в който доминират мъжете, и частната, лична сфера, в която доминират жените, се откроява във възприемането на мъжката и женската роля.

По отношение на социалното и икономическо присъствие на жената като част от патриархалното семейство, то е най-често под формата на неформални дейности, включително занаятчийска работа в нечия работилница, до улична търговия, домашно производство, шиене на дрехи, фризьорство, козметични услуги по домовете, обслужване на дребен семеен бизнес, грижи за деца в дома или тясната общност.

Тази ангажираност на жената в неформалния свят на патриархалното общество се смята от някои изследователи за недостатъчно използване на капацитета и уменията на жените, което съответно дава и негативно отражение върху развитието на обществото¹³. В частност, обаче, подобряването на статуса на жените и придвижването им от неформални дейности към официални професии, естествено води и до икономическо овластяване. Това на свой ред рефлектира върху микроклимата в семейството - икономически овластената жена вече по-трудно е в подчинена позиция на мъжа, а той не е единственият, който издържа семейството и разпределя благата. Подобна роля на жената, макар и икономически изгодна за семейството, не е добре приета от мъжа и може да доведе и до налагане на допълнителни ограничения или ескалиране на насилствен модел на взаимоотношения. Родовите и общностни очаквания към мъжа в семейството са свързани с отстояване на позицията на властоимащ.

Възрастните жени в патриархалните общности

Според интервюираните жени и момичета, възрастните жени в патриархалната общност са почитани и уважавани и заемат централно място в семейството. Върху тях често пада тежестта на грижата за болните членове на разширеното семейство и те продължават да се занимават с домакинството и отглеждането на деца дори когато са в напреднала възраст. Тези жени могат да бъдат особено уязвими поради izolацията, в която преминава животът им и липсата на икономическа самостоятелност - тяхната издръжка изцяло зависи от решенията на децата им и разширеното семейство. Тази зависимост може да ги ограничи в достъпа им до лекарства и лечение, а понякога и до храна. Животът прекаран в ограниченията на семейните норми превръща възрастните жени в техни пазители и поддръжници. Много често именно те настояват за строгото спазване на някои увреждащи традиции и ритуали. Първите уроци на патриархата се научават в семейството. Кръговратът от младо момиче, което е потискано от нормите и общността до зряла жена, която става носител и ревностен поддръжник на тези традиции се повтаря във всички патриархални общности под претекст, че това е единственото и правилно решение за продължение на рода. От друга страна, възрастните

жени, поради централното място, което заемат в семейството и уважението към тях, имат възможността да водят преговори за промяна в определени традиции и ритуали, като женското генитално обрязване.

Специфики на брака и развода

Интервюираните жени и момичета споделят, че най-оспорваните права на жените в техните страни на произход са свързани с липсата на пълен и свободен избор относно брака. В основата на това стои традиционно патриархалният гръбнак, според няколко от жените и момичетата, при който родителският авторитет е приет да диктува това, което смята за правилно като върховен, а понякога и единствен авторитет. Осем от интервюираните жени споделят за това, че не са имали правото да изберат партньора си, който и бил избран от родителите им или от близки роднини. Детските ранни и уредени бракове, е друга традиционна норма свързана с патриархалните ценности, която бе назована от интервюираните лица.

„Кадия”¹⁴, 51 г., Афганистан

„Аз съм хазарка от Афганистан и нас не ни обичат много заради религията. При нас майките учат дъщерите си да шият и да плетат, всички ходят с бурки или хиджаб. При нас сватбата е най-важният ритуал в живота на една жена. Има много случаи - дават дъщерите си много малки и без да познават мъжа. На 13- 14 години, понякога и по-малки. Това е много вредно за тяхното бъдеще, но е свързано с войната и бедността. Семейството на момчето дава подарък, когато взимат момчето и правят тържество със сладки. Ръцете и краката на момчето се рисуват с къна. След това измиват ръцете на булката и правят малки пакетчета с къна, които раздават на момичетата. Булката е в зелени дрехи - много красиви”.

Според разказите на интервюираните жени и момичета, както и на база на работата с ЛТМЗ и ЛПМЗ в България през последните години, опитът ни показва, че бракът между индивиди от един и същи род е сравнително често явление в Близкия изток и Северна Африка, както и в Афганистан и Иран. Сключването на брак извън рода често е с цел създаване или отвърждаване на икономическо и политическо сътрудничество и връзки.

Примери на преживяно насилие сред интервюираните жени и момичета в страни на произход

Жените и момичетата ТМЗ или ПМЗ, говорят за трудности и несигурност преживени през всичките етапи на процеса на миграция, започващи още в страната на произход заради военни действия; убийства; кражби; бедност; нестабилно положение в държавата; преследване; уредени и/или ранни бракове; липса на избор; глад; насилие и преследване на религиозна основа; разруха; забрани и нарушаване на правата

¹³ Offenbauer, P. (2005). "Women in Islamic Societies: A Selected Review of Social Scientific Literature". Federal Research Division, Library of Congress, Washington, D.C.; Chapter IV "Dimensions of Women's Status and Bodies of Research".

¹⁴ С цел запазване на конфиденциалност, не са използвани истинските имена на жените и момичетата и част от биографичните и демографски данни са променени в текста на наръчника.

на жените; разрушени градове - картини, които са част от разговорите, проведени с всички интервюирани лица.

„Амина” от Сомалия, 42 г.

Интервюирац: „Какви са най-големите проблеми в Сомалия?”

Амина: „Че се убиват хора. Миналата седмица убиха сина на сестра ми. Беше на 34 г. Убиха го съседи. В Сомалия няма правителство, така че проблемите няма да спрат. Ако някой има банда [въоръжена група - бел. авт.], той прави каквото си поиска. Това е проблемът! Ако отидеш за пръв път в Сомалия, много неща ще ти се сторят хубави, няма да видиш убийства. Но за хората, които живеят там, например през нощта, влизат други хора и обират домовете им, или когато ги няма, разбиват вратата и влизат. Всъщност нищо не е наред. Навсякъде има банди. Няма правителство. Хората правят каквото си искат – членуват в банди, убиват, бягат. Досега много хора са избягали, големи семейства, напуснали са домовете си.....те са късметлиите. Но за повечето хора да излизат навън е проблем. Когато излизам, винаги си взимам телефона. Ако някой звъни и аз не вдигна, може да съм умряла. Отиваш на пазар, например, и се взривява бомба. Човек излиза и понякога не се връща. В някои дни животът сякаш тече нормално, но ние знаем, че това не е така. Понякога виждаме и в социалните медии какво се случва с хората в Сирия, Ирак, Бангладеш, Либия и т.н.”

„Абришам” от Кабул, Афганистан, 36 г.

Абришам: „В Афганистан беше добре. Хората, които живеят в градовете, са в по-добра позиция, могат да учат. А хората, които живеят в селата, повечето се занимават със земеделие. Страната е хубава, но няма спокойствие. Зачестиха убийствата, атентатите. Няма спокойствие там. В момента има много хора, които гладуват и много хора вече убиват други хора само заради пари. Иначе, ако тези неща ги няма, държавата е хубава.”

Интервюирац: „Т.е. ако един ден тези неща се оправят, бихте ли се върнали?”

Абришам: „Не мисля за това. Мъжът ми имаше проблеми там и затова избягахме. Може би няма да имаме възможност да се върнем, иначе бих искала, защото там са ми роднините – майка ми, баща ми.”

Следните обобщени теми, свързани с насилие в страни на произход излизат от интервютата:

1. Почти половината от интервюираните жени и момичета заявяват, че са били обект и/или свидетели на тежко насилие: домашно и/или психологическо насилие; злоупотреби; насилие въз основа на национална и/или религиозна принадлежност; принудителни ранни, насилствени бракове; преследване; ограничаване на личната свобода, образование.

Това включва както преживени травматични ситуации в личната история, така и личната драма от това да си бежанец – загуба на семейство, роднини, държава, дом, тежък и несигурен път към България, изолация и безпомощност в местата на настаняване (например, РПЦ); на моменти - самообвинение.

2. Десет от жените споделят проблеми, конкретни рискови ситуации и лични притеснения, свързани с носенето на хиджаб и белезите на различието в приемащото общество.
3. Различията между половете е тема в абсолютно всички интервюта. 18 от интервюираните жени и момичета, смятат, че на мъжете им е по-лесно да живеят в чужда държава, тъй като имат повече свобода на избор и живот, не носят хиджаб /белег на различието/, както и по-лесно се смесват с българското общество. Според три от жените, за тях и мъжете им е било еднакво трудно.

Историята на Айша илюстрира въздействието на НОП върху начина на живот и себевъзприятието на жените.

„Айша”, 38 г., Ирак

„Ако братята ми не бяха тръгнали за Европа аз щяха да тръгна сама. Някои от мъжете така тормозят жените си, че те се самоубиват. Жената е като счупено дърво. При нас има поговорка „Момичето взима късмета на майка си.“ Майка ми се мъчи, аз повече от нея; смятам, че дъщеря ми ще се мъчи повече и от мен. Спазва се традицията и всяко поколение се оказва по-лошо от другите. Брат ми се завърна доброволно в Ирак. Той е мъж и не може да издържи. Човек живее в постоянен риск. Нараняват честта на хората. Заплашват и изнудват жените, че ще им публикуват снимки, ако не се подчинят. Бащите на момичетата са готови да ги убият за снимка на обществено място. Ако аз си публикувам снимка във Фейсбук, чичо ми ще дойде от Кюрдистан да ме убие. Много е трудно да избягаш от всичко това.”

Ограничения на правата и свободите, които срещат жените и момичетата

Не е възможно да се обобща, че положението на неравенството между половете е еднакво за всички държави на произход, въпреки че съществуват сходни аспекти. От разказите на интервюираните жени и момичета става ясно, че животът за голяма част от тях е предначертан – завършване на гимназия (не винаги), брак, деца. Оказва се обаче, че съдбата на голяма част от интервюираните лица далеч надхвърля клишето за съпруги. Понякога списъка със забрани е изключително дълъг.

Един от примерите, които дава в книгата си „Да се осмелиш да шофираш“ Манал Ал-Шариф¹⁵ е историята на „Старбъкс“ в Рияд. В началото на 2016 г. на вратите на кафенето е бил закачен следният надпис на арабски и английски език: „Достъпът за дами е забранен. Моля изпратете шофьора си, за да вземе поръчката ви. Благодарим!”. Официалната позиция на „Старбъкс“ е, че конкретното кафене е било построено

¹⁵ Ал-Шариф, М. (2019) „Да се осмелиш да шофираш: Пробуждането на една саудитска жена“, София: Киви.

без преграда за разделяне на посетителите според техния пол, което означава, че могат да се приемат само мъже.

Следващите интервюта илюстрират ограничения на правата и свободите преживени от интервюираните жени.

„Гулранг”, 32 г., Кабул, Афганистан

„Мъжете могат да правят каквото си искат, а жените нямат никакви права. Една жена не може, ако иска, да ходи да работи, ако не ѝ позволят. Нищо не може да направи, без да ѝ се разреши [...] Тук [в България] е добре. И мъжете, и жените са равноправни. [Откакто сме в България, отношенията с мъжа ми] се промениха, много се промениха. Имам повече свобода. Там, докато бяхме, проблемите бяха много. Макар че той нищо не ми казваше, роднините му ме караха да им работя. Имаше много домакинска работа.“

„Полла”, 36 г., Багдад, Ирак

„Жената там [в Ирак] е по-скромна, мъжът е водещ, той прави всичко. На жената е забранено вечер да излиза сама, трябва да е или с мъжа си, или с брат си или с друг роднина мъж. ....За мъжът няма проблем. За жената – зависи от мъжа. Ако той ѝ разреши да излиза, тя ще излиза. Ако не – остава си там. Това е в Ирак. И тука е така. Той се страхува за мен. Аз съм чужденка, не знам езика, ще се изгубя някъде. Трябва да го питам – позволи ми да отида на фризьор, позволи ми да отида на кафе.“

3. БАРИЕРИ И ТРУДНОСТИ В БЪЛГАРИЯ, ЗА КОИТО ЖЕНИТЕ И МОМИЧЕТА СПОДЕЛЯТ ПО ВРЕМЕ НА ИНТЕРВЮТАТА

Социалната и икономическа интеграция на жените и момичетата ТМЗ или ПМЗ навсякъде зависи от достъпа им до здравеопазване, жилище, образование, както и езикови курсове и други програми за интеграция. Барьерите са свързани с тяхното ниво на образование и, при някои случаи, неграмотност, непознаване на правата си, липса на информация по отношение на организацията на здравните и социалните услуги. Барьерите, разбира се, са и външни по отношение на индивидуалния профил на жените. Например, културните медиатори и преводачите, работещи с жени и момичета мигранти също не винаги познават специфичните им нужди и как да предоставят подходяща

грижа и по специално за тези, които са преживели множество форми на насилие. Нещо повече – лошо познаване правата на мигрантите и/или дискриминацията поради техния статут също може значително да затрудни достъпа им до услуги, жилища, права, помощи и други.

По долу са изброени бариери и трудности споделени от интервюираните жени и момичета, които са характерни за повечето жени и момичета, ТМЗ или ПМЗ в България:

1. Трудностите в общуването, търсенето на информация и адаптацията, поради незнанието на езика;
2. Забулването и носенето на хиджаб, както носенето на черни дрехи и изцяло покритото тяло са бариера, тъй като подчертават различието;
3. Реална и предполагаема ксенофобия и негативно отношение сред част от обществото, което принуждава жените да си остават въщи и да ограничават контактите си с местните хора;
4. Загубата (заради раздяла или смърт) на приятели и роднини и съпроводените с това чувство на тъга и скръб, както и самотност и липса на подкрепа;
5. Недоброто разбиране за ролята на жената в българското семейство и нуждата и двамата съпрузи да работят, за да издържат домакинството;
6. Трудности в намиране на работа¹⁶. Липса на натрупан трудов стаж в страните на произход, което оказва негативно влияние при опита им да намерят работни позиции в България;
7. Недостатъчни доходи и недостатъчно заплащане в случай на намиране на работа;
8. Невъзможност за заплащане на здравни осигуровки поради липса на/недостатъчни доходи и непознаване на системата;
9. Трудности при намиране на жилище и риск от бездомност. Достъпът до жилище е основен и сериозен проблем за ЛПМЗ¹⁷, тъй като това се явява пререквизит за издаване на лични документи, достъп до образование за децата, социални услуги, достъп до пазара на труда и др.
10. Липса на информация относно процедурата за записване в ясли и детски градини, когато такива възможности съществуват. Поради личностови специфики, културни особености, обществени норми и т.н. е възможно и самите родители да избягват ползването на такива възможности;
11. Нарастващи конфликти в семейството поради променящо се поведение на някои жени (които са възприемали ролята на жената в страните си на произход като потискаща) и нежеланието на някои от съпрузите техните жени да работят.

¹⁶ Това е отговор, който е посочен от жена интервюирана в РПЦ Харманли. За лицата намиращи се в София, проблем е намирането на почасова работа – бел. авт.

¹⁷ Важно е да се отбележи, че България има много малък социален жилищен фонд. Тъй като липсва целева подкрепа в сферата на настаняването, на ЛПМЗ се налага да намират жилище чрез агенции за недвижими имоти, сънародници, адвокати и доброволци. Посредниците често се възползват от това, че хората не са запознати с местния контекст, липсата им на познания по български език и отчаяната им нужда от жилище. Така посредниците изискват високи комисионни, включително и за апартаменти без най-елементарни удобства. Идентифицирането на собственици, готови да дадат под наем апартамент на многодетни семейства (над четиричленни, напр.), също е сериозно предизвикателство. В допълнение, достъпът до жилищно настаняване не гарантира възможност за адресна регистрация на въпросния адрес. Като временна мярка и по изключение ДАБ позволява на ЛПМЗ да останат в РПЦ за период от време след получаване на международната закрила, отчитайки особеното положение и специални потребности на лицата от уязвима група. След този период, лицата отново се сблъскват със същите проблеми, довели въвеждането на извънредната мярка от страна на ДАБ. Липсата на адресна регистрация възпрепятства достъпа на ЛПМЗ до социално подпомагане. Подобна помощ зависи от социално интервю, което се провежда на техния постоянен адрес. Устойчиво решение на проблема с жилищното настаняване засега не съществува, което води до риск от бездомност за най-уязвимите ЛПМЗ в България.

Следващите истории показват преживяванията на тези аспекти в личния живот на жените, както в родните им страни, така и след пристигането им в България.

„Заза”, 42 г., Сирия

„Най-различни за мене са хората, общуването. Тук не общуват така, както в Сирия. Там излизаш, говориш с всички, имаме много контакти, много държим на уюта и да се държиш мило и топло. Тук хората са студени и затворени, само на работа ходят и цялото време така им минава, със стрес, става, тича на работа, да пазарува и пак така. Само събота и неделя можеш да отделиш време на семейството. А там в Сирия хората имат дребен бизнес – мъжете, по-младите жени предпочитат да учат и работят; по-старите обичат да си седят в къщи и да се занимават със семейството, къщата им ... Жените на всеки 15 дена си правят сбирки със софра. Тук времето им не стига за нищо и парите (говори за жените в бежанската общност в София) нямат осигуровки, всичко е скъпо, проблем е езика, мъжете им не изкарват достатъчно пари, нямат спестявания. Жените ако искат да работят, тук трудно ще ги вземат без дипломи – така са тръгнали от войната, без такива неща. Необразованите семейства са предимно кюрди. Хората, които идват от градове са образовани, учили са.“

„Фатима”, 49 г., Сирия

„Да, смятам, че за мъжете е по-лесно. Когато жените искат да работят – не може. Съпругът ѝ ще ѝ пречи - „къде си тръгнала да работиш, имаш деца, и за мен трябва да се грижиш, не искам да ходиш и да контактуваш с мъже и други жени – в чужда държава сме“ – така казва. Има семейства, които не искат жената да работи и когато контактува с други, това става под негово наблюдение. Мъжът свободно може да ходи навсякъде, без жената да го пита, само [трябва да носи] пари да издържа семейството. Жените в Сирия, образованите, вече самите те искат да работят, да правят нещо за себе си. Тези жени се стараят и работят. В селата жените не работят, неграмотни са, [стоят]само в къщи с децата и мъжа. В Сирия в градовете последните години преди войната имаше много жени, детски учителки, защото хората записваха децата си на училище. И от образованите семейства се гледат – момчето и момичето като се женят, да са на едно ниво в образованието.“

17 от интервюираните жени споделят, че се чувстват в безопасност в България и им харесва усещането, че могат да излизат свободно. Нещата, които ги притесняват са: изнасянето на външен, самостоятелен адрес (извън РПЦ); трудността на българския език. Седем от тях са се сблъскали с различни прояви на дискриминация от страна на български граждани. Две жени споделят, че са били обект на словесно насилие заради различността си.

Осем от интервюираните жени, казват, че правата на жените и мъжете в България са еднакви, имат еднакъв достъп до образование; работа. Като определящо за равнопоставеност между половете, жените посочват образованието и възпитанието. Следващите две истории илюстрират начина, по който жените преживяват отношенията с мъжете, включително със съпрузите си, като различни/променени в България.

„Дерифа”, 39 г., Ирак

„При иракчаните най-важният е мъжът. А жената зависи от мъжа. Има мнение, но тя не взема решения. Мъжът трябва да вземе решението. Жената дава само мнението, но изборът - мъжът го прави. Откакто сме тук, има промяна. Ходим сами на училище, излизаме, пазаруваме сами, има свобода. Никой не ни закача по улиците и тук имаме свобода. Там нямаше да ни я дадат.“

„Симоне”, 42 г., Гвинея

„В Гвинея мъжете винаги имат право. Миналата седмица един мъж е убил жена си, той бил много религиозен. Тя се съгласила да се омъжи за него защото имал белег от молитви на челото си и това я накарало да си мисли, че той е добър човек. Друго момиче на 14 години е било принудено да се омъжи за много възрастен човек и се самоубило. Образованието е най-доброто решение за справянето с тези проблеми. Струва ми се, че тук жените са по-свободни и имат повече права“.

ПРЕГЛЕД НА ДОБРИТЕ ПРАКТИКИ И МОДЕЛИ В РАБОТАТА С ЖЕНИ И МОМИЧЕТА ТМЗ ИЛИ ПМЗ

Жените са приблизително половината от 244 000 000 международни мигранти и 21 000 000 бежанци по целия свят. Като мигранти и бежанци, жените – и най-вече младите жени и момичета – имат специфични нужди и са изправени пред изключителни уязвимости. Те често са принудени да мигрират поради конфликти, насилие и нарушения на човешките права, и са изложени на стрес, травма, здравословни усложнения, физическа вреда и риск от експлоатация по пътя. Жените и момичетата могат да бъдат разделени от семействата им или неочаквано да се окажат глава на домакинство, което на свой ред да попречи сериозно на възможността да завършат училище или да работят.

Рискът от насилие, основано на пола, постоянно съществуваща реалност за всички жени по света, значително се увеличава за жените мигранти и бежанци. Освен дискриминацията основана на пола, обикновено те са обект на множество и пресичащи се форми на дискриминация, поради увреждания, принадлежност към малцинствена група и други фактори. Тази дискриминация може да ограничи достъпа им до базисни услуги и процеси за вземане на решения и да ограничи способността им да участват пълноценно и да реализират своя потенциал като млади лидери.

Въпреки това, е важно да оценим и многото усилия, чрез които жените и момичета мигранти и бежанци допринасят за благосъстоянието на техните страни на произход, транзит и крайна дестинация, като в много случаи те упражняват лидерство и, с голяма устойчивост, са двигателите за възстановяване на домовете и общности им. Младите момичета и жени бежанци могат да бъдат движеща сила за равенство между половете, за овластяване на жените и за по-устойчив мир и разбирателство в целия свят.¹⁸

Лакшми Пури

Асистент на Генералния Секретар на ООН и Зам.-изпълнителен Директор на ООН Жени

ВЪВЕДЕНИЕ В ГЛАВА II

Глава II разглежда някои добри практики за овластяване на жени и момичета ТМЗ или ПМЗ. При прилагането им е важно да се имат предвид няколко важни аспекта от наученото в интервютата с жените и момичетата в рамките на изготвянето на настоящия наръчник.

- Жените и момичетата имат опит и преживявания, с които хората в България като приемаща и мирна от много време страна, не се сблъскват. Освен травмите, тези преживявания са довели до т.нар. "посттравматичен растеж" (интегриране и извличане на смисъл от травмите). Съответно, те имат висока устойчивост и капацитет. Това е важно да се използва и подхранва при прилагането на добрите практики, описани тук.
- Друга силна тяхна страна е, че жените и момичетата си дават сметка, че трудовата заетост е основен инструмент за интеграция и оцеляване. Противно на митовете за културните им нагласи произтичащи от патриархални норми, много голяма част от тях биха искали да работят. При прилагането на добрите практики това трябва да се отчита и жените и момичетата да получават подкрепа за тяхната трудова реализация.

Най-напред са представени най-неотложните нужди на ЛТМЗ и ЛПМЗ в България според прочуване на Представителството на ВКБООН в България, както интервютата с професионалисти и жени и момичета ТМЗ и ПМЗ в рамките на изготвянето на настоящия наръчник.

1. НАЙ-НАЛЕЖАЩИТЕ НУЖДЫ НА ЖЕНИТЕ И МОМИЧЕТАТА ТМЗ И ПМЗ В БЪЛГАРИЯ

Оценка на нуждите на ЛТМЗ и ЛПМЗ в България

При първоначален контакт с всеки един мигрант, ЛТМЗ или ЛПМЗ, екипите от социални работници или други експерти и културни медиатори (или преводачи), правят първоначална оценка на ситуацията на всяко лице/семејство по следните показатели:

- Събиране на информация за спешни медицински нужди (хронични заболявания, остра симптоматика): много мигранти и ЛТМЗ са уморени или изтощени и понякога се оказват в трудни и оплетени ситуации, когато пристигнат в България. Те могат да се разболеят и поради нездравословните условия, в които са пътували или пребивавали по пътя си.
- Оценка на базисни потребности - топла храна, вода, лекарства, легло, достъп до санитарни помещения и хигиенни материали, дрехи, почивка и т.н.
- Необходимост от ориентация и информация относно точното им местоположение, техния правен статус и т.н.

Всяка година, ВКБООН България, в сътрудничество с ДАБ, НПО и международни организации¹⁹, провежда проучване на нуждите на ЛТМЗ и ЛПМЗ по възраст, пол и принадлежност.

¹⁸ Remarks by UN Women Deputy Executive Director Lakshmi Puri at the UN General Assembly side event "Investing in Adolescent Girls and Young Women in Refugee Crisis" on 19 September 2016 in New York, налично онлайн на: <https://reliefweb.int/report/world/we-must-support-young-women-refugees-realize-their-full-potential-leaders-all-spheres>, последен достъп 20.05.2020 г.

¹⁹ Приложение 5 съдържа списъкът с НПО и международни организации, предоставящи подкрепа на ЛТМЗ и ЛПМЗ в България.

лежност към социална група.²⁰

Нуждите най-често срещани при новопристигнали мигранти и ЛТМЗ в България, идентифицирани в рамките на интервютата проведени с професионалисти, дългогодишния опит на различни експерти на терен и проучванията на ВКБООН през последните няколко години, могат да бъдат обобщени по следния начин:

- 1) Необходимост от **ориентация** (например географска локация);
- 2) Необходимост от **защита и сигурност**: „Моето семейство и аз ще бъдем ли в безопасност тук (особено в случая на жени и момичета)“?
- 3) Информираност относно чисто **битови въпроси**.
  - Къде можем да намерим топла храна/вода?
  - Къде има баня/тоалетна?
  - Къде можем да намерим чисти дрехи?
  - Къде ще спим?
- 4) Въпроси свързани със **здравеопазване**:
  - Къде може да се лекува моето семейство и аз, ако сме болни?
  - Мога ли да пия лекарства за главоболие / болки в гърба и т.н.?
  - Къде мога да намеря лекар, който говори моят език или кой може да ме придружи и превежда по време на преглед?
- 5) Възможни **правни** въпроси, пред които са изправени ЛТМЗ (особено в ситуации на средносрочен престой):
  - Колко време ще отнеме процедурата за международна закрила?
  - Къде мога да намеря повече информация и правна консултация?
  - Какви са моите права и задължения по време на процедурата за международна закрила?
  - Кога ще ми бъде разрешено да работя законно?
  - Моята квалификация ще бъде ли призната в България?
- 6) Необходимост от **възстановяване на самоувереността**: полезни дейности като езикови занимания, ориентация към културата на страната, спорт, занимания с изкуство и др. могат да помогнат за това, както и за оползотворяване на времето.
- 7) Необходимост от **социални контакти**:
  - Къде мога да се включа в безплатни или евтини културни или спортни дейности?
  - Къде мога да общувам с местни хора?
  - Как мога да се свържа с други хора от моята страна?
- 8) Необходимост да се **планира предварително**:

- Как и къде мога да получа финансова подкрепа, докато не мога да работя?
- Как мога да отворя банкова сметка?
- Къде ще мога да намеря жилище и на каква цена?
- Какви разходи ще включва жилището - наем, отопление, електричество и т.н.?
- От къде мога да купя мебели?
- Как да намеря училище/детска градина за детето ми?
- Какъв е животът в училище? Какво се очаква от децата тук и т.н.?

Много често тези въпроси са свързани с ориентирането и запознаване с ролите на всеки един от служителите, намиращите се на територията на съответното РПЦ, където присъстват представители различни НПО и международни организации като МОМ, освен служителите на ДАБ. Необходимо е време и информация, за да могат новопристигналите да се ориентират.

Основни нужди, свързани с бита и всекидневието, споменати от жените и момичетата ТМЗ и ПМЗ

От интервютата с жени и момичета ТМЗ и ПМЗ могат да бъдат изведени следните нужди:

- Подкрепа за жилищно настаняване, след напускане на РПЦ;
- Превод и придружаване с цел достъп до медицински грижи, социални грижи и образование;²¹
- Информация за и запознаване с социалната система в България, например с цел кандидатстване и получаване на социални помощи;
- Подкрепа, включително културна медиация при записване на децата в детски градини;
- Подкрепа за намиране на работа и овластяване чрез икономическа независимост;
- Възможности за професионално ориентиране или включване в допълнителни квалификационни курсове;
- Курсове по български език организирани в неработни дни и/или часове.

По преценка на интервюираните жени и момичета, следните дейности могат да подпомогнат процеса на адаптация интеграция на жените и момичета ТМЗ и ПМЗ в България:

- Да бъдат организирани и провеждани отделни групови дейности и срещи за жените, с цел те да могат да общуват по между си, да споделят лични

²⁰ ВКБООН (2016 г.). Проучване на нуждите на търсещите и получили международна закрила лица по възраст, пол и принадлежност към социална група за 2016 г., налично онлайн на: <https://www.unhcr.org/bg/wp-content/uploads/sites/18/2016/12/2016-AGD-PA-Report-Final-BG.pdf>, последен достъп на 05.05.2020 г. Последното проучване публикувано на сайта на ВКБООН е от 2016 г. Информацията цитирана тук е събрана от представянията пред организации и институции на проучванията и от следващите години, на които са присъствали и съ-авторите.

²¹ Според интервютата, това често е свързано с липсата на преводчески услуги и медицинска история на отделните пациенти, високата мобилност и невявяването на тези лица, тежките административни междунституционални процедури, техните стереотипи относно общността. Има твърдения, че получили закрила лица рядко заплащат задължителната за всеки пациент потребителска такса, която се дължи при посещение в медицински кабинет. Някои от хората не могат да си я позволят, други не могат да разберат, че трябва да я заплатят, поради липсата на превод.

истории и стратегии за интегриране в България;

- Да бъдат организирани и провеждани групи за мъжете, с цел информиране и консултиране относно правата и отговорностите на ЛТМЗ и ЛПМЗ в България;
- Да се поощри самостоятелността и правата на жените чрез учене на език и организиране на последователни езикови и професионални курсове, и да се предоставя подкрепа за записване на децата в детски градини, училища и намиране на работа, включително на почасова работа;
- Да бъдат предоставени алтернативи на досега съществуващото като бит и ежедневие, чрез курсове и дейности в различни сфери;
- Да бъде предоставена подкрепа за повишаване на мотивация за промяна – интервюираните жени и момичета споделят за липсата на мотивация сред жените ТМЗ породено от части от дългото чакане на решение за международна закрила и съответните психологически последици, както и очакванията на някои жени, че нещата се случват от само себе си без да има нужда те да предприемат действия.

Нужди произлизащи и свързани с преживяването на травматични събития

Когато хората напускат домовете си, те носят със себе си своите обичаи и традиции. Голяма част от интервюираните жени и момичета споделят, че традициите се поддържат от общностите в РПЦ. Разговорите показват, че е налице неравнопоставеност и натиск за спазване на общностните норми, което поставя въпроса за влиянието на микро-общността при овластяване и еманципиране на жените. В интервютата се открояват и специфични общностни изисквания спрямо мъжете (образа и ролята на мъжа). Това, на свой ред, потвърждава необходимостта за работата и с мъжете за целите на овластяването на жените и момичетата. Важно е да бъдат разбрани рисковете както за жените и момичетата, и уязвимостите им към различни видове насилие, така и за общностите, и за мъжете – по време на война в страната на произход, по време на пътуване и преминаване на граници и т.н. Несигурността при пристигането в нова държава води до голямо напрежение върху индивиди, семейства и общности, което често създава среда, в която може да възникне домашно насилие. Оцеляване с оскъдните ресурси, намиращи се в и около РПЦ, както и промени в ролите на половете, могат допълнително да увеличат нивата на насилие и напрежение. Следните фактори могат да допринесат за появата на или да усилят честотата на насилие в страните на транзит и крайна дестинация, като понякога те са свързани с прекалено резки опити да се премахнат полови неравенства и да бъдат променени норми и нагласи, които продължават насилието.²²

- В страната на транзит или крайна дестинация мъжете могат да загубят традиционните си роли;
- Могат да настъпят промени в културните традиции;

- Бедността и последващият стрес върху семействата, икономическите неравенства и ограничените икономически възможности са важен рисков фактор;
- Безсилието поради липса на работа, приличен или добре платен труд може да доведе до напрежение в отношенията;
- Употреба на алкохол и наркотици за справяне със стреса и културния шок;
- Социални нагласи и норми, включително в семейството, които толерират насилието над жени;
- Социалната изолация, както и травматични преживявания в страната на произход са рисков фактор и за мъжете, и за жените;
- Липса на зачитане на правата на човека и други политически и юридически неравенства могат да допринесат значително за появата на насилие.

Интервютата с жени и момичета ТМЗ и ПМЗ, както и опита на професионалисти работещи на терен през последните няколко години показват, че преживени травматични събития се отразяват не само върху индивида, а и върху семейството:

- Травмираните родители могат да бъдат твърде нестабилни и непоследователни в емоционално отношение. Те могат да страдат от невъзможност да предложат на децата си достатъчно сигурност, защита и емоционална подкрепа;
- Семейните роли често са разменени или променени: децата могат да поемат ролята на преводачи за семейството и на моменти да поемат грижата за по-малките братя и сестри с цел да облекчат родителите;
- Преживяната травма може да подкопае способността на родителите да си намерят работа и да постигнат икономическа стабилност;
- Новите обстоятелства и трудностите в адаптирането в България могат да причинят допълнителен натиск върху семейството, отношенията в него и отношението към децата.
- Членовете на семейството в много случаи са били разделени за дълъг период от време, което води и до липса на подкрепа от разширеното семейство.²³ В много общности проблемите на семейната двойка се разрешават от разширеното семейство. При пристигане в България, семейната двойка трябва да се научи да взема решения сама (тоест, може да не се доверява на услуги за консултиране на семейството, ако има такива налични).

По принцип, неравенството между половете повишава риска от насилие за жените и момичетата, които мигрират, както в страните на произход, така и по време на транзит и в страните на крайна дестинация. Преходният характер на процеса на миграция въвежда слоеве на неустановеност и несигурност, като същевременно елиминира или намалява ресурсите за подкрепа. По време на пътуването, жените и

²² Stamatel, Janet & Zhang, Chenghui. (2018). Risk Factors for Violence against Refugee Women, налично онлайн на: https://www.researchgate.net/publication/323004247_Risk_Factors_for_Violence_against_Refugee_Women, последен достъп на 28.05.2020 г.

²³ Част от членовете на семейството могат да са в неизвестност и с тях да липсва връзка. Могат да са били убити или починали в страната на произход.

момичетата, особено тези, които пътуват сами, без близък роднина или член на семейството, са изложени пред особено висок риск от определени форми на насилие, включително сексуално насилие от страна на криминални групи, каналджии и трафиканти на хора и други лица.²⁴

От проведените интервютата става ясно, че сексуалното посегателство може да бъде ключов фактор в психологическите, физическите, поведенческите и здравните проблеми на жените и момичета ТМЗ и ПМЗ. Преживяното насилие остава следи във формата на травма и физически последици; сексуалното насилие често води до последици свързани и с репродуктивното здраве.

Всеки човек реагира и се справя с травмата и другите последици от насилие по различен начин. В директната работа с жените и момичета ТМЗ или ПМЗ, преживели НОП, често се наблюдава, че те реагират на стреса не като го забелязват и назовават, а като развиват различни форми на физическа симптоматика (три от интервюираните жени споделиха за такава) – главоболия, мигрени, храносмилателни проблеми, хронична умора и др.

Интервюираните професионалисти препоръчват, когато преминат достатъчно прегледи и изследвания, да бъде предложена консултация с психолог или терапевт. Обикновено, обаче, жените преживели НОП отказват - мнозина биха предпочели да обикалят от специалист на специалист, търсейки конкретно заболяване, от колкото да се срещнат с преживяванията си.

Опитът на жени и момичета ТМЗ и ПМЗ при ползването на социална подкрепа в България

Двадесет и три (23) от интервюираните жени и момичета са получили съдействие, помощ, и/или консултиране от организации специализирани в предоставянето на социални услуги и подкрепа.

Един от проблемите, посочени от интервюираните лица е неустойчивостта на предлаганата помощ (услугите се финансират на проектен принцип, поради което имат своето начало и край): „*Организациите помагат месец, два и после парите свършват*“, „*миналата година Каритас ни помагаша при заплащането на наем, днес вече обаче не могат*“. Това показва невинаги реалистичните очаквания от жените и момичетата ТМЗ и ПМЗ и понякога прекалената зависимост върху наличието на подкрепа.

Наблюдава се неясно определяне и дефиниране на потребностите от страна на самите жени и момичета. Една от интервюираните жени споделя, че не е доволна от предлаганата ѝ помощ и не би търсила повече специализирана организация. Това може да бъде свързано с разминаване между потребностите, очакванията и реалните услуги и

помощи, които са предоставени. Дългият престой в нерешена ситуация, без яснота по процедурата за международна закрила, често изтощават хората; както казва една от интервюираните жени: „*Каквото е писано, това! От всичко ми омръзна*“. Важно е и следното споделяне от друга жена: „*Получавала съм, не мога да отричам това. От едни организации до други има голяма разлика. В началото бяхме гладни и никой не ми съдействаше. Гладувахме. Има разлика и в майките и техните нужди, но никой не гледа това. Сега работя за 30 лева, за да не искам от никого. Работя по 12 часа за памперсите на детето ми, не ми стигат за много повече. Не получих адекватно съдействие. Не всичко е материално. Аз се омъжих за богат човек и имах всичко, ако това ме интересуваше нямаше да бягам. Имах нужда да ми помогнат, да запишат детето ми на детска градина, за да расте отворено към света. Имам нужда от дрехи, памперси и храна. Организациите, когато имат нужда от мен ме търсят, никой не ме търси да ме пита как съм. Получавала съм съдействие, но не усещам разбиране*“.

Интервюираните жени са ползвали следните форми на подкрепа, което показва кои са основните нужди на жените и момичетата ТМЗ и ПМЗ:

- ваучери за храна;
- средства за хостел;
- курсове по български език;
- помощ в училище;
- хранителни пакети и дрехи;
- играчки за децата;
- закупуване на карти за транспорт;
- закупуване на лекарства;
- съдействие за административни процедури и документи;
- съдействие за записване в детска градина;
- придружаване до различни услуги;
- превод/културна медиация;
- посещаване на групови занимания;
- психологическо консултиране;
- предоставяне на памперси и млека за бебета;
- съдействие за намиране на финансова помощ;
- съдействие за намиране на работа;
- правна помощ;
- настаняване.

2. РАБОТА С ЖЕНИ И МОМИЧЕТА ТМЗ ИЛИ ПМЗ, ПРЕЖИВЕЛИ НОП, И ДОБРИ ПРАКТИКИ

Социална работа

Социалната работа с жените и момичета ТМЗ или ПМЗ, преживели НОП, е необходима поради сложността на техните практически и житейски нужди.²⁵ В дадени случаи, според нуждите или според наличието на специалисти, тя може да включва клинична социална работа. По долу са

²⁴ Stamatel, Janet & Zhang, Chenghui. (2018). Risk Factors for Violence against Refugee Women, налично онлайн на: https://www.researchgate.net/publication/323004247_Risk_Factors_for_Violence_against_Refugee_Women, последен достъп на 28.05.2020 г.

²⁵ Popescu, M. (2018) "Social Work With Migrants and Refugees", Advances in Social Work, Vol. 18 No. 3 (2018): Special Issue Immigrants and Refugees

описани някои от основните елементи на социалната работа с жени и момичета ТМЗ или ПМЗ, преживели НОП, които е важно да бъдат адаптирани към културата на клиентките^{26 27}: клиничен елемент (работа с емоционалните аспекти), интервенция в обществото, мултидисциплинарна и мулти-институционална работа, и застъпничество.

i. Клиничен елемент (работа с емоционалните аспекти)

Клиничната социална работа е не само подпомагане на практика, придружаване и застъпничество за клиентката. Тя включва работа за разбирането на емоционалния ѝ свят, както и на динамиката на подкрепящите, семейни и общностни системи, които я обкръжават.²⁸ Тази практика е свързана с развитието на подхода на формулировка по случай, описан по-долу, който произлиза от психоанализата и психодинамичната работа. В клиничната социална работа този подход е разширен, така че да включва и реална интервенция в обществото и неговите структури и единици, взимайки предвид специфичните нужди на жени и момичета ТМЗ или ПМЗ.²⁹

ii. Интервенция в общността

За разлика от традиционната социална работа, клиничният социален работник работи на базисно ниво с емоционалните, социалните и психологическите потребности и преживявания.³⁰ Те могат да възпрепятстват способността на жената или момичето да предприеме действия или да бъде асертивна и да отстоява правата си.³¹ Тези препятствия често са и обективни поради сложния начин, по който функционират системите обкръжаващи клиентката. Ето защо, клиничният социалният работник би следвало да разбира механизмите на работа, от административна гледна точка и на ниво отношение, на групите, подкрепящите системи, организациите и институциите.³² По принцип, същото важи и за всеки друг специалист и най-вече водещ на случаи. Този аспект е важен не само, за да бъде подпомогната жената или момичето да се ориентира и да

се придвижва между всички структури, които са ѝ необходими, а също и защото специалистът трябва да помогне на тези структури да разберат преживяванията на жените и момичета ТМЗ и ПМЗ, техните нужди и подходящи начини за предоставянето на подкрепа.

iii. Мултидисциплинарна и междуинституционална работа

С нарастването на разбирането за комплексните нужди и последици от преживяното насилие, се появява и потребността различни специалисти да бъдат включени в работата по случая. Осъзнаването на стреса породен от взаимодействие с толкова много професионалисти и последиците за живота на клиентката, а вероятно и за този на семейството ѝ, води до решението един професионалист да бъде неин представител в екипа, който работи по нейния случай, както и той или тя да служи като медиатор при взаимодействието с други организации и институции. Тази роля изисква изключително добре познаване на групови и организационни процеси и тяхното фасилитиране (водене).³³

iv. Социалната работа като застъпничество

Практиката на социалната работа в България показва, че при работата по случай понякога съществуват противоречия за “чий е случаят”, както и обратното – случаи, които никоя организация или специалист не припознава като свои. Това може да доведе до изпадане на жени или момичета от подкрепящата мрежа. Дори и да има разпознати водещи професионалисти и организации, те не винаги са специалисти, които имат нужната сензитивност, етични принципи, знание и разбиране, както и умения да работят с жени и момичета ТМЗ или ПМЗ.³⁴ Част от работата на социалния работник като застъпник е да информира и подкрепя другите специалисти в мултидисциплинарните или междуинституционални екипи, включително относно етичния кодекс и набор от съгласувани ценности и принципи, които следва да бъдат зачитани и прилагани.³⁵ При работата с жена или момиче ТМЗ или ПМЗ е важно да се

²⁶ Fennig, M. (2020) “Cultural Adaptations of Evidence-Based Mental Health Interventions for Refugees: Implications for Clinical Social Work”, *The British Journal of Social Work*, bcaa024, налично онлайн на: <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcaa024>, последен достъп на 21.07.2020 г.

²⁷ В настоящият наръчник, термина „клиентка“ се позовава към жени и момичета ТМЗ или ПМЗ, преживели НОП и които получават някакъв вид подкрепа от специалисти/организации/институции.

²⁸ Social Work License Map (website) “Theoretical Approaches in Social Work: Systems Theory”, налично онлайн на: <https://socialworklicensemap.com/social-work-resources/theories-and-practice-models/systems-theory/>, последен достъп на 21.01.2020 г.

²⁹ NSW Refugee Health Service and STARTTS (2004), “Working with Refugees: a Guide for Social Workers”, налично онлайн на: <https://www.startts.org.au/media/Resource-Working-with-Refugees-Social-Worker-Guide.pdf>, последен достъп на 21.07.2020 г.

³⁰ Gonzales, M. and Gelman, C. (2015) “Clinical Social Work Practice in the Twenty-First Century: A Changing Landscape”, *Clinical Social Work Journal*, налично онлайн на: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10615-015-0550-5>, последен достъп на 21.07.2020 г.

³¹ Morrison, T. (2007) “Emotional Intelligence, Emotion and Social Work: Context, Characteristics, Complications and Contribution”, *The British Journal of Social Work*, Vol. 37, Issue 2, стр. 245–263, налично онлайн на: <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcl016>, последен достъп на 22.07.2020 г.

³² Chadron College (website) “Roles of a social worker”, налично онлайн на: <https://www.csc.edu/socialwork/careers/roles/index.csc#:~:text=Advocate,to%20speak%20up%20for%20themselves>, последен достъп на 22.07.2020 г.

³³ Hartford, M. (1967) “The Preparation of Social Workers to Practice With People in Groups”, *Journal of Education for Social Work*, Vol. 3, No. 2, стр. 49-60

³⁴ Women's Refugee Commission (2016) “No Safety for Refugee Women on the European Route: Report from the Balkans”, налично онлайн на: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Refugee-Women-on-the-European-Route-Balkans.pdf>, последен достъп на 22.07.2020 г.

³⁵ Cox, L., Tice, C., Long, D. (2018) “Advocacy in Social Work”, Глава 4 в „ Introduction to Social Work An Advocacy-Based Profession”, SAGE Publications, налично онлайн на: https://us.sagepub.com/sites/default/files/upm-assets/90577_book_item_90577.pdf, последен достъп на 22.07.2020 г.

работи на базата на познаване на културата на клиентката и, на свой ред, на нейните правила, норми и ценности³⁶ – какво в тази култура е проява на неуважение, как се показва уважение, кога професионалистът нахлува в личното пространство на жената, какво се счита за подходящ стил на общуване в тази култура и т.н. За тази цел е важно да се работи и с културни медиатори, които да са не просто преводачи, а професионалисти, подготвени да разясняват и приемащата, и културата в страната на произход.³⁷

На социалният работник може да се наложи, в качеството му на застъпник, да предотврати злоупотреби и ре-виктимизация на клиентката поради спецификата на травмата у много жени и момичета, свързана с феномена на компулсивното повторение на травмиращи ситуации, който е характерен особено за лицата, преживели насилие.³⁸

Водене на случай

Нуждите на жените и момичетата от ТМЗ или ПМЗ, особено тези преживели НОП, са изключително комплексни.^{39 40 41} Воденето на случай включва целия набор от задачи, свързани с първоначалната и текущата оценка и обслужването на нуждите на клиентката.^{42 43} Това обикновено изисква работа в екип и координирането на усилията на членовете на този екип от един специалист и/или координирането на работата на професионалисти от различни НПО, институции и други структури от този специалист.⁴⁴ Важно е водещият на случая да е основният човек, който поддържа контакта с клиентката. Така се избягва обръква-

не, както и се изгражда доверителна връзка.

Американското общество по водене на случаи дефинира тази практика като: “ съвместен процес на оценка, планиране, подпомагане, координация на грижите, оценка и застъпничество за опции и услуги, които да отговорят на цялостните здравни нужди на даден индивид и семейство, чрез комуникация и налични ресурси, с цел да се допринесе за сигурността на клиента, качество на грижата и да се постигнат съответни на разходите резултати”⁴⁵. Тук са представени основните специфики на воденето на случай при работата конкретно с клиентки претърпели НОП и живеещи с последващи травми: оценка и формулировка на случая, определяне на личните и професионални граници и работа с подкрепящата система на клиентката.^{46 47 48}

i. Оценка и формулировка на случая

Работата на водещия на случая започва с разработването на формулировка по случая.^{49 50} Това означава да се идентифицират и оценят основните проблеми и конфликти (вътрешни и външни, индивидуални и системни).⁵¹ Това са факторите, които пречат на клиентката да се възстанови, интегрира и, в крайна сметка, овласти и реализира пълния си потенциал и капацитет. Отправна точка е това, което клиентката заявява като основна трудност или проблем. Т.нар. “заявка” от която стартираме изследването на миналата и скорошната история, произход и контекст с цел да се разберат оплакванията, симптомите, трудностите, степента на травмираност, ремисия или възстановяване,

³⁶ Australian Association of Social Workers (2016) “Scope of Social Work Practice with Refugees and Asylum Seekers”, налично онлайн на: <https://www.aasw.asn.au/document/item/8529>, последен достъп на 22.07.2020 г.

³⁷ Wang, C. (2017) “Interpreters = Cultural Mediators?”, *Translatologica: A Journal of Translation, Language, and Literature*, 1 (2017), стр. 93-114, налично онлайн на: https://www.researchgate.net/publication/320191250_Interpreters_Cultural_Mediators, последен достъп на 22.07.2020 г.

³⁸ Van der Kolk, B. (1989) “The compulsion to repeat the trauma. Re-enactment, revictimization, and masochism”, *Psychiatric Clinics of North America* 12(2), стр. 389-411

³⁹ Beyani C. (1995) “The Needs of Refugee Women: A Human-Rights Perspective”, *Gender and Development*, Vol. 3, No. 2, стр. 29-35

⁴⁰ Deacon, Z. and Sullivan, C. (2009) “Responding to the Complex and Gendered Needs of Refugee Women” *Affilia* 24(3), стр. 272-284, налично онлайн на: https://www.researchgate.net/publication/249686125_Responding_to_the_Complex_and_Gendered_Needs_of_Refugee_Women, последен достъп на 21.07.2020 г.

⁴¹ Social Care Institute for Excellence (2015) “Good practice in social care for refugees and asylum seekers”, налично онлайн на <https://www.scie.org.uk/publications/guides/guide37-good-practice-in-social-care-with-refugees-and-asylum-seekers/background/socialcareneeds.asp>, последен достъп на 21.07.2020 г.

⁴² UNHCR (липсва дата) „Chapter 3: Identification, Prevention and Response to Risks Faced by Women and Girls”, стр. 82-91, налично на <https://www.unhcr.org/uk/47cfacd52.pdf>, последен достъп на 21.07.2020 г.

⁴³ World Future Council (2016) „PROTECTING REFUGEE WOMEN AND GIRLS FROM VIOLENCE: A collection of good practices”, стр. 58, налично онлайн на: https://www.worldfuturecouncil.org/wp-content/uploads/2018/10/wfc_protecting-refugee-women_v07_FINAL.pdf, последен достъп на 21.07.2020 г.

⁴⁴ Klimek, B. (2011) “Case Management Manual: The Application of Social Work Principles, Ethics, and the Case Management Approach in Service Delivery to Refugees”, налично онлайн на: <https://www.ritaresources.org/wp-content/uploads/2018/04/USCCB-RMS-Refugee-Resettlement-Case-Management-Manual.pdf>, последен достъп на 21.07.2020 г.

⁴⁵ CMSA (website) “Definition of Case Management”, налично онлайн на: <https://www.cmsa.org/who-we-are/what-is-a-case-manager/>, последен достъп на 13.04.2020 г.

⁴⁶ Menscner, C. and Maul, A. (2016) “Key Ingredients for Successful Trauma-Informed Care Implementation”, налично онлайн на: https://www.samhsa.gov/sites/default/files/programs_campaigns/childrens_mental_health/atc-whitepaper-040616.pdf, последен достъп на 21.07.2020 г.

⁴⁷ Ross, S. Curry, N. and Goodwin, N. (2011) “Case management What it is and how it can best be implemented”, налично онлайн на: https://www.kingsfund.org.uk/sites/default/files/Case-Management-paper-The-Kings-Fund-Paper-November-2011_0.pdf, последен достъп на 21.07.2020 г.

⁴⁸ Case Management Body of Knowledge (website), налично онлайн на: <https://cmbodyofknowledge.com/content/introduction-case-management-body-knowledge>, последен достъп на 21.07.2020 г.

⁴⁹ Klimek (2011) Пак там, стр. 36-38

⁵⁰ Upsdell, T. (2018) “Case formulation: A practical guide for beginners”, налично онлайн на: <https://psycnet.apa.org/record/2018-00277-003>, последен достъп на 21.07.2020 г.

⁵¹ Eells, Kendjelic and Lucas (1998) „What's in a Case Formulation?: Development and Use of a Content Coding Manual”, *J Psychother Pract Res.* 7(2), стр. 144–153, налично онлайн на: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3330487/>, последен достъп на 21.07.2020 г.

както и личните ресурси, силни страни, цели, аспирации и дори мечти.⁵² Този сензитивен и внимателен подход е полезен и помага включително да се разберат емоционалните нужди на клиентката. Поради това, че подходът е оформен около клиничната практика, той не винаги отчита способността на жените и момичетата да управляват собствения си живот – способността да бъдат в контрол, да взимат решения и да насочват стратегически резултатите от действията и поведението си.

В голяма степен тази способност зависи от това, как тази част от личността е разпознавана, зачитана и подхранвана от средата и възможностите за участие в нея. Ето защо е ключово всяко действие по воденето на случая да се осъществява от един специалист. Това може да бъде по професия терапевт, социален работник, психолог и пр. – в зависимост от водещите нужди и, разбира се, наличността на човешки ресурси.⁵³ Този специалист следва да изгради доверителна връзка с клиентката, като същевременно работи в партньорство с нея. Важно е да не се заема експертна и наставническа позиция. Водещият на случая договаря и съгласува всяка стъпка с желанията, потребностите, изискванията и волята на клиентката.⁵⁴ Такова партньорско, зачитащо и уважително отношение би следвало да създаде основата, или ядрото, на преживяването за овластяване, което да се изгради у нея.

ii. Определяне на личните граници

Ключово за овластяването на жените и момичетата е да могат взимат решения относно всяка стъпка в процеса на работа.⁵⁵ Това включва задаването на рамка на отношението с водещия и другите специалисти и изработването и изпълнението на план за действие с цел да се възстанови усещането за безопасност и да бъдат изградени здравословни граници.^{56 57} Здравословните граници се простират в широк диапазон от техники, отношения и принципи при воденето на случаи в социалната работа, които са подробно описани с примери от Reamer (2003).⁵⁸ По-долу са представени тези елементи, които опитът на социални работници и водещи на случаи в България показват, че са от първостепенно значение.

При работа с жени и момичета ТМЗ и ПМЗ е важно да се отбележи, че те често сами избират “водещ” специалист. По свой начин, те идентифицират лице, което поражда до-

верие у тях и е по-трудно такъв избор да им се наложи.⁵⁹ Социални работници, културни медиатори и преводачи работещи в РПЦ споделят, че даже когато те нямат нужния опит във воденето на случаи, жени и момичета ТМЗ и ПМЗ разчитат именно на тях и споделят само с тях нуждите и проблемите си. Важно е този избор да бъде зачетен като на съответния професионалист се предостави качествена подкрепа от по-опитен колега, с цел да може той или тя да отговори на изискванията и потребностите на клиентката.

Когато жена или момиче ТМЗ или ПМЗ се почувства подпомогната, разбрана и подкрепена, тя споделя за този добър опит с други жени. Това е възможно да доведе до ситуация, в която специалист, водещ на случаи е често търсен от потенциални клиентки и съответно се оказва претоварен и неефективен. Същата тенденция може да бъде наблюдавана и при културните медиатори или преводачи. Ето защо е важно да се поставят граници и да се отработят техники за защитата на тези граници под формата на ненараняващи начини клиентките да бъдат пренасочвани към други специалисти.

Важно е насочването към други специалисти да става по такъв начин, че ценността на работата на един човек да се разпознава като ценност на работата на целия екип или партньорската мрежа на организацията. Основна характеристика на последствията от преживяно насилие е разрушаването на личните граници – на границите в ума, поведението и отношенията.⁶⁰ Ето защо, ключово при воденето на случаи на жени и момичета ТМЗ или ПМЗ, преживели НОП, е да се поставят ясни и здравословни граници.

При работа на терен в РПЦ, е добра практика жените и момичетата да бъдат информирани, че има времеви диапазони, през които могат да търсят подкрепа или могат назначат среща със съответния специалист. Важно е тези правила да се спазват, както от клиентките, така и от самите специалисти. В противен случай, много водещи на случаи са постоянно “бомбардирани” със заявки, по всяко време на деня. Друг аспект е учтивият отказ от предоставяне на личен телефонен номер или лични профили в социалните мрежи.

Глава III представя груповата и индивидуалната супервизия като задължителен минимален стандарт за грижа за специалисти. Супервизията помага не само за превенция на про-

⁵² Minnesota Department of Human Services (2010) “SKILLS FOR CLIENT ENGAGEMENT: Case manager reference guide”, налично онлайн на: <http://pathlore.dhs.mn.gov/courseware/AdultMentalHealth/TCM/PDFs/CaseManagerReferenceGuide.pdf>, последен достъп 21.07.2020 г.

⁵³ Case Management Body of Knowledge, пак там, пара 5 и 6.

⁵⁴ Minnesota Department of Human Services, пак там, стр. 7, 9, 11, 14, 17.

⁵⁵ Ролята на възможностите за избор при овластяването е изследвана в богат диапазон от публикации и изследвания, обобщени в това проучване на Fraser, E. (2010) в отговор на запитване от DFID Equity and Rights Team: <http://gsdrc.org/docs/open/hd705.pdf>, последен достъп на 21.07.2020 г.

⁵⁶ Najavits, L. (2002). Seeking safety. The Guilford Press: New York, NY

⁵⁷ Whitfield, C. (2010). Boundaries and relationships: Knowing, protecting, and enjoying the self. Health Communications, Inc.: Deerfield Beach.

⁵⁸ Reamer, F. (2003) “Boundary issues in social work: managing dual relationships”, National Association of Social Workers, налично онлайн на: <https://worldreliefdurham.org/establishing-boundaries-and-avoiding-burnout>, последен достъп на 21.07.2020 г.

⁵⁹ Hynes, P. (2003) “The issue of ‘trust’ or ‘mistrust’ in research with refugees: choices, caveats and considerations for researchers”, Middlesex University, налично онлайн на: <https://www.unhcr.org/3fcb5cee1.pdf>, последен достъп на 21.07.2020 г.

⁶⁰ Herman, J. (1997) “Trauma and recovery: the aftermath of violence from domestic abuse to political terror”, New York: Basic Books.

фесионалното прегаряне и вторичната травма, но и за определяне на границите при работа с жени и момичета ТМЗ и ПМЗ. Опитът от обучението и супервизията на социални работници в България показва, че от изключително значение е развитието на способността на професионалистите да “дозират” подкрепата, която оказват. Предлагането на емпатия и солидарност в контраст с влизането в роля на “приятел” и залитането в отговаряне на нуждите на клиентката “с връзки” изискват тънък баланс от водещия на случая. Сприятеляването е емоционална потребност на жените, но и културна практика, характерна за патриархалните общества.⁶¹ Тя гарантира, че ако някой е “приятел” ще свърши по-качествена работа – аспект, който е важно да бъде заменен с професионализъм. При увличането в такова отношение, професионалистите не бива да забравят, че физическите граници на преживелите насилие са били нарушавани. Нахлуването в личното пространство на клиентката – докосване, прегръщане, целуване, дори и подаване на ръка и здрависване могат да предизвикат асоциации с насилието или дори травматично повторно преживяване на насилие (флешбек).⁶² По-подходящо е да се работи по посока на реалистично повишаване на доверието в организациите и институциите за сметка на удовлетворяване на желанието за приятелски и лични връзки.

И въпреки всичко, границите не винаги трябва да бъдат ригидни. Според случая и ситуацията, те могат да бъдат преразгледани, стига това да не доведе до вреда за клиентката или специалиста.

iii. Работа със подкрепящата система на клиентката

Водещият на случая трябва има предвид и нуждите на цялото семейство като част от подкрепящата система на клиентката.⁶³ ⁶⁴ Например, важно е да се бъде осигурена грижа за децата във времеви интервали, в които се очаква майката да работи по случая си и има срещи, уговорки и ангажименти. Полезно е водещият на случая да има добра връзка с други жени в семейството, както и формалните и неформални лидери мъже в семейството и общността, тъй като те често могат да бъдат мобилизира-

ни в помощ и подкрепа на жената. Противно на нагласата, че мъжът е враг на жената в патриархалната култура, той може да бъде и опора. Това включва и образование на мъжете в техники за психологическо овластяване на жените, както и чисто практическа помощ с транспорт до мястото на срещите, заместване за пазаруване, грижа за децата, помощ в домакинството и т.н.

Психологическо консултиране и психотерапия

Лицата преживели НОП, в това число жени и момичета ТМЗ и ПМЗ се нуждаят от работа с психологическите последици от преживяното насилие.⁶⁵ Глава III разглежда в детайли аспектите на психологическото консултиране специфично за работата с посттравматично стресово разстройство. Тук са очертани само базисните елементи, задължителни за добрата практика в психологическото консултиране на тази група клиентки: видовете психологическо консултиране, базисните техники, които могат да се прилагат и от не професионалисти при липса на такива членове на екипа, и специфичните бариери при психологическото консултиране на жени и момичета ТМЗ или ПМЗ.

Психологическото консултиране и психотерапията, са от изключително значение особено, когато става дума за жени и момичета ТМЗ или ПМЗ, преживели НОП. Още по-важни са тези практики, когато жените и момичетата са в състояние на емоционална и екзистенциална криза.⁶⁶ Това налага прилагането на специфичен подход, наречен “кризисна интервенция”.⁶⁷ Кризата може да бъде предизвикана от самия процес на миграция, независимо дали е доброволна или не, както и поради конкретен инцидент на насилие. Изключително важно е тези подходи да бъдат съобразени с културните специфики на жените и момичетата ТМЗ или ПМЗ, както и със спецификата на преживяната травма и процесите свързани с миграцията.⁶⁸ Базисните техники при процеса на психологическо консултиране и психотерапия, които се използват са насочени към назоваване, валидиране, преформулиране, нормализиране, отнемане на вина и т.н.⁶⁹ Един от най-подходящите за работа с травма при ЛТМЗ и ЛПМЗ е психо-

⁶¹ Transparency International (2019) обяснява: „В много арабски държави ползването на лични връзки, или „уаста“ на арабски, е общорпиета практика и социална норма. Хората ползват семейните или социалните си контакти, за да прескочат опашките и да се сдобият с по-бърз или по-добър достъп до услуги“, налично онлайн на: <https://www.transparency.org/en/news/wasta-how-personal-connections-are-denying-citizens-opportunities-services#>, последен достъп на 21.07.2020 г.

⁶² PTSD UK “Understanding PTSD Flashbacks and Triggers”, налично онлайн на: <https://www.ptsduk.org/what-is-ptsd/understanding-ptsd-flashbacks-and-triggers/>, последен достъп на 21.07.2020 г.

⁶³ Pejic et al. (2017) “Community-Based Interventions With Refugee Families Using a Family Systems Approach”, *The Family Journal*, Volume: 25 issue: 1, стр. 101-108;

⁶⁴ Kelley, P. (2008) “The Application of Family Systems Theory to Mental Health Services for Southeast Asian Refugees”, *Journal of Multicultural Social Work*, налично онлайн на: https://doi.org/10.1300/J285v02n01_01, последен достъп на 21.07.2020

⁶⁵ Ley, K. and Garcia, M. (2003) “Psychological and Moral Support Work with Refugee Women”, *Agenda: Empowering Women for Gender Equity*, No. 55, Women. The Invisible Refugees, стр. 53-59

⁶⁶ Silove, D., Ventovegel, P. and Rees, S. (2017) “The contemporary refugee crisis: an overview of mental health challenges”, *World Psychiatry*, 16(2), стр.130–139, налично <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5428192/pdf/WPS-16-130.pdf>, последен достъп на 22.07.2020 г.

⁶⁷ Stevens, B. and Ellerbrock, L. (1995) “Crisis Intervention: An Opportunity to Change”, налично онлайн на: <https://www.counseling.org/Resources/Library/ERIC%20Digests/95-034.pdf>, последен достъп на 22.07.2020 г.

⁶⁸ Murray, K. Davidson, G. and Schweitzer, R. (2010) “Review of Refugee Mental Health Interventions Following Resettlement: Best Practices and Recommendations”, *American Journal of Orthopsychiatry*, 80(4), стр. 576–585, налично онлайн на: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3727171/>, последен достъп на 22.07.2020 г.

⁶⁹ Knapp, H. (2015) “Therapeutic Communication: Developing Professional Skills”, SAGE Publications, налично онлайн на: https://us.sagepub.com/sites/default/files/upm-assets/61121_book_item_61121.pdf, Последен достъп 22.07.2020 г.

динамичния подход, в съчетание с други техники и методологии.⁷⁰ Рамката на този подход включва:⁷¹

- регулярност и ритъм на срещите: минимум веднъж в седмицата, в един и същи ден и час;
- защитено пространство: пространство, в което клиентката може да има неразделеното внимание на консултанта, възможност за конфиденциалност и анонимност при ползване на услугата, както и гаранция, че разговорът няма да бъде прекъсван в никакъв случай;
- физическо пространство, оформено така, че жената да се чувства равнопоставена и да няма бариери между консултанта и клиентката;
- разстояние между нея и консултанта, уважаващо личното ѝ пространство, особено предвид, че то често е различно между европейските и други култури.

Специфични бариери при психологическото консултиране и психотерапия на жени и момичета ТМЗ и ПМЗ

Освен редица културни, системни, структурни и други практични бариери, самата психологическа работа е изключително затруднена, тъй като за успешни интервенции е необходимо отлично познаване и на езика, и на култура на жената или момичето.⁷² Друга опция е клиентката да владее до поне напреднало ниво език, който също се владее от специалиста предоставящ психологическо консултиране или психотерапия. Ползването на преводачи или културни медиатори е проблематично и изисква предварителна работа. Това е така, най-вече от гледна точка на конфиденциалността, качеството на превода и яснота по отношение на психологическата работа. За да има реален ефект, психологическото консултиране работи на дълбоки нива и със сензитивни теми и области като травматични преживявания и реакции, идентичност, сексуалност, отношение, унижителни преживявания и пр. В допълнение, терапията/консултирането в присъствието на трети лица изисква изключително специфични умения и в терапевта/психолога и при преводача.

Друго предизвикателство е дължината на престоя в България на жената или момичето – тъй-като психологическата консултация и психотерапията изискват задълбочена работа, преждевременното заминаване на клиентката може да я подложи на допълнителни рискове и травми в слу-

чай, че специалиста е започнал да работи по определени травматични преживявания, но не е имал възможност да приключи процеса до край. В такъв случай, жената или момичето тръгва с „отворени рани“.

Участието като основен елемент на овластяването

Психологическото консултиране и социалната работа с жени и момичета ТМЗ или ПМЗ се прилагат в България, главно от специалисти работещи в НПО, социални услуги и международни организации. Те водят до терапевтични резултати и по-високи нива на социално включване при условие, че езиковите и културни бариери са преодоленни или поне адресирани. Сама по себе си, този вид подкрепа не е овластяваща, освен доколкото облекчаването на страданието и известни степени на интеграция в приемащото общество могат да се нарекат неизбежно „овластяващи“.

Овластяването изисква реално участие на клиентката в цялостния процес, включително взимането на решения, планирането и изпълнението на дейности и интервенции. Тук ще бъдат разгледани овластяването като интервенция в общността, степените на участие и включване на клиентките, и някои от основните техники и подходи за овластяване чрез участие, илюстрирани с примерни проекти, както и ползите от овластяването.

i. Овластяването като интервенция в общността

Овластяване е “процесът на придобиване на свобода и власт да правиш това, което искаш или да контролираш това, което ти се случва”⁷³, както и “отдаването на властта, правото, или авторитета да осъществяваш различни действия или задължения”, и самото “състояние да имаш властта, правото или авторитета да направиш нещо”.⁷⁴ При работата по овластяване на жени и момичета ТМЗ или ПМЗ, преживели НОП, е важно да се работи в тази насока със самите клиентки, но за да процеса да бъде наистина успешен, той изисква и интервенция в приемащата общност. Целта на такава интервенция е реално преживяване на възможно най-близка равнопоставеност на жени и момичета ТМЗ или ПМЗ с жени и момичета от приемащата общност. Това преживяване е важно да се постигне и по отношение на разбиране и проявяване на толерантност към културата на страната на произход и на приемащата страна.

Тези интервенции мога да включват артистични, практически и визуални проекти, с които се дава глас на жените

⁷⁰ Kristal-Andersson, B. (2000). Psychology of the refugee, the immigrant and their children: Development of a conceptual framework and application to psychotherapeutic and related support work. Binnie Kristal-Andersson, Office of Psychotherapy and Psychology in Stockholm South, Drakenbergsgatan 63, 117 41 Stockholm, налично онлайн на: <https://portal.research.lu.se/portal/files/5586045/1002081.pdf>, последен достъп на 22.07.2020 г.

⁷¹ Cabaniss, D., Cherry, S., Douglas, C. and Schwartz, A. (2011) “Psychodynamic Psychotherapy: A Clinical Manual”, John Wiley & Sons Ltd.

⁷² Nikolai Kiselev, Monique Pfaltz, Florence Haas, Matthias Schick, Marie Kappen, Marit Sijbrandij, Anne M. De Graaff, Martha Bird, Pernille Hansen, Peter Ventevogel, Daniela C Fuhr, Ulrich Schnyder & Naser Morina (2020) Structural and socio-cultural barriers to accessing mental healthcare among Syrian refugees and asylum seekers in Switzerland, European Journal of Psychotraumatology, 11:1, 1717825, налично онлайн на: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7034440/>, последен достъп на 22.07.2020 г.

⁷³ Речникът Кеймбридж (уебсайт), дефиниция на „овластяване“, налично онлайн на: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/empowerment> Последен достъп на 19.06.2020 г.

⁷⁴ Речникът Мериам-Уебстър (уебсайт), дефиниция на “овластяване“, налично онлайн на: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/empowerment> Последен достъп 15.04.2020 г.

и момичетата ТМЗ и ПМЗ, подкрепят се преживяванията им и се премахват различията с по-широкото обкръжение. Целта е жените и момичетата да бъдат снабдени с алтернативни средства да изследват ситуацията си и да представяват сами себе си и своята група пред приемащата общност. Това води и до промяна на реалните им обстоятелства доколкото стават по-способни да изразят себе си и нуждите си, а по-широката общност започва да ги разбира по-добре и да ги вижда като по-малко различни.

ii. Степени на участие и включване

Важно е да се уточни, че за да има овластяване, т.е. реално преразпределяне на властта, степента на участие и включване на клиентките следва да обхваща участие във взимането на решения, в управлението и изпълнението на дейности и интервенции, и в разпространението на техните резултатите. Съществуват различни разработени типологии на видовете и степените на участие. Една от тях е създадена от психоложката Сара Уайт (1996 г.) и включва следните четири форми - номинално, инструментално, представително и трансформативно (променящо) участие. Номиналното участие обикновено не води до промяна или овластяване, докато трансформативното участие гарантира най-голяма степен на овластяване, участие във всички процеси на взимане на решения и промяна на началната ситуация.⁷⁵

iii. Примерни техники за овластяване

Моделът на овластяване, може да включва разработване и изпълнение на артистични, кулинарни и други проекти/дейности и изисква включването на редица конкретни техники, включително и терапевтични, за собственото личностово и професионално развитие и еманципация на жената или момичето ТМЗ или ПМЗ, преживяла НОП. Това се постига най-вече чрез участието на жената или момичето в организирането и осъществяването на дейностите и проектите. Техниките следва да покриват аспекти свързани с личността и поведението на жената или момичето и да обхващат целия път, от възстановяване от травма и пост-травматичен растеж до добиването на лидерски капацитет и умения. Това е важно по отношение не само на способността им да извлекат полза от наличните услуги и подкрепа, но и да бъдат разширени техните възможности за смислено и смислообразуващо участие в обществото, в което са попаднали. В известен смисъл, по отношение на преживелите насилие и дискриминация, същността на този подход е да им се предостави достъп до инструменти, от които имат нужда, за да се придвижат през всички етапи на процеса на овластяване от "жертва", през "пострадала", "оцеляла", "преживяла насилие", до "мигрант", "равноправен член на общността (и впоследствие, на приемащото общество). А защо не и "лидер" и "организатор" на общността си?

Изкуството като овластяващ подход

Подхода за овластяване чрез артистични дейности и даване на глас е илюстриран от следните проекти⁷⁶:

„Заатари“ („Za'atari“). Овластяване на бежанци чрез публични стенописи и обучителни арт работилници. В партньорство с artART, АСТЕД, УНИЦЕФ, ГД „Европейска гражданска защита и европейски операции за хуманитарна помощ“ и Mercury Corps, художникът Джоел Артари пътува до лагера за бежанци Заатари в Йордания в продължение на три години, за да работи с екип от сирийски бежанци. Проектът включва работилници с деца, живеещи в лагера, които се фокусират не само върху изкуството, но и върху образователни теми. Децата бежанци получават възможност да се запознаят с теми свързани с хигиена и хигиенизиране в лагера и различни художествени техники. Децата участват в създаването на стенописи в лагера, боядисват колички и палатки и създават хвърчила. Проектът изследва и „разрешаване на конфликти; надеждите и мечтите на децата за тяхното бъдещето, както и това на страната им; носталгия за всичко и всеки, който са загубили във войната; и важността на изграждането.“

„Гласове в изгнание“. Обучение на студенти в бежанския лагер на Кавергоск чрез художествена фотография. През декември 2013 г. световноизвестният художник Реза пътува до лагера за сирийски бежанци, разположен в Иракски Кюрдистан, и създава фотографска работилница за деца от 11 до 15 години, живеещи в лагера. В това пътуване се ражда проектът „Гласове в изгнания“, който се превръща в петгодишен съвместен проект с ВКБОООН, в рамките на който Реза организира работилници с младежи в бежански лагери по цял свят.

„Замък на изкуството“. Цвят, енергия и надежда върху стените на бежанския лагер в Акре, Дохук, Иракски Кюрдистан. Проектът е ръководен от малка хуманитарна организация, Rise Foundation. Веднъж седмично фондацията помага на децата бежанци в Акре, като им предоставя спрейове и ролки – за да „изразят емоциите и креативността, които иначе може би биха потискали“. „Замъкът на изкуството е създаден, за да се засили чувството за общност в ограничаващата и не вдъхновяваща структура, която сега е дом на стотици семейства“, обяснява директорът на Rise, Том Робинсън. „Той осигурява уникален творчески отдушник за тези млади, амбициозни артисти.“

„Скауни“. Подкрепа на бежанци чрез арт терапия. Програмата за превенция на Асоциацията Скаун е насочена към младежите по открит и неосъдителен начин и включващ родители, преподаватели и здравни специалисти. Един от начините, по които те се стремят да помогнат на бежанците е чрез арт терапия в училищата. „Ние им предлагаме възможност да се изразяват свободно, без мнение, без оценка на тяхната работа“, казва Анита Тутикийн, психосоциален консултант, базирана в Бейрут.

⁷⁵ Cornwall, Andrea (2008), Unpacking 'Participation': models, meanings and practices, Oxford University Press. Достъпно на: https://www.researchgate.net/publication/31091334_Unpacking_'Participation'_Models_meanings_and_practices, последен достъп на 29.05.2020 г.

⁷⁶ UNHCR (website) "7 art initiatives that are transforming the lives of refugees", налично онлайн на: <https://www.unhcr.org/innovation/7-art-initiatives-that-are-transforming-the-lives-of-refugees/> Последен достъп 15.04.2020 г.

По проект финансиран от ВКБООН в Йордания бе иницирано превръщане на палатки в живи произведения на изкуството. Около двеста бежанци, млади и стари, мъже и жени, участват в боядисването на палатки на ВКБООН, като всеки един от тях посвещава около три дни, за да рисува. Бежанците са насърчавани да изразят чувствата си чрез живопис, да пишат поезия или да използват каквито други художествени средства искат. Предоставят им се широки теми като „Надежда“, „Спомени“ и „Въздействието на войната върху семействата“. Резултатите са толкова силни, че палатките получават покани да бъдат изложени на няколко места по света.

„Рисувай извън линиите“. Осигуряване на платформа за гласовете на децата бежанци. За да се насърчат децата да се изразяват и с цел предоставяне на обществена платформа за техните гласове, този проект е реализиран в Иракски Кюрдистан в лагери за сирийски бежанци и вътрешно разселени иракчани. Проектът овластява младите хора с творчески отдушник в техните собствени общности, като същевременно предоставя платформа за техните гласове в международната общност чрез изложби на техните оригинални творби в Брюксел и Париж.

„Художници за бежанци“. Създаване на нови връзки и източници на препитание за бежанците. ВКБООН финансира и „Помощ за филми“ (Film Aid) реализира проекта „Художници за бежанци“, който включва обучение на творци в лагерите за бежанци в Какума и Дадааб в Кения. Предпоставка на проекта е да помогне за промяна на възприемането на бежанците като хора, които активно и положително допринасят за икономиката и приемащата общност. „Художници за бежанци“ предоставя възможност на бежанците да си сътрудничат и да изразяват себе си, използвайки изкуството като източник на поминък, а също и като форма на терапия. „В лагера има толкова много артисти, но рядко те биват насърчавани или получават възможност да общуват с художници от приемащата страна“, казва Еманюел Нябера, говорител на ВКБООН в Кения.

„Графити фестивал“ в България. От 2017 г., всяка есен МОМ България⁷⁷ организира графити фестивал в рамките на който графити артисти, художници и деца от училищата в град Харманли рисуват на външните стени на РПЦ гр. Харманли послания за мир и толерантност. От вътрешната страна на центъра децата настанени в РПЦ рисуват своите супер герои, любими животни и изписват на родния си език с помощта на екипа на МОМ, желанията си

какви искат да станат когато пораснат.⁷⁸ Целта на графити фестивала е да насърчи откритост, приемане, уважение и зачитане на многообразието, като бъдат събрани ЛТМЗ с представители на приемащата общност, за да рисуват заедно и да споделят техните истории.

„Споделен ритъм“ - Барабанен кръг (Shared Rhythm - Community Drum Circle). Сдружение „Творци“, с финансовата подкрепа на МОМ България⁷⁹ организира сесии „Барабанен кръг“ с мигранти настанени в СДВНЧ с. Бусманци, както и непридружени деца, търсещи международна закрила в Сигурната зона за непридружени деца в РПЦ гр. София – кв. Военна рампа. Барабаният кръг е метод за спонтанно групово музициране, чрез който хората споделят удоволствието да свирят на ударни инструменти, да пеят и да танцуват заедно. Водещият помага на групата да преплете импровизираните ритми в динамично музикално преживяване. Чрез невербално взаимодействие, участниците създават общо звучене, в което може да се чуе гласът на всеки. Това им носи чувство за приемане и принадлежност към общност.

„Индивидуални и семейни портрети“. МОМ България организира⁸⁰ със съдействието на Help-Portrait България фотографски събития, в рамките на които, ЛТМЗ настанени в РПЦ гр. Харманли и РПЦ София, кв. Военна рампа бяха специално гримирани и облечени, след което професионални фотографи им заснеха индивидуални и/или семейни портрети, които останаха за техен спомен. Снимките запечатват най-милите спомени от личната ни история. Семейните албуми са архивът на нашата идентичност. Когато мигрантите тръгват по дългия си път, те нямат възможност да ги вземат със себе си. Целта на целия процес – с подготовката, обличането, гримирането, сресването на децата и гладенето на дрехите, да позираш, да се прегърнете – е да помогне на всеки от участниците да се почувства цял, красив и себе си отново. Портретите върнаха усмивките, събраха семействата, помогнаха на хората да се харесат и да се почувстват красиви.⁸¹ Съществуват множество други проекти, които прилагат изкуството за целите на овластяване и даване на глас на ЛТМЗ и ЛПМЗ. Проектите и дейностите с цел овластяване не е нужно да бъдат ориентирани само към изкуства – те могат да включват различни дейности като кулинарство, градинарство, разказване на истории и смесване на подходи. Долу са описани няколко проекта реализирани в България и Латвия.

Кулинарство и градинарство като овластяващ подход

“Хлябовете на Изтока” - Инициативата на Сдруже-

⁷⁷ В рамките на проект „Закрила на уязвими мигранти и подкрепа за доброволни връщания и реинтеграция“, финансиран от Европейската комисия, Генерална дирекция „Миграция и вътрешни работи“ чрез Спешните мерки по Фонд „Убежище, миграция и интеграция“ 2014-2020.

⁷⁸ Графити фестивал 2019 г., налично онлайн на <https://www.facebook.com/IOMBulgaria/posts/2839692552732106/> и <https://www.facebook.com/IOMBulgaria/posts/2841611342540227>, последен достъп на 02.07.2020 г.

⁷⁹ В рамките на проект „Закрила на уязвими мигранти и подкрепа за доброволни връщания и реинтеграция“, финансиран от Европейската комисия, Генерална дирекция „Миграция и вътрешни работи“ чрез Спешните мерки по Фонд „Убежище, миграция и интеграция“ 2014-2020.

⁸⁰ В рамките на проект „Закрила на уязвими мигранти и подкрепа за доброволни връщания и реинтеграция“, финансиран от Европейската комисия, Генерална дирекция „Миграция и вътрешни работи“ чрез Спешните мерки по Фонд „Убежище, миграция и интеграция“ 2014-2020.

⁸¹ Фотографски събития с Help-Portrait България, налично онлайн на <https://www.facebook.com/IOMBulgaria/posts/1932300910137946> и <https://www.facebook.com/IOMBulgaria/posts/1933448250023212>, последен достъп на 02.07.2020 г.

ние „Съвета на жените бежанки в България“.⁸² Жени и момичета от българската общност получават възможност да общуват с бежанки от Сирия, Ирак, Палестина и други държави, като месят заедно техни традиционни сладкиши и хлябове, и говорят за мястото на хляба в дома, семейството и общността според различните култури. По този начин, жените и момичетата ЛТМЗ и ЛПМЗ получават възможност да демонстрират силните си страни и умения, като междувременно се сближават с приемащата култура и жени и момичета от български произход получават възможност да оценят тези силни страни и да намерят общо с представителите на по-малко познати или непознати култури и традиции и техните специфики. МОМ България финансира⁸³ организирането и провеждането на 20 занимания за групово месене на хляб и приготвяне на сладкиши и фигурки от тесто за жени и деца ТМЗ и ПМЗ в София. Заниманията бяха тематични и месенето бе съпроводено с разговори и дискусии през превод на различни теми, например „Сладкото в моя живот“, „Соленото в моя живот“, „Български обредни хлябове“ и др. Жените имаха възможност да посещават заниманията с децата си, като за тях бе предвиден аниматор. По време на занимания за месене за деца, майките им участваха в информационни сесии и беседи.

Мулти Култи „Градска градина“.⁸⁴ Градината е отворено пространство, където българите и чужденците могат да се срещнат, подкрепяйки двупосочен процес на интеграция чрез споделено отглеждане на ядивни и декоративни растения, съвместно организиране на мероприятия в общността и насърчаване на културен обмен. Градината овластява мигранти, бежанци и местната общност, като ги включва в проект за съвместно създаване на мултикултурна градска градина, където всички са свободни да изразяват своите идеи, гледни точки, както и да отглеждат заедно подправки, билки, зеленчуци от техните страни на произход. Проучванията показват, че работата с почвата и растенията има благоприятно въздействие и намалява нивата на стрес и тревожност. В много европейски страни градинарство се използва като терапия за бежанци и мигранти, които се адаптират към новата си държава, както и за всички хора, които изпитват стрес.

Разказването на истории и театър като овластяващи подходи

Друг работещ и актуален подход за овластяване, който също има терапевтичен ефект е разказването на истории в различни форми. Това е инструмент, чрез който хората, включително тези преживели насилие могат да извлекат смисъл от преживяванията си и да създадат основа на съществуването

си, както и да създадат или да надградят традицията, съхраняваща колективната памет на цялата общност. В съвременните социални науки, наративите и биографиите се приемат като легитимен инструмент и за овластяване, и за лекуване на индивиди, групи, организации, общности и общества.

“Жива библиотека: Живите Истории”,⁸⁵ проект реализиран от CVS-България, ВКБООН и Мо-tif, илюстрира този тип подход. Целта на този проект е чрез „Живи книги“ – хора, които разказват личните си истории и преживявания, да бъде показана положителната страна на миграцията. Живи книги, сред които ЛПМЗ, социални работници, представители на НПО сектора и други, споделят своите истории с читатели, изграждайки по този начин мостове между различните култури, положителни нагласи и премахват стереотипи и предразсъдъци.

„Театърът на твоята история“ - Плейбек Театър (Playback Theatre). Групови психо-социални занимания с жени и момичета, мъже и момчета ЛТМЗ и ЛПМЗ, провеждани от Сдружение „Творци“ / „Тук и сега“ група за Плейбек театър с финансовата подкрепа на МОМ България.⁸⁶ Този тип импровизационен театър дава възможност на зрителите да видят собствените си чувства и истории на сцената. Той съществува на ръба между психологията и изкуствата. Макар и сценична форма, той има лечебен характер, както за индивида, така и за общността. Занимания бяха проведени с лица настанени в РПЦ София - кв. Военна рампа и кв. Овча купел. Участниците получиха възможност да споделят своите истории и да ги видят изиграни на сцената от професионална театрална група, създавайки силна атмосфера на споделеност и подкрепа.

Драма и арт терапия. Сдружение „Наш Свят“, с финансовата подкрепа на МОМ България⁸⁷, организира сесии по драма и арт терапия за жени и момичета ТМЗ настанени в РПЦ гр. София - кв. Враждебна и кв. Овча Купел и с момчета и момичета ТМЗ в РПЦ гр. Харманли. В Харманли, заниманията с младежите включваха провеждане на семинарни занимания по изграждане, писане, заснемане и реализиране на кратък филм. В София, жените и момичетата реализираха вариант на драма терапевтичен сценарий/спектакъл – „Изборът на любовта“, базиран на популярна кюрдска легенда. По време на заниманията, се подготвяха и избираха костюмите, музиката, песните, които бяха част от изпълнението, декорите и кадрите за мултимедията. Участвайки във всички елементи на изготвянето на спектакъла помогна на жените да изградят положително чувство за качествена работа и интегрираност в настоящата им обстановка. Жените които не участваха с роли взеха участие в писането на сценария. Жените сами

82 „Хлябовете на Изтока“, налично онлайн на: <http://crw-bg.org/blogs/vtoro-izdanie-na-khlybovete-na-iztoka> Последен достъп 20.04.2020 г.

83 В рамките на проект „Закрила на уязвими мигранти и подкрепа за доброволни връщания и реинтеграция“, финансиран от Европейската комисия, Генерална дирекция „Миграция и вътрешни работи“ чрез Спешните мерки по Фонд „Убежище, миграция и интеграция“ 2014-2020.

84 „Мулти Култи градска градина“, налично онлайн на: <https://multikulti.bg/project/garden> Последен достъп 02.07.2020 г.

85 „Жива библиотека: Живите истории“, налично онлайн на <https://www.facebook.com/events/223186458270539/>, последен достъп на 02.07.2020 г.

86 В рамките на проект „Закрила на уязвими мигранти и подкрепа за доброволни връщания и реинтеграция“, финансиран от Европейската комисия, Генерална дирекция „Миграция и вътрешни работи“ чрез Спешните мерки по Фонд „Убежище, миграция и интеграция“ 2014-2020.

⁸⁷ Пак там.

промениха сценария на легендата така че главната героиня да има право на избор и да не бъде заставена да следва ограничаващи традиции. Осъществяването на спектакъла представлява материално реализиране на тяхната работа и усилия по време на сесиите, което допринесе за емоционалната им стабилност, способност за осъществяване на поставените цели и подобряване на комуникативните им умения.

Смесване на подходи за овластяване

Инициативи за културно разнообразие и включване в Латвия⁸⁸. Тези инициативи, 100% финансирани от община Брочени, включват: творчески проекти, спорт, центрове за младежи и стари хора, мултикултурен фестивал, целеви дейности, насочени основно към семействата, както и създаване на приобщаваща работна среда.

Съвместна Атина (co-Athens)⁸⁹. Инициатива за обединяване на бежанци, които участват в програмата „Лечение на Лимбо“ и активни граждански групи на Атина, за съвместно създаване на действия с положително въздействие върху града и неговите квартали. Като една от водещите дейности, която се проявява във философията за участието на програмата „Лечение на Лимбо“, съвместна Атина пилотира модел на межкултурно сътрудничество. Създавайки нови и трансформирайки съществуващи общности, тази инициатива включва ЛПМЗ, живеещи в Атина, както и местни общности и предприема действия, които отговарят на нуждите на местните квартали.

iv. Ползи от прилагането на овластяващи подходи и техники

Ползите от овластяването на жени и момичета ТМЗ и ПМЗ, включително тези преживели НОП, са огромни. Участието им в проектни дейности, в професионални обучения или почването на работа може да намали тяхната социална изолация, която често е породена от това, че се намират в чужда държава и нямат опората на разширеното семейство или общност; преживели са насилие в държавата на произход, по пътя или в приемащата държава. Според Института за миграционна политика, жени ТМЗ и ПМЗ срещат различни бариери за тяхното участие в интеграционни програми, които целят и тяхното овластяване и това допринася за тяхната изолация: структурни и свързани с политиката на убежище; липса на време и ресурси, включително професионален опит и образование; културни бариери, свързани както с културата на произход, така и с тази на приемащото общество; бариери

свързани с жизнения цикъл, като например новородени деца или прекалено напреднала възраст; и социално-емоционални бариери.⁹⁰

Организациите и институциите работещи с жени и момичета ТМЗ и ПМЗ е нужно да прилагат иновативни подходи и дейности, като например тези описани в предишната подточка, за да подпомогнат намаляването на тяхната социална изолация. Тези подходи и дейности работят с процеси под повърхността и допълват психологическите интервенции, ако жената или момичета участва в такива. Също така, те помагат на тези жени и момичета да развият нови умения или знания, или да надградят вече съществуващи такива. Интервенциите, които събират жените и момичета ТМЗ или ПМЗ с жени и момичета от приемащите общности, подпомагат изграждането на межкултурен мост, дават чувство за принадлежност на жените и момичета ТМЗ и ПМЗ и облагодетелстват местни градове, квартали и общества (например инициативата на Съвместна Атина описана по-горе).

Межкултурна медиация

Межкултурната медиация е от изключително значение при работата с ЛТМЗ или ЛПМЗ, в това число и жени и момичета ТМЗ или ПМЗ, преживели НОП. Според Съвета на Европа, езиковата и културната медиация служи, за да “подпомогне хората да общуват ефективно един с друг, когато те говорят различни езици, не разбират определени термини или понятия или когато са изправени пред ситуации или идеи, които са нови за тях”.⁹¹ Межкултурната медиация надхвърля превода и обяснението на думи като тя включва и предоставяне на информация относно културите, практиките, социалните норми, правила, конвенции и пр. на страната на произход и на приемащата държава. Най-добрите практики включват овластяване и образование на представители на общността да изпълняват тази роля, когато те познават достатъчно добре и двете (или повече) култури и държави. Много често, тяхната роля включва и работа с формалните и неформални лидери на съответните мигрантски общности.

В България, МОМ и други организации ангажират социални и/или културни медиатори с цел подпомагане на работата с ЛТМЗ и ЛПМЗ, въпреки, че към момента тази практика, както и професия не са официално признати от държавата. В случаи на предоставяне на подкрепа и консултиране на жени и момичета ТМЗ или ПМЗ, преживели НОП, практиката показва, че посредничеството на жена межкултурен медиатор, която познава езика и културните и социални норми на клиентката е изключително важно, за да може тя да се почувства разбрана, да се почувства по комфортно

⁸⁸ Инициативи за културно разнообразие и включване в Латвия, налично онлайн на: <https://ec.europa.eu/migrant-integration/goodpractice/cultural-initiatives-to-support-diversity-and-inclusion>, Последен достъп 20.04.2020 г.

⁸⁹ Съвместна Атина, налично онлайн на: <https://www.uia-initiative.eu/en/news/empowering-refugees-and-locals-develop-collaborative-initiatives-improve-athenian>, последен достъп на 16.07.2020 г.

⁹⁰ Банулеску-Богдан, Наталия. 2020. Отвъд работата: Намаляване на социалната изолация за жените бежанци и други маргинализирани новодошли. Вашингтон: Институт за миграционна политика, налично онлайн на: <https://www.migrationpolicy.org/research/reducing-social-isolation-refugee-women-newcomers>, последен достъп на

⁹¹ Съвет на Европа (уеб сайт) “Linguistic and Cultural Mediation”, налично онлайн на: <https://www.coe.int/en/web/lang-migrants/linguistic-and-cultural-mediation> Последен достъп 20.04.2020 г.

при споделянето на това, което е преживяла и да извлече възможно най-много полза от предоставените ѝ услуги.

Проект „TIME - Обучение на межкултурни медиатори за мултикултурна Европа“

Европейският регионален проект „TIME - Обучение на межкултурни медиатори за мултикултурна Европа“, финансиран по програмата Erasmus +, изследва практиките на обучение и наемане на межкултурни медиатори в целия ЕС с цел подпомагане на интеграцията на мигранти (в това число ЛТМЗ и ЛПМЗ), както и насърчава обмена на добри практики в областта на межкултурната медиация, като предлага моделни програми за обучение както за межкултурни медиатори, така и за техните обучители. TIME също анализира съществуващите структури в страните партньори и предлага препоръки за валидиране на обучението за межкултурни медиатори.⁹² Резултати от проекта включват ръководство „Профил на межкултурният медиатор и резултати от обучението“, както и материали за обучителен курс на межкултурни медиатори в ЕС. Партньорите по проекта използват следната дефиниция за межкултурния медиатор: „Човек, който е в състояние да съпътства отношенията между мигранти и специфичния социален контекст, насърчавайки премахването на езиковите и културните бариери и подпомагайки достъпа до услуги. Освен това межкултурният медиатор подпомага организацията в процеса да направят услугите, предлагани на мигранти по подходящи и отговарящи на реалните им нужди“. Проектът също така представя 10 добри практики в страни членки на ЕС като например обучение на межкултурни медиатори за работа с ЛТМЗ и ЛПМЗ, набиране на жени межкултурни медиатори, медиация в различни сфери на работа, удостоверение за работа като межкултурен медиатор и публичен регистър на межкултурни медиатори.

Межкултурна медиация в болници в Белгия

След препоръки от експерти в здравната и академична сфера, през 1991 г. белгийското правителството започва първия проект за межкултурна медиация в здравни заведения с 3-годишна обучителна програма за медиатори. През втората половина на 90-те години, проектът до голяма степен е интегриран в структурите на здравната система в страната. През 2015 г. има около 100 межкултурни медиатори в 52 болници, като тяхната работа е платена от бюджета на самите болници и координирана от специализиран отдел в белгийското министерство по здравеопазване. Тази практика е считана за добра и ефективна, както и устойчива, като няколкократно оценки на работата на медиаторите и обучителната програма, и интервюта с клиенти ползвали услугата, показват, че нивото и качеството на медицинската грижа за се подобрили значително от нейното въвеждане.⁹³

Работа в групи (групови занимания)

Не е задължително всички занимания да принадлежат към горните подходи с ясно изявени терапевтични или образователни цели. Понякога е достатъчно просто да се даде възможност на жените да се събират и да си общуват без определен дневен ред, програма и продуктивна цел. Груповите занимания могат да бъдат свързани с готвене заедно, изработване на творчески или други изделия, или просто свободно обсъждане на теми, които в момента са важни за жените. Могат също така да включват събирания и празненства, на които всяка от жените може да се похвали със собствената си култура и умения, да се запознае и сближи с жени със сродна съдба и техните култури, привычки, механизми на справяне и адаптация и т.н. Подобни дейности могат да бъдат съвместни начинания като почистване и декориране на пространствата в РПЦ или дори помощ една на друга в домакинството или гледането на децата.

Мобилните екипи на МОМ България, които работят на терен в РПЦ, организират разнообразни групови психо-социални дейности за настанените жени и техните деца: работилници за изработка на кукли и маски по модели нарисувани от децата; работилници по приготвяне на традиционна храна, в които жени от различни общности обменят рецепти; работилници за рисуване, шев и кройка и изработка на традиционни килими; работилници за домашна козметика и обмен на различни тайни за красота; засаждане на пролетни цветя за отбелязване на деня на майката; групи за подкрепа в родителството и повишаване на родителския капацитет където жените могат да споделят и дискутират и други теми от семейния живот, които ги вълнуват; отбелязване на персийската Нова година Науруз за общностите от Афганистан, Иран и кюрдски общности от различни държави.

Неструктурираните групови занимания изискват сериозен опит, въображение и инструментариум от страна на водещите, за да подпомогнат преживяването за принадлежност и общност. Това е важно, тъй като социалната изолация е основен проблем за жените и момичетата ТМЗ или ПМЗ. Модулът „Културна и гражданска ориентация на лица, търсещи убежище или получили международна закрила“, разработен в България и цитиран по-долу (*Културна и гражданска ориентация*), съдържа детайлна информация и насоки за работа в групи, с базисни техники за управление на груповата динамика. Важно е да се има предвид, че е полезно и важно настанените в РПЦ лица да инициират и да имат свобода да инициират групови дейности. Трудността при тези занимания понякога идва от вътрешно-културните различия между настанените, особено жени и момичета, които могат да доведат до напрежение. Ето защо, специалистите работещи на терен трябва да изградят доверителни отношения с тези лица,

⁹² Уебсайт на проекта TIME, налично онлайн на: http://mediation-time.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=1&Itemid=101&lang=en, последен достъп на 21.07.2020 г.

⁹³ 10 добри практики на межкултурна медиация за имигранти в Европа, налично онлайн на: http://mediation-time.eu/images/TIME_O2_Good_practices_and_transfer_recommendations.pdf, последен достъп на 23.07.2020 г.

които да им поверят организирането на и медиация при неформални групови събирания.

Създаване или укрепване на подпомагаща общност в и извън РПЦ или в специализирани пространства

Работа с ЛТМЗ и общността в РПЦ

Средата в РПЦ, мястото, в което жените са настанени непосредствено след пристигането си в България е от изключително значение. Важно е в нея да се създават условия, които да подпомагат разнообразието на ежедневието, преживяване за приетост, принадлежност и общност. Това включва не само възможности за смислена ангажираност и принос към РПЦ, така че да придобият известно усещане за собственост и авторство. Нужна е и цялостна организация на пространството, както и възможности за развлечение, взаимопомощ и учене. Задължително е да се структурират добре възможностите за достъп до услугите и общуване с организациите на територията на РПЦ, така че да се намали преживяването за институционализираност. Ключови са възможностите за връзка с външния свят и приемащото общество - посещения на работодатели, трудови борси, възможности за сприяеляване с представители на местната общност и т.н. От изключително значение, специално за жените и момичетата ТМЗ и ПМЗ е да имат възможност за пълноценна почивка - например защитено пространство за децата, възможности за спортуване и излизане на открито.

Работа с ЛТМЗ, ЛПМЗ и общността извън РПЦ

С излизането извън РПЦ, на външен адрес, жените и момичета ТМЗ или ПМЗ са в повишен риск от изолация. Тенденцията да се създават "квартали", в които много бежански и мигрантски семейства се настаняват е противоречива. Тя може както да създаде подкрепяща среда, така и да доведе до "капсулиране" и трудности в адаптирането към приемащото общество. Важно е организациите и институциите, които са били в контакт с тях в РПЦ да продължат връзката и работата с тях като адаптират подкрепата си, така че жените и момичетата постепенно да се придвижат към автономност, независимост и самостоятелност, да изградят своя подкрепяща мрежа и здравословен начин на живот и след като излязат на външен адрес. С развиването на социалните и житейските им умения е полезно да се разшири и познанието им за кръга от организации и институции, които могат допълнително да улеснят ежедневието, адаптацията и интеграцията им.

Налице са редица добри практики в България⁹⁴, като например Интеграционния център управляван от БЧК по проект финансиран от ВКБООН България, където се предлагат курсове по български език, съдействие за намиране на работа, подпомагане за жилищно настаняване и други услуги. В Австралия съществуват обществени групи, които подпомагат ЛПМЗ да се чувстват приети и да се адаптират към живота си в нова страна⁹⁵. Споменатите по-горе подходи за включване, основани на спорт, изкуство и други, могат ефективно да се прилагат за подпомагане на интеграцията в приемащото общество и изграждане на смесени общности там, където са концентрирани групи ЛТМЗ и ЛПМЗ, включително жени и момичета.

Според доклад на Европейския икономически и социален комитет от 2019 г.⁹⁶ създаването на уютни, комфортни и ефикасни центрове или жилища за настаняване на ЛТМЗ или ЛПМЗ – тип РПЦ, споделени жилища или временни, преходни жилища, е от ключово значение. Водещи принципи, според доклада са: изграждане на преживяване за дом; социално включване; връзка с местната общност, включване в местни инициативи; и включване в градско планиране. Споделените жилища играят ключова роля наред с намирането на работа и добронамереното гостоприемство за адаптацията и интеграцията на малки и големи общности на ЛТМЗ или ЛПМЗ в по-широкото, приемащо общество. Докладът подчертава важноста на финансирането, мониторинг и устойчивост на цялостната дейност.

Специално за жени и момичета ТМЗ и ПМЗ е възможно и създаването на „защитени пространства“, където те да могат да се посветят на различни занимания, да се чувстват комфортно и свободни да изразяват себе си без да се страхуват, че някой ще ги съди или упражнява насилие срещу тях.⁹⁷ Друга възможност, включително за жени и момичета ТМЗ или ПМЗ, преживели НОП е да бъдат създадени отделни специализирани центрове.

Защитени пространства за жени в Сирия⁹⁸

Фондът на ООН за населението (ФНООН) работи с партньорски организации в Сирия за създаване на безопасни пространства в клиники за репродуктивно здраве. Подобна интеграция на тези пространства в медицински заведения позволява по-голям достъп на по-голям брой жени. Например, жените могат да отидат в безопасното пространство, без да се налага да казват, че отиват на място определено специфично за жени и могат едновременно

94 Български съвет за бежанци и мигранти (2017), "Добри практики за интеграция на бежанци", налично онлайн на: <https://ec.europa.eu/migrant-integration/library/doc/best-practices-for-refugee-integration>, последен достъп на 20.04.2020 г.

95 RoadsToRefuge (уеб сайт) "Supporting refugees", налично онлайн на: <http://www.roads-to-refuge.com.au/refugees-australia/supporting-community.html>, последен достъп на 20.04.2020 г.

96 Европейския икономически и социален комитет (2019) "Социална иновация за включване на бежанци", налично онлайн на: https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/files/si4ri_pre-conference_compendium_paper.pdf, последен достъп на 20.04.2020 г.

97 UNFPA (2019). "Women & Girls Safe Spaces: A guidance note based on lessons learned from the Syrian crisis", налично онлайн на: <https://www.unfpa.org/resources/women-girls-safe-spaces-guidance-note-based-lessons-learned-syrian-crisis>, последен достъп на 05.08.2020 г.

98 Пак там.

но да имат достъп до здравни и услуги свързани с репродуктивното здраве. Този подход не само предразполага към по-голяма поверителност и по-малко стигматизация, но също адресира проблеми, свързани със сигурността в Сирия, които ограничават движението.

Защитени пространства за жени в Бангладеш⁹⁹

В лагерите за Рохинга бежанци в Бангладеш, ФНООН създава защитени пространства за жени, където те и партньорски организации се грижат за стотици хиляди жени и момичета, предоставяйки здравни грижи и консултации, както и професионално водене на случаи на жени и момичета преживели насилие. Тези пространства, които в повечето случаи са просто колиби направени от бамбукови пръчки и найлони, играят важна роля за жени и момичета Рохинга принудени да избягат от домовете си в Мианмар и да живеят в огромните бежански лагери в Бангладеш. Много от жените и момичетата, нуждаещи се от най-много подкрепа и грижи, споделят че са преживели брутални случаи на сексуално насилие, често извършени армията на страната им по произход.

Организациите работещи в безопасните пространства за жени и момичета Рохинга в бежанските лагери в Бангладеш, предлагат подкрепа за грижа за деца и самостоятелни стаи, където жените и момичетата могат да кърмят. Също така, те включват сигурни места за къпане и тоалетни само за жени и момичета. Поради притеснения за тяхната сигурност, жените и момичетата често избягват да използват общите тоалетни и бани в лагерите за бежанци.¹⁰⁰

Обществен център за жени – Мелиса, в Гърция¹⁰¹

Гръцката организация Мелиса, основана от жени мигранти, управлява обществен център за жени мигранти, ТМЗ и ПМС в Атина. Разположен на два етаж, украсени с изкуство и рисунки, центърът предлага безопасно убежище за жени, които се опитват да изградят нов живот в чужда страна. Организацията организира семинари и курсове за своите клиентки. Нейната основна цел е да ги овластят да поемат контрол върху собствения си живот. Центърът предлага подкрепа за адаптация и интеграция, включително курсове за грамотност, психо-социална подкрепа, информация и творчески дейности, и редица други услуги. Всичко се основава на идеята за изграждане на доверие и общност. Повечето жени, които посещават центъра живеят в бежански лагери.

Културна и гражданска ориентация

Културната и гражданска ориентация е подход, който включва базисна подготовка и информираност на новопристигнали мигранти, ЛТМЗ и ЛПМЗ. Целта е те да се запознаят с основните специфики, общество и култура на приемащата държава. Тук се покриват аспекти от всякакво естество, които са необходими за базисно функциониране и оцеляване в новата среда. Обикновено това са интерактивни групови срещи, които включват лекции на теми свързани с история и културата, богати визуални материали, съчетани с други дейности за повишаване на информираност, на чувство за приетост и, постепенно, на принадлежност. Важна част от този подход е физическото излизане от РПЦ и опознаване на средата.

Всяка една от организациите, които осъществява културна и гражданска ориентация в България, има самостоятелно разработени програми, които не са унифицирани към момента. Чуждестранни източници предлагат богат набор от материали на английски език, които насочват към нужните партньорства, структури, екипи, материали и т.н., включително на различни езици с цел по лесен достъп до информацията за ЛТМЗ или ЛПМЗ.^{102 103} През 2019 г., Център за изследване на демокрацията изработи обучителен модул „Културна и гражданска ориентация на лица, търсещи убежище или получили международна закрила“ на български и английски език, в рамките на регионален проект, съфинансиран от Фонд „Убежище, миграция и интеграция“ на ЕС.¹⁰⁴ Обучителният модул има за цел да подпомогне работата на обучители в осъществяването на културна и гражданска ориентация на ЛТМЗ и ЛПМЗ в България и предоставя систематизирана информация по основни теми на културната и гражданската ориентация, както и набор от методи и техники на обучение. Предложената обучителна програма цели да улесни адаптацията и интеграцията на ЛТМЗ и ЛПМЗ, на основата на комплексно запознаване с приемното общество и активно взаимодействие с живата гражданска, социална и културна среда в страната.¹⁰⁵

Български червен кръст (БЧК) също предлага разработен наръчник за улесняване на адаптацията и интеграцията на ЛПМЗ след сключване на споразумение за интеграция с общини на територията на България. Наръчникът, изготвен с финансовата подкрепа на ВКБООН, включва набор от документи, списък с организации и институции и друга полезна информация.¹⁰⁶

⁹⁹ UN (уебсайт). Women-Friendly Spaces for Rohingya refugees: A place for protection and care, налично онлайн на: <https://news.un.org/en/story/2018/07/1013892>, последен достъп на 20.04.2020 г.

¹⁰⁰ UNWOMEN (уебсайт). Safe spaces for women, by women, bring smart infrastructure for all, налично онлайн на: <https://www.unwomen.org/en/news/stories/2019/3/feature-story-building-safe-spaces>, последен достъп на 05.08.2020 г.

¹⁰¹ Refugee info – Greece (уебсайт), налично онлайн на: <https://www.refugee.info/greece/services/562?language=en>, последен достъп на 05.08.2020 г.

¹⁰² Cultural orientation (уеб сайт), налично онлайн на: <http://www.culturalorientation.net/providing-orientation/tools/training-of-trainers-guide>, последен достъп на 20.04.2020 г.

¹⁰³ Moving to Finland (уеб сайт), налично онлайн на: <http://mof.fi/welcome>, последен достъп на 04.08.2020 г.

¹⁰⁴ Манчева, М. и Статева, М. (2019) Културна и гражданска ориентация за търсещи убежище и международна закрила“, София: ЦИД, налично онлайн на: https://csd.bg/fileadmin/user_upload/publications_library/files/2019_04/MODULE_REFUGEES_WEB.pdf, последен достъп на 04.08.2020 г.

¹⁰⁵ Пак там

¹⁰⁶ БЧК (2017). Наръчник за интегриране на лица с предоставено убежище или международна закрила в общините, налично онлайн на: https://www.redcross.bg/files/914-BRC_Narachnik_Integration_last.pdf, последен достъп 06.08.2020 г.

Курсове за житейски умения

Курсове, обучения или информационни сесии за житейски умения могат да са изключително полезни при овладяването на ЛТМЗ и ЛПМЗ, в това число жени и момичета. Този вид дейности и научените умения подпомагат повишаването на асертивността (отстояване), социализация, разбирането на социалните измерения на пола, родителския капацитет, и т.н. При желание и възможност е важно да са налични информационни сесии или курсове за трудова заетост, включително за намиране на работа и развитие на професионални умения. Основното при този вид дейности е да бъдат ползвани техники, специфични за ученето при възрастни ЛТМЗ и ЛПМЗ като например: учене по време на работа, активно учене, преподаване от връстници, съвместно решаване на проблеми, визуализация, дизайнерско мислене, самостоятелно обучение, и други.¹⁰⁷ Една от целите на тези дейности е да доведат и до по-нататъшно включване във формалното образование, както и да позволяват квалификация, пре-квалификация и пълноценно кариерно развитие. В много страни има положителен опит със създаването на социални предприятия и развитието на предприемаческите умения, чрез специално административно, техническо и юридическо обучение, менторство и грантове или безлихвени и нисколихвени кредити¹⁰⁸, както и различни инициативи за подпомагане на стартапи и инкубатори за предприемачески идеи на мигранти.¹⁰⁹

Информационни сесии за трудова заетост

През 2018 и 2019 г., Фондация „Конкордия България“, с финансовата подкрепа на МОМ България, организира информационни сесии за подкрепа при намиране на работа, регистрация в онлайн платформа за обяви за работа, подготовка на професионална биография по европейски стандарт и поведение по време на интервю за работа, както и трудово законодателство в България.¹¹⁰ В сесиите, които се провеждаха в офиса на Фондация „Конкордия България“, както и на терен в РПЦ София, се включиха жени и мъже ТМЗ или ПМЗ на възраст от 16 до 55 г.

Програма Водна лилия (Lotus Flower)¹¹¹

От 2018 г. насам, холандската организацията „Тя има значение“ (She Matters) провежда дейности за овладяване на жени мигранти, ТМЗ или ПМЗ с цел да бъдат интегрирани в пазара на труда. „Тя има значение“ осигурява

цялостен подход за икономическото овладяване и социално включване на жени и майки, базирано върху техните специфични нужди и предизвикателствата, които срещат.

Програмата Водна лилия включва стажове в продължение на 12 седмици, по време на които жените научават нови твърди и меки умения, информация и умения в сферата на комуникационните технологии, финансово управление чрез холандската банкова система и културните норми на работното място. В допълнение, всяка жена и нейният партньор посещават семинар на равенството между половете. Всяка жена съчетана с жена ментор, която осигурява както емоционална, така и практична подкрепа. След успешно приключване на програмата, участниците получават сертификат и работодателите има възможност да ги наемат или да ги насочат към други фирми или организации. Програмата подпомага и изучаването или подобряването на холандски език, създаване или разширяване на подкрепящи мрежи и най-важното - възстановяване на загубената увереност.

Умения за промяна на живота на жени бежанци в Малави¹¹²

В рамките на този проект, „Feed the Minds“ и AFECOPAD, провеждат курсове по ограмотвяване и професионални умения за жени ТМЗ или ПМЗ в бежанския лагер Дсалека, в Малави, с цел овладяване чрез получаване на устойчиви доходи и пълноценно участие в ежедневието. Подбрана група жени, обучени да бъдат обучители, преподават на други жени курсове по функционална грамотност и всички жени са обучени и придобиват професионални умения в правенето на хляб и шиене чрез интензивни семинари и чиракуване в разработването на бизнеси. Благодарение на този вече приключил проект, всички жени ТМЗ или ПМЗ участвали в проекта успяват да повишат доходите си с 20 британски лири месечно.

¹⁰⁷ Diversity Development Group – Medbalt project (2016). Adult Migrant Education Methodology, налично онлайн на: <https://globalaccess.bowvalleycollege.ca/sites/default/files/Strategies-for-Teaching-Adult-Refugees-in-the-ELL-Classroom-6517.pdf>, последен достъп на 06.08.2020 г.

¹⁰⁸ The Guardian (уеб сайт) “Refugees turned entrepreneurs: ‘I needed to think about the future’”, налично онлайн на: <https://www.theguardian.com/small-business-network/2017/feb/28/refugees-turned-entrepreneurs-future-business-persistence>, последен достъп на 20.04.2020 г.

¹⁰⁹ Startups without borders (уебсайт). 11 Brilliant Startup Accelerators and Incubators for Migrant Entrepreneurs to Kick-Start, налично онлайн на: <https://startupswb.com/11-brilliant-startup-accelerators-and-incubators-for-migrant-entrepreneurs.html>, последен достъп на 06.08.2020 г.

¹¹⁰ В рамките на проект „Закрила на уязвими мигранти и подкрепа за доброволни връщания и реинтеграция“, финансиран от Европейската комисия, Генерална дирекция „Миграция и вътрешни работи“ чрез Спешните мерки по Фонд „Убежище, миграция и интеграция“ 2014-2020.

¹¹¹ She Matters (2018). Lotus Flower, налично онлайн на: <https://rm.coe.int/shematters-/16808d6326>, последен достъп на 06.08.2020 г.

¹¹² Feed the Minds (уеб сайт), Умения за промяна на живота на жени в Малави, налично онлайн на: <https://www.feedtheminds.org/project/afecopad/>, последен достъп на 20.04.2020 г.

ПСИХО-СОЦИАЛНА РАБОТА С ФОКУС ОВЛАСТЯВАНЕ НА ЖЕНИ И МОМИЧЕТА ТМЗ ИЛИ ПМЗ, ПРЕЖИВЕЛИ НОП

Въведение в глава III

Тази глава е предназначена за специалисти, които работят пряко с жени и момичета ТМЗ или ПМЗ в България. Темите, които са разгледани тук съдържат и мненията на специалисти – психолози, социални работници, работещи в социални услуги, които бяха интервюирани за целите на създаването на този наръчник.

Съдържанието на Глава III обхваща основните елементи на психосоциалната работа по овластяване на жени и момичета, претърпели различни форми на НОП, както от гледна точка на задължителни елементи в процеса на работа, така и от гледна точка на специфичните разлики в процеса на работа с жени и момичета от различна култура.

Овластяването е процес, чрез който жените получават власт и контрол над собствения си живот и придобиват способността да правят стратегически избори.¹¹³ Процесът на овластяване има основно пет компонента:

- чувството за собствена стойност на жените
- тяхното право да имат и да определят избора си
- правото им на достъп до възможности и ресурси
- правото им да имат власт да контролират собствения си живот, както вътре, така и извън дома;
- способността им да влияят върху посоката на социалните промени за да създадат по-справедлив социален и икономически ред в национален и международен план.

В този контекст важните инструменти за овластяване на жените и момичетата, така че да искат правата си, са: образованието, обучението, повишаването на осведомеността, изграждането на самочувствие, разширяването на избора, увеличаването на достъпа и контрол върху ресурсите и действията за трансформиране на структурите и институциите, които засилват и продължават дискриминацията и неравенството между половете.¹¹⁴

За жените и момичетата в миграция този процес е свързан с допълнителни трудности, идващи от различията в културата на приемащата среда и езиковата бариера, както и с трудности с достъпа до пазара на труда, с организирането на самостоятелно ежедневие. Овластяването на жените и момичетата ги поощрява да търсят равенство между половете и зачитане правото на личен избор.

1. ПОСРЕЩАНЕ НА НУЖДИТЕ НА ЖЕНИ И МОМИЧЕТА ТМЗ ИЛИ ПМЗ, ПРЕЖИВЕЛИ НОП, В БЪЛГАРИЯ

В България обгрижването на жени, жертви на насилие,

независимо дали са ТМЗ, ПМЗ, мигранти или българи, се извършва в социални услуги, управлявани от неправителствени организации с местно (общинско), държавно или международно (чрез европейски програми, и международни организации) финансиране.

Съществуващи социални услуги и предизвикателствата пред тях

Недостигът на социални услуги е голям проблем не само за жените и момичетата ТМЗ или ПМЗ в България. Когато при нужда от кризисно настаняване жената няма деца или децата и са над тригодишна възраст, подкрепата на Звена „Майка и бебе“ (ЗМБ), които са едни от най-добре адаптираните за целта социални услуги, е невъзможна. Мрежата за насочване на жертви на насилие от цитираната група често е напълно неформална и това създава много трудности. Има необходимост от създаване на формален механизъм за насочване, съобразен с културните и правни специфики на тази група от жени и момичета.

Понякога професионалистите от подкрепящите професии се налага да работят по случаи на жени с деца, на които процедурата по търсене на международна закрила е приключила и те са били настанени в Специален дом за временно настаняване на чужденци (СДВНЧ) към Дирекция „Миграция“ на МВР. След изтичане на престоят им там, те са освободени и са без документи, без средства за посрещане дори на най-базисните им нужди и без подкрепа. Това налага кризисно настаняване, което обикновено се извършва през идентифициране на риск за децата. Прекратеното здравно осигуряване поради промяната в правния им статус (извън процедура за международна закрила и без документи) налага платено здравно консултиране и покриването на други належащи нужди обикновено е поето от неправителствените и междуправителствени организации, работещи в този сектор. Тяхната подкрепа се осъществява по различни проекти, много често е краткосрочна и само в рамките на реализирането на конкретния проект.

Ползването на спешни и месечни помощи за превенция на изоставянето и за реинтеграция, както и ползването на други видове месечна помощ, осигурена от държавата, е предизвикателство, поради това че те се отпускат по постоянен адрес, но не е невъзможно, особено когато става въпрос за жени ТМЗ и ПМЗ. В тези случаи се налага социалната услуга да бъде гъвкава по отношение на предоставянето на адресна регистрация. Всяко настаняване на жена, която е в процедура за международна закрила, е придружено с уведомяване на ДАБ и координиране съобразно това къде се намира жената или момичето и за какъв период пребивава там. В случай, че социалната услуга не уведоми ДАБ и не се координира с ДАБ, е възможно това да навреди на процедурата по международна закрила на жената или момичето, както и на възможностите ѝ за легално пребиване в страната. Настаняването обикновено е за срок от 3 до 6 месеца, което най-често не е достатъчно, но е препоръчително престоят да не бъде твърде дълъг, за да се предотврати институционализиране.

Важно е да се отбележи, че понякога са налице разбира-

¹¹³ European Institute for Gender Equality (уебсайт). Дефиниция на овластяване, налично онлайн на: <https://eige.europa.eu/thesaurus/terms/1102>, последен достъп на 16.05.2020

¹¹⁴ Пак там

ния и стилове на възпитание, различни от европейските. Това не означава, че повечето от майките ТМЗ или ПМЗ нямат изградена силна връзка с децата си и добър родителски капацитет. Промяната на родителския стил на възпитание трябва да става постепенно, трябва да е съобразена с идентичността, с културните и семейни норми на общността, за да се избегнат допълнителни пропадания в комуникацията и кризи. Няма как да се помогне на някого, ако не се направи опит да бъде опознат и разбран. Жените много често не са напълно автономни във взимането на решения, дори и да са сами, и това е необходимо да бъде отчетено, както и различното усещане за време и пространство, характерно за културата им. Добре е да се търсят и използват ресурсите на самата общност, ако тя не представлява заплаха за здравето и живота на клиентката.

На този етап не е необходима специализирана услуга само за жени и момичета в процес на миграция, защото това затруднява адаптацията и интеграцията им; миграционният поток към България също така е много нисък и не оправдава създаването на специализирана услуга.

Социалните услуги за настаняване и/или подкрепа на жени и момичета, жертви на НОП в България, включват:

Кризисен център/кризисно звено/приют за жени, жертви на различни форми на насилие като домашно насилие, сексуално насилие, трафик. В подобни центрове се приемат самозаявили се клиентки, клиентки, насочени от друга социална услуга, държавна институция, неправителствена или международна организация или от специалисти, работещи с жени и деца, пострадали от различни видове насилие. Настаняването се осъществява със заповед от Дирекция „Социално подпомагане“ и/или Отдел „Закрила на детето“, ако става въпрос за непълнолетно момиче. Клиентките се настаняват с оглед осигуряване на безопасна среда за тях и децата им. Работи се в индивидуален формат за кризисно консултиране, социално консултиране и овластяване. Често се работи в мултидисциплинарен екип, правят се насочвания и за външни специалисти (психотерапевт, юрист и др.) Това е услуга, която работи денонощно.

Комплекс за социални услуги (КСУ), който включва **Център за обществена подкрепа (ЦОП)** и **Звено „Майка и бебе“ (ЗМБ)**. ЦОП представлява център, базиран в общността, който предоставя широк кръг на подкрепа, включително жени, жертви на насилие. Това става със или без да има услуга за настаняване. Подкрепата е в рамките на една или друга програма за психологическо консултиране, социална работа или овластяване. ЦОП е място, на което клиентките биват насочени от други организации и специалисти чрез Дирекция „Социално подпомагане“ и/или Отдел „Закрила на детето“ при идентифициране на жени или момичета, които са били в ситуация на насилие. Клиентките също така могат и да се самозаявят, да бъдат изпратени от съда или полицията. Форматът на работа е индивидуален, в зависимост от ситуацията може да се инициират мултидисциплинарни срещи и друг тип работа (например група за подкрепа).

Звено „Майка и бебе“ (ЗМБ) е социална услуга в общността, която предоставя временно настаняване до 6 месеца на бременни жени и майки на деца до три годишна възраст, които са в риск да изоставят децата си. ЗМБ насърчава родителската привързаност, подпомага младите майки чрез социално, психологическо и юридическо консултиране. Клиентките ползват услугата със заповед на Отдел „Закрила на детето“. В този тип услуга постъпват и комплексни случаи, при които има домашно насилие, например жени, които биват насочени и настанени непосредствено след преживени инциденти на насилие. Най-често срещаните рискове за жената са: липса на подкрепяща среда, враждебно отношение от най-близкия човек, свързано със заплаха за живота; опасност за здравето и благосъстоянието на детето или децата. Подходът на работа може да бъде индивидуален и групов. В Звено „Майка и бебе“ могат да бъдат настанени и непълнолетни момичета, жертви на сексуална експлоатация или друг вид НОП, които са забременели или вече са родили в следствие на преживяно насилие.

„Преходна къща – Резилианс“ – за момента такава услуга има само в град Силистра. Услугата е от резидентен тип и осигурява подкрепа за справяне с дълготрайния ефект от преживяна травма на жертви на НОП. За разлика от услугите **кризисен център** и **приют** предоставя дългосрочна подкрепа. Услугата се явява като продължение след етап на кризисно настаняване и включва работа с клиентките по отношение на образованието, на намиране на работа, намиране на самостоятелно жилище и създаване на подходящи битови условия за отглеждането на деца.

В проведените интервюта със специалисти, работещи в гореизброените услуги, бяха посочени следните трудности при настаняване на клиентки мигранти, ТМЗ или ПМЗ.

„Имали сме клиентки, бежанци от Сирия, мигранти от Украйна и Русия. Настаняването в кризисно звено по принцип е краткосрочна услуга и в този случай жената ще трябва да продължи да е в терапия или в някаква форма на психо-социална подкрепа и след напускане на услугата. Можем да очакваме, че при симптоматика на посттравматично стресово разстройство процеса на поемане на контрол върху живота ще е по-комплициран и ще отнема повече време.“

Ръководител на кризисен център с над 20 години опит в директната работа с жени, жертви на насилие.

Професионалистите от социалните услуги, работили с жени и момичета ТМЗ или ПМЗ, споделят, че най-честите трудности, които срещат, са свързани с:

- Липса на средства в бюджета на услугата за превод
- Непредвидени медицински разходи
- Липса на здравни осигуровки при жени и момичета, които не са в процедура по международна закрила или са получили такава, но нямат възможност да се осигуряват
- Непознаването на спецификата, свързана с процедурата по предоставяне на международна закрила, с вида пребиваване в страната, със сроковете и перспективите
- Необходимост от координирана работа с настойник или представител, необходим в случаи на настаняване на непълнолетни клиентки
- Културните различия и социални норми
- Липса на достатъчно информация за видовете помощ и подкрепа, които клиентката има право да получи
- Липса или недобре изградени трудови навици и умения
- Трудности при жилищно настаняване
- Липса на заместваща грижа или помощ за отглеждане на малки деца
- Финансова зависимост от партньора или разширеното семейство

„При всички случаи е много по-комплицирана работата с жени от друг произход. На първо място основната трудност, с която трябва да се справим, е езиковата бариера. Другото са религиозните и традиционните им разбирания. При клиентките, с които съм работила, различията са големи. Ако за нас нещо не е прието, за тях е съвсем нормално. Имаше една клиентка, която забелязахме, че си „пошляпва“ децата. Обяснихме ѝ, че това тук не е прието, има други начини, обяснява се на детето, а не се прилага физическо насилие. Тя беше категорична, че в тяхната държава се прави така. Трудно е да се работи с такива модели.”

Също така, при изтичане на срока за ползване на услугата: „Сблъскали сме се с не един случай на клиентки от трети страни, с които работим в дадена посока, стигаме до определено място, постигаме някакви резултати и в един момент всичко се спира, защото не се знае какво следва или никой не ни дава отговор какво става след това. Ние си вършим работата и даваме всичко от себе си, но в един момент всичко губи смисъл.” (клиентки в процедура по предоставяне на международна закрила към ДАБ, която продължава твърде дълго при поредни обжалвания на откази).

Социален работник с над 5 години опит, Звено „майка и бебе”

Профил на жените и момичетата ТМЗ или ПМЗ, преживели хронично насилие и/или травматични събития, застрашаващи личността, свободата и живота им

Домашното насилие, сексуалното насилие, икономическата и социална изолация, насилствените бракове и бременности, преследването заради „законите на честта“, експлоатацията разрушават и опустошават личността. Подобни тежки фор-

ми на злоупотреба белязват живота на оцелелите със симптомите на посттравматично разстройство, безпомощност, занижен капацитет за социална адаптация и самостоятелност, влошен психиатричен статус, засегната способност за формиране на здрави връзки и взаимоотношения. Въпреки това не малка част от жените и момичетата, преживели насилие, основано на пола, притежават и една характерна борбеност и целеустременост към свобода и себеизразяване, те имат ресурс да поемат контрол върху собствения си живот.

Следващите три примера от практиката на специалистите, работещи на терен, илюстрират някои характерни трудности, през които преминават жените и момичетата.

„Назира“, 22 г., Ирак

„Назира“ е родена и израснала в традиционна патриархална култура. Доминантността на мъжа в обществото, както и на бащата в семейството се приемат за норма. Който се опита да критикува или оспори тази норма се счита за престъпник, засягащ честта на семейството. Наказанието за това „престъпление“ се поема от главата на семейството и от най-възрастния мъж в семейството. Назира не е искала да признае тази норма за закон. Тя се е бунтувала срещу принудителния брак, наложен от баща ѝ и е считала, че изборът на съпруг е направен с цел да я унижат и накажат допълнително, да я принудят към подчинение. Нейното неподчинение и активна съпротива срещу начина, по който я третира семейството ѝ, са донесли на Назира побоища, телесни наранявания и заплахи за убийство от страна на близките ѝ. За съжаление, тя се връща във взаимоотношения на контрол и злоупотреба в страната ѝ по произход.

„Самира, 20 г., Ирак

„Самира“ е била е подложена на заплахи от страна на ислямисти в страната си, като последните години от живота ѝ там са свързани с ограничения да напуска дома и да се движи свободно. Ситуацията е будела постоянна тревога и страх в нея. Това е разстроило ритъма на живот, характерен за нейната възраст, тогава в тийнейджърските си години. Самира и семейството ѝ сменят две държави след бягството си от страната по произход, което е съпътствано от несигурност и възвръщане на травматични моменти от преживяното в страната на произход. Тя продължава повече от година след бягството да изпитва страх и да избягва да се движи свободно. Самира е развила депресивна симптоматика в резултат на заплахите и принудата, на която е била изложена. Това оказва негативно влияние на процеса на юношеството при нея и води до затваряне, изолация и дезадаптивни реакции. В момента учи в българско училище и е убедена, че ще продължи образованието си, въпреки трудностите, които е срещала.

„Тами“ е сама в България. Както в страната си по произход, така и тук тя няма подкрепяща среда; не е женена и няма деца. Родителите ѝ са се разделили, когато тя е била на осем години. Семейството на майката ѝ е против брака, поради религиозни различия между тях и бащата на Тами. Тами е израснала в атмосфера на несигурност и нестабилност - с майка ѝ са принудени често да сменят местоживеенето, заради заплахи и натиск от ислямски групи. Майка ѝ е починала, когато Тами навършва 22 години и има основания да счита, че тя не е починала от естествена смърт, а от последици на отравяне. След смъртта на майка си, Тами минава през тежка емоционална криза, в която е объркана и дезориентирана – постоянно се страхува, че и нейният живот е в опасност, че ще я убият и ще изглежда като случайност, инцидент. Тами живее изолирано и поддържа минимален контакт с обкръжението си. Има трудности да говори за себе си и за собствените си преживявания пред други хора. Споделя, че от детска възраст се е чувствала странно и отделена, различна от останалите. Оплаква се от нахлуване на мъчителни и интрузивни спомени, които иска да забрави. Описва, че преживява дисоциативни състояния, срамува се и се страхува в такива моменти да бъде в присъствието на други хора. Тя има, също така, трудности със съня. Въпреки сериозните симптоми и изявен травматизъм, сега Тами работи, търси начин да се издържа и не разчита на чужда помощ.

Жените и момичетата, преживели насилие, основано на пола, и страдащи от хронични психологически разстройства, имат специфични нужди от проследяване и психотерапия. Настаняването в социална услуга за период от три или шест месеца често не е достатъчно, за да се постигне стабилизиране и самостоятелност.¹¹⁵ За възстановяването на жената и постигането на самостоятелност при посрещане на нуждите е необходимо повече време. В рамките на престоя в услуга е добре жената да има възможност да изучава български език и да получи подкрепа за търсене на работа, както и за това да не я загуби. Необходимостта от информация и достъп до различни видове услуги (като елемент на овластяването) е взаимосвързана с езиковата бариера, а насърчаването към проактивност, посрещане на материалните нужди и преодоляването на социалната изолация често се сблъсква с дискриминативно отношение от приемащото общество. Практически умения като ползване на градски транспорт, ползване на здравни услуги, грижа за децата в образователната система са от съществено значение, за да се постигне овластяване.

Трудностите, през които минават жените и момичетата ТМЗ или ПМЗ, преживели НОП, за съжаление спомогат

те да остават в пасивна позиция. Често те биват идентифицирани или се самоидентифицират като преживели насилие, едва когато станат част от различните програми в подкрепа на ЛТМЗ и ЛПМЗ, развивани в организации, работещи с тези целева група. В подобни случаи такива организации информират и насочват жената към подкрепящи услуги и самите те остават на разположение като ресурс за подкрепа. Необходимо е да се отбележи, че понякога търсенето на ресурси и подкрепа за жени, преживели НОП в собствените общности, би могло и да доведе до създаване на риск за съответната жена. Много често разширеното семейство не одобрява искането за раздяла на жената със злоупотребяващия съпруг, по този въпрос общността не би подкрепила по никакъв начин жената. Това наслагване на множество елементи от социално-икономически характер, затрудняващи излизането на жената от ситуация на насилие или справянето с минала травма, нарежда жените ТМЗ или ПМЗ, преживели насилие, основано на пола, сред едни от най-уязвимите групи и прави за тях особено трудно да установят независимост за себе си и стабилна и безопасна среда за отглеждане на децата си.

Изграждане на доверителна връзка

Практиката показва, че идентификацията на жертви на НОП е много трудна и отнема време. Жените и момичетата срещат затруднения да разкажат и да потърсят помощ, те често изразяват това през различни други заявки за социална и психологическа подкрепа. Така те проверяват до каква степен техните нужди ще бъдат чути и какъв ще бъде отговорът, опознават специалистите, като започват в следствие да формират доверие и тогава могат да навлязат в по-болезнените теми от своята лична история. Понякога са нужни повече от шест месеца задълбочена работа, докато се изгради доверие между психолога/социалния работник и бенефициента и докато темата за насилието започне да се обсъжда свободно. Жените и момичетата много често нормализират преживяното поради специфики на културата и на семейните норми.

За изграждането на здрава доверителна връзка е необходимо повече време поради езиковите, религиозни и културни различия. Понякога дори невербалният език е различен и може да бъде разбран погрешно. Много често преживяното насилие е част от ритуалите за инициация в общността и е нормализирано от всички участници. Например женското генитално осакатяване (FGM) при някои от кюрдските жени от селата в Ирак е задължителен ритуал и без него женитбата е невъзможна. Това е част от разбирането за честта на жената и понякога се налага да се извърши малко преди сватбата, но не се пропуска. Жените и момичетата не познават друга реалност освен тази, от която идват, и превеждането през дългия път на адаптацията към новата култура е бавно; нужно е да се работи много внимателно. Доверието се гради всеки ден на малки стъпки и посланията е важно да бъдат ясни, важно е да сме

¹¹⁵ Разсъжденията по-долу са на база наблюдения на специалисти, социални работници, културни медиатори, психолози (в това число и авторите на този Наръчник), директно работещи с жени и момичета ТМЗ или ПМЗ. Това са най-често наблюдаваните предизвикателства в работата по случаи на жени, настаняване с социални услуги като кризисен център и звено „Майка и бебе“.

проверява дали страните се разбират помежду си правилно. Предоставянето на информация и обяснението за това какви са предстоящите стъпки и какви са очакваните последици, намалява тази бариера. Да откриеш, че неща, характерни за културата ти, се възприемат като жестокост и не се случват на жените в други общества, е болезнено и преповтарящо травмата на преживяното. Професионалистите от помагащите професии, които подкрепят жените и момичетата в тези моменти е нужно да бъдат много сензитивни за този дълбок вътрешен конфликт, свързан с идентичността. Търпението, задълбоченото разбиране и уважение към различията може постепенно да изгради невидим мост на доверие, през който посланията на професионалистите за промяна и подкрепа да достигат без да нараняват и да доведат до позитивно развитие.

2. ЕТАПИ В ПРЕДОСТАВЯНЕТО НА ПОДКРЕПА ЗА ЖЕНИ И МОМИЧЕТА ТМЗ ИЛИ ПМЗ, ПРЕТЪРПЕЛИ НАСИЛИЕ, ОСНОВАНО НА ПОЛА, В СОЦИАЛНИ УСЛУГИ

При постъпване в социална услуга на жена или момиче ТМЗ или ПМЗ от съществено значение е своевременното сформирание на мултидисциплинарен екип и събирането на необходимата практическа информация за организиране и планиране на ресурсите: информация за страна на произход, говорим език/езици, култура, демографски данни и семейно положение, здравословно състояние, има ли необходимост от медицински грижи към момента на прием; налични ресурси и партниращи специалисти или организации.

За да се систематизира по-добре работата в социални услуги с жени и момичета ТМЗ или ПМЗ, преживели НОП, често **говорим за два етапа. Първият е етап на базовата и безусловна подкрепа** или иначе казано, това са **спешните мерки** за преживели насилие, основано на пола, независимо дали насилието е актуално в момента на прием или клиентката е идентифицирана като пострадала в предишен период от живота си. **Вторият етап включва същинската работа по овластяване.**

Първи етап на подкрепа в социални услуги

В първоначалния етап се извършва оценка на риска, сигурността и наличните ресурси. В случай че клиентката разполага с ресурс за настаняване в общността, е добре да се използва, ако няма риск от преследване или заплахи от страна на насилника. Изследва се дали има пряка опасност за пострадалата: дали е склонна към самоубийство или има опасност за живота в дома ѝ или мястото, където живее. След оценката на риска и сигурността, и ако става въпрос за актуална ситуация, се изработва план за сигурност. Този план може да включва кризисно настаняване – приют, кризисен център, място за дългосрочно настаняване или възможност за индивидуално настаняване в жилище под наем, предоставяне на услуги като придружаване и превод (при нужда).

Първото, което трябва да се направи в ситуация на насилие, е да се осигури безопасна среда и условия за задоволяване на базисните потребности. Създаването на така

наречения план за сигурност съвместно с момичето или жената е много съществен момент. Този план е необходимо да е детайлно обмислен и всички важни подробности от историята на момичето или жената да са обсъдени и взети под внимание, за да може сигурността да е гарантирана. За съжаление тъжната статистика сочи, че голяма част от жените преживели насилие, са загубили живота си в следствие на побой, отстоявайки правата и желанието си да напуснат насилника. По тази причина извеждането на момичето или жената трябва да гарантира, че тя или нейни близки няма да пострадат. При наличие на разширено семейство е възможно вследствие на извеждането на жената или момичето да пострадат сериозно нейните сестри, майката или други роднини от женски пол. Наличието на подобен риск е необходимо да бъде взето под внимание, когато се вземат решения. Обкръжаващата среда от роднини, съседи и приятели най-често подкрепя културните и семейни норми и също би могла да застраши решението на момичето или жената да не се подчини и да се противопостави на насилието.

Информация за това какви услуги и каква подкрепа може да получи клиентката се предоставя на достъпен майчин език и по подходящ за възрастта начин (ако става въпрос за непълнолетно или малолетно лице). В случай че се наложи да превежда човек без опит в ситуация на НОП, е важно той да бъде предварително подготвен за превод. В идеалния случай най-добре е преводачът да е жена професионален преводач или културен медиатор – всички те трябва да са запознати с културата, езика и произхода на пострадалата.

В зависимост от физическите последици след преживяното насилие или от текущата ситуация **грижата за здравословното състояние** на клиентката може да включва спешна медицинска помощ или така наречената първична профилактика: записване при личен лекар и провеждане на прегледи и изследвания (с придружаване и превод). Случаят може да изисква: спешно лечение или профилактика за болести, предавани по полов път, нежелана бременност, специализирано медицинско консултиране във връзка с предишни травматични наранявания, резултат от тежко физическо насилие или увреждащи традиционни практики (например FGM).

Психологическата и емоционална подкрепа има за цел да предостави пространство, за да може пострадалата да осмисли и назове преживяванията си, да сподели повече около историята си, да направи връзка между преживяното насилие и последициите от него и да постигне състояние на относително спокойствие. Целта е да се излезе от състоянието на криза, силна депресивност и тревожност, понякога гняв, раздразнителност и самообвинения. Съгласно принципите, които се следват в случаи на НОП, отношението към жената или момичето трябва да е безусловно и неосъждащо. Трябва да се работи и в посока на това да се избегне ревиктимизацията и връщането към предишни дезадаптивни методи за справяне. Този тип подкрепа от периода на начална работа с пострадалата трябва да следва и да се развива с темпото на клиентката – от базовия етап на посрещане на нуждите към

същинската работа по овластяване в дългосрочен аспект. Т.е. трябва да се подхожда спокойно и внимателно.

Следната схема описва **пирамидата за психично здраве и оказване на психо-социална подкрепа**¹¹⁶

Преди да се изработи **съвместен план за работа** по съответния случай, жената трябва да бъде информирана какво представлява този план и какво ще се очаква от нея, като ѝ се предостави „период за размисъл“ с цел да се избегне тя да се съгласи да направи крачка, за която емоционално не е готова. Това много често води до оттеглянето на жените от плана за работа и връщането им отново в предишна ситуация, свързана с насилие. Планът за работа може да проработи само тогава, когато жената е действително готова на следващи стъпки и инициативата идва от самата нея, а не от желанието на специалиста по случая.

Втори етап на подкрепа в социални услуги

След изработването и договарянето на съвместен план за работа по промяна на ситуацията на клиентката идва **вторият етап или етапът на същинската работа по овластяване**. Тук се включва дългосрочната психологическа подкрепа, социалното консултиране и придружаване, както и помощта за образованието на децата, езиковите курсове, професионалните курсове. На този етап дейностите варират от предоставяне на информация до консултиране за

работа, практическа помощ при кандидатстване за работа, търсене на жилище, обучение за придобиване на умения за управление на личен бюджет, на социални и културни умения в различна среда и т.н. Част от активния етап на работата по овластяване може да включва предоставяне на информация и консултиране за правната рамка съгласно българското законодателство: за документите за самоличност, за бракоразводните дела, за дела, свързани с родителски права, с домашното насилие, за правния статус, за правното придружаване при полицейски интервюта и др.

Предизвикателствата, пред които са изправени жените и момичетата, често са толкова големи, че за предприемането на адекватни мерки от съществено значение се оказва капацитетът на дадена услуга и начинът, по който клиентите са приети и посрещнати. Услуги в организации, където има стабилност по отношение на работата и дейностите, където се реагира гъвкаво и активно, където дори понякога традиционните модели в социалната работа биват предефинирани съобразно специфичните нужди на клиентките, имат най-голям потенциал за успех в процеса по овластяване.

В една такава услуга трябва да може да се предвидят специфичните нужди на клиентките, а не просто да се реагира на тях постфактум. Това е особено важно за жените или момичетата, които страдат от социалната изолация. Гъвкавите дейности като социално придружаване и културна медиация са с незаменим ефект.

Социалното придружаване, от една страна, е част от социалната работа и представянето на клиентката пред социални, здравни и общински институции. От друга страна, то е и своеобразна форма на „обучение“ за клиентката – какво и как се прави на тези места, как тя самата да се „застъпва“ за себе си. Не трябва да се пренебрегва и това, че този тип социална работа представлява и изграждане на доверителна връзка между клиентката и социалния работник. Това е особено важно предвид факта, че клиентката се намира в чужда държава и е необходимо време, през което тя да усети смисъла на предоставяната подкрепа и да изгради връзка на доверие.

Културната медиация е незаменима по отношение на директната работа с жени и момичета от бежански или мигрантски произход. Много често социалните работници и психолозите имат информация за чуждата култура и социални норми, но нямат познания за нюансите в тези култури и за фините послания в общуването между професионалист и клиент. В тези случаи е добре комуникацията да бъде опосредствана не само чрез техническия превод на езиците, но и чрез цялостна интерпретация на контекста, каквато само един културен медиатор може да направи и за двете страни.

¹¹⁶ IOM (2019). IOM Handbook on Protection and Assistance for Migrants Vulnerable to Violence, Exploitation and Abuse, налично онлайн на: https://www.iom.int/sites/default/files/our_work/DMM/MPA/the_avm_handbook.pdf, последен достъп на 05.05.2020 г.

В един период, когато клиентката е напуснала дадена услуга или активната част на работа с нея е приключила, **домашното посещение** може да бъде добра интервенция за продължаваща подкрепа, за предоставяне на практическа информация на терен, за помощ с планирането на финансите, за опосредстване на контакти с наемодатели, съседи и други лица от общността.

За някои клиентки е от особена важност фактът, че по работата с тях няколко (две или три) **организации или места за социални услуги си сътрудничат**. За успеха на работата по случая е от особена важност избирането на една организация, която да бъде водеща. Останалите следва да съгласуват стъпките в процеса на работа и обмена на информация. Този начин на съвместна работа оказва и ефект на „разширено семейство“ на клиентката, която поради обстоятелствата в живота си е загубила именно този вид най-ценна подкрепа, водейки живот в чужда държава. Описаният тип организиране на работата създава успешни предпоставки за овластяване чрез координирана подкрепа и прекъсване на социалната изолация.

Работата по овластяване на жени и момичета ТМЗ или ПМЗ, преживели НОП, е продължителна и с много голяма интензивност за водещия социален работник. Използването на изброените подходи води до осезаема промяна в социалната ситуация на жената. Такъв тип социално поддържаща работа е добре да се прилага особено при жени и момичета, които имат трудности с процедурата по предоставяне на международна закрила, имат трудности да упражняват своите права и да гледат перспективи за бъдещето си.

3. ПРОЦЕС НА ОВЛАСТЯВАНЕ НА ЖЕНИ И МОМИЧЕТА ТМЗ ИЛИ ПМЗ

Характеристика на процеса на овластяване

Процесът на овластяване, най-общо казано, е период, през който личността, поставяна в неравностойна позиция, увеличава достъпа си до знание, информация и ресурси, има възможност да взема решения и да участва проактивно в социален план с цел постигане на контрол върху собствения си живот и среда. Неравностойната позиция, в която се намират някои от жените и момичетата ТМЗ или ПМЗ, преживели НОП, е свързана, от една страна, с културните и социални норми, в които жената е поставена в подчинена на мъжа позиция и е ограничавана в себеизразяването, в правото на избор и в еднаквото активно и пълноценно общуване с мъже и жени. От друга страна, неравностойната позиция е пряко следствие на преживяното насилие, основано на пола, на дискриминацията, основана на пола, на формирането на негативно отражение върху качеството на живот поради претърпени физически, психологически и емоционални

травми (посттравматично стресово разстройство).

Всяка една програма за овластяване или комплекс от дейности, които се избират за работа с жени и момичета ТМЗ или ПМЗ, преживели НОП, трябва да вземат под внимание и вероятността тези жени или някои от тях да изработят поведение, целящо обратното на овластяване (като заучена безпомощност, примирение, пасивност, убеждения, че те нямат способност да се справят, защото са жени и др.). В по-широк аспект, процесът на овластяване преминава през един етап на осъзнаване, на промяна на приетите в съответните общности вярвания и възгледи за възможностите и правата на жените.

Част от характеристиките на процеса на овластяване предполагат деконструирането на външните условия, с които клиентката е свързана. Но така също на деконструиране подлежат и преживените травми – личностните преживявания за несправяне, за безпомощност, за дефицит, за липсата на позиция, на стремежи и т.н. са израз на механизмите на оцеляване в ситуация на потисничество и злоупотреба. За да бъде овластена една жена, живяла в условията на насилствен брак, със съпруг, който я лишава от социални контакти, упражнява физическо насилие, манипулира чрез децата, то тя трябва да разбере контекста, в който е живяла, и динамиката, в която е била въввлечена. Усилията ѝ за промяна трябва да се валидизират.

Основни подходи и дейности в психо-социалната работа с фокус върху овластяването на жени и момичета ТМЗ или ПМЗ, преживели НОП

В психо-социалната работа по овластяване могат да съществуват различни дейности и подходи¹¹⁷, както и да се формулират нови в зависимост от потребностите на клиентките, ресурсите на услугата, ресурсите на организацията или организациите, предоставящи подкрепа, и креативността на екипа от специалисти. Основния ход на работа обаче трябва да води към развиване на самосъзнание за обстоятелствата, които са повлияли негативно живота на жената или момичето, към факта, че има подкрепа и възможност те да пренаредят вижданията си и начина, по който взимат решения за живота си.

і. Подходи в процеса на социално и психологическо консултиране с фокус овластяване

Диалогичност

Една от основните линии на работа е диалогът. Специалистът инициира комуникация на равни начала, вместо да заема позиция, да дава съвети, да предписва – казано иначе, да инструктира клиента си какво да прави. За да е налице диалогичност, социалният работник споделя информацията, която има, разяснява начина и техниките, които ще използва в работата си на достъпен за клиентката език: какво, защо и при какви обстоятелства ще прави. Целта е да не остава в йерархична позиция спрямо клиентката, пазейки информация и издавайки предписания.

Скъсяването на дистанцията между двете страни предполага:

¹¹⁷ Hossen, M.A. (2016) Empowerment-Based Social Work Practice: Issues and Challenges, Indian Journal of Social Work, налично онлайн на: <https://www.semanticscholar.org/paper/Empowerment-Based-Social-Work-Practice%3A-issues-and-Abul/de1bbcd4234ce3fb4d430b8e4e4f9faac6664d37>, последен достъп на 20.04.2020 г.

емпатия и искрена загриженост, обясняване на работата стъпка по стъпка, използване на ежедневни, лесно разбираеми изрази вместо професионален жаргон. Необходимо е да се дават ясни послания за степента на предвидената подкрепа, както и за нейните граници. Необходимо е да се разясни работата и функциите на организацията/институцията, в която се предоставя услугата за овластяване.

Чрез диалогичното отношение жените и момичетата преживели НОП имат контрол върху решенията кои и какви услуги да изберат да ползват, кога и как да ги ползват. Те имат и достъп до папките си, участват в екипни срещи за обсъждане на работата по техния случай. Това би им помогнало да видят и разпознаят усилията на специалистите.

Същността на диалогичното взаимоотношение е, че участниците са равни, учат се един от друг. Разбира се, социалният работник има умения и познания, които клиентката не притежава, но пък тя на свой ред има своите преживявания, за които социалният работник не знае. Социалният работник трябва съзнателно да обяснява и да въвежда реалността, когато е необходимо, трябва да подчертае, че няма магически решения и че всяка промяна идва след съзнателни усилия.

Преработване на травматичния опит

Когато целта е превенция на връщането в ситуация на насилие и зависимостта от насилник, друг важен подход при работата по овластяване на жени и момичета, преживели НОП, е развиване на самосъзнанието и капацитета за преработване на травматичния опит. Това означава стремеж да се постигне промяна, като се провокира критичност към травматичните обстоятелства и към участниците в тях. Жените и момичетата с травматичен опит понякога не участват или избягват да участват в процеса си по възстановяване, защото им липсва самосъзнанието за смисъла на процеса, липсват им умения и увереност. Осъзнаването на обстоятелствата и предпоставките, свързани с преживяната травма, ще облекчат индивидуалното страдание и ще повлияят положително интернализираната вина (самообвинението). Разбирането, че вината за това, което клиентките са преживели, не е тяхна, а се дължи на специфичните обстоятелства, ще премахне до известна степен фантазиите, че жените или момичетата с поведението и действията си сами са допринесли за извършено насилие, за злоупотребата с тях. Целта е да се повиши способността за рефлексия и саморефлексия. Важно е заедно с клиентката да се направи един обзор за начина, по който нейните действия провокират действия в другите хора, и как може да се промени това.

Когато се работи за повишаване на способностите за осъзнаване на травматичния опит, не бива да се пропускат два ключови елемента.

От една страна, трябва да се работи за разбиране на социалните конструкти, които стоят в основата на неравенството и водят до легитимирането на зловредни действия спрямо жените. От друга страна, трябва да се работи по посока на това да бъдат усвоени действия и поведение,

които да изменят възприемането на социалната ситуация, на обстоятелствата, въвели конкретната жена. Двете неща вървят ръка за ръка: анализ – действие – анализ. За да работи този модел, връзката между социалния работник, клиентката и преводача (културния медиатор) трябва да е много стабилна. Тримата заедно трябва да станат екип.

Предефиниране

Става дума за похвата, при който проблемите и затрудненията се предефинират или получават ново тълкувание и обяснение. До нещо подобно се прибегва, за да могат клиентките да погледнат ситуацията си от различен ъгъл. Социалният работник трябва да преформулира проблема, така че жената или момичето, с които работи, да разпознаят решението. Например, „аз не говоря български език и никъде няма да ме вземат на работа“ се преформулира като: „предстои изучаване на български език, посещение на курс и след това търсене на работа.“ Предефинирането трябва да носи послание от социалния работник, че промяна на ситуацията е възможна. За целта могат да се използват различни техники, в това число дори безобиден хумор, метафори, разказване на истории, брейнсторминг, убеждаване и т.н.

ii. Дейности в процеса на социално и психологическо консултиране с фокус към овластяването

Предоставянето на базова подкрепа

Предоставянето на базова подкрепа (здравно-медицинска и психологическа подкрепа) е добре да продължи и след излизането от кризисния момент. Базовата подкрепа е основополагащ комплекс от дейности, върху които да се надгражда процеса на овластяване. Те могат да включват: жилищно настаняване или финансова подкрепа; социално консултиране и обучение за изграждане на социални умения (критично мислене и оценка на ситуацията, социална предпазливост, приотизиране на нуждите, търсене на информация, ориентиране в социалните услуги/подпомагане). Базовата подкрепа трябва да е безусловна.

Програми за развиване на умения

Този тип програми включват: обучения за управление на личните финанси; планиране на здравна грижа за себе си и за децата (включително профилактика); подкрепа за търсене на работа (поведенчески умения при представяне на интервю за работа, регистрация в бюро по труда); насочване към професионални курсове; насочване към езикови курсове; гражданско ориентиране. Уменията на жената, свързани с отглеждане на деца и поддържане на домакинството, за съжаление не я правят конкурентноспособна на пазара на труда. Изискванията са за систематично полагане на специфичен труд в специфична среда, където жената трябва да се съобразява със заложените изисквания, формални йерархични отношения и неформално общуване с колеги. Разбирането на всички тези специфики ще помогне на жената да формира реалистична нагласа по отношение търсенето на работа.

При социалното придружаване заедно с клиентката се извършват дейности като например придружаване до лекар, придружаване при специфична социална услуга. Налице е овластяване чрез учене и директно показване как, къде и по какъв начин клиентката ни може да реализира за себе си или за децата си социални, битови и ежедневни ангажменти. Това може да включва и юридическо консултиране и информиране относно права и задължения в зависимост от индивидуалната ситуация.

Застъпничеството също е основен момент при въвеждането на социални и държавни услуги в процеса на овластяване. По същество то представлява заемане на позиция и отстояване на човешките права или правата на група хора, които са в неравностойно положение, представлява налагането на справедливо отношение към достъпа на всеки до социални услуги.

В социалната работа застъпничеството се дефинира като представяне на клиентката, директна намеса, подкрепа, препоръка за определен начин на действие от името на клиентката, като целта е да се подсигури полагаемата част от общодостъпните социални услуги и права. В тези дейности социалният работник дава пример на клиентката си за конструктивно общуване с представители на държавните институции, на здравните и образователни услуги. Застъпничеството развива уменията за асертивност в социалните взаимодействия.

Групова работа за подкрепа

Малката група (6 – 8 човека) се счита за идеална среда, когато се прилагат интервенции по овластяване, тъй като позволява индивидуалният успех да бъде предаден на другите. Малката група за подкрепа подпомага и подсилва процеса на овластяване, като предоставя база за социална подкрепа от хора със сходни трудности, състояние и преживявания, което веднага намалява тежестта на социалната изолация. Тя е и формат, при който се получава възможност за учене и експериментиране на нови роли и поведение в защитена среда. Много полезни могат да бъдат програми за обучение в социални умения, включващи теми като разпознаване на емоции, начини на реагиране при конфликти, повишаване на чувствителността по отношение на рискови ситуации, изработване на план за сигурност. При групова работа с жени или момичета, притежаващи сериозен травматичен опит, водещият трябва да е добре подготвен за управление на процесите.

Творчески занимания

Структурирането на такъв тип дейности ще даде „гълтка

въздух“ от напрежението и усилията, които клиентките преживяват, реструктурирайки начина си на мислене, поведение и вземане на решения. Творческите занимания могат да бъдат пространство за „почивка“ и за незадължаващо поведение, своеобразна „награда“ за свършената работа, като отново подсилват ефекта на групата като приемаща социална среда и като място за социализиране и контакти.

Не бива да се забравя нещо много важно, касаещо единствено случаите, когато се извършват дейности с момичета ТМЗ или ПМЗ, преживели НОП, включително непридружени непълнолетни и малолетни¹¹⁸. По същество психо-социалната подкрепа за момичета, преживели НОП, е силно ограничена от това, че става въпрос за **лице, което все още не може да взема автономни решения за живота си**.

Овластяването е свързано с придобиването на критичност, която да позволи на момичето да подобри съществуването си в конкретната ситуация. Намирането на **вътрешен капацитет и фактори на резилианс**¹¹⁹ минава и през създаване на връзка със значим възрастен, който може да бъде член на разширеното семейство, ако момичето има такова. Подобна роля може да играе учител, ментор, културен медиатор или значим възрастен в миналото, чрез който отношенията да се структурират и да доведат до по-адаптивни начини на мислене и поведение.

Специфични предизвикателства в работата по овластяване

До тук бяха представени възможните подходи и дейности за психо-социална подкрепа, така че клиентката да може развие и укрепи капацитета на личността си, да може да развие способности за справяне и да предприеме действия за промяна. При някои обстоятелства подкрепата и грижите биха могли, вместо да насърчат, обратното – да редуцират личностния потенциал, да ограничат участието на клиентката в процеса по овластяване. Тук са представени някои предизвикателства, пред които могат да бъдат изправени специалистите в работата си по овластяване.

i. Разлика между автономното и зависимото търсене на помощ

В процеса на работа **всеки специалист трябва да може да разграничи автономното от зависимото търсене на помощ**. Преценката тръгва от наблюдението на личностните характеристики. В едни случаи търсенето на външна помощ може да бъде индикатор за стратегия на активно справяне, а в други – на абдикиране от действия и прехвърляне на отговорността изцяло върху социалния работник. Във втория случай търсенето на помощ от страна на клиентката би означавало приемането на пасивно положение на зависимост и липса на усилия за промяна. Този тип зависимо, псевдо-търсене на подкрепа е свързано с от-

¹¹⁸ УНИЦЕФ (2018). Безопасност и издръжливост на момичетата в юношеска възраст, налично онлайн на: <https://www.unicef.org/bulgaria/en/reports/my-safety-and-resilience-girls-pocket-guide>, последен достъп на 20.04.2020 г.

¹¹⁹ Резилианс – качествата и способностите на личността, благодарение на които тя може да преодолее травматични събития (вътрешният потенциал на устойчивост). В социалната работа нерядко се изследват качествата на резилианс при справящите се с цел да се развият и предложат подобни начини на справяне на клиентите, които по-трудно преодоляват травма или има риск изобщо да не я преодолее. Социалният работник трябва да подхожда с нагласата, че способността на хората да се справят е по-значителен, отколкото предполагаме, и помощта има за задача да накара човека да мобилизира своите ресурси.

стъпване на личния контрол и предоставяне на решенията за собствената съдба в ръцете на помагащите специалисти. Това поставя изискване пред специалистите за задълбочена оценка на ресурса за справяне и **резиланс на клиентката**, така че предоставяната подкрепа да не изземва от активността ѝ. Необходимо е да се прави винаги преоценка при промяна на ситуацията или потребностите. Понякога, колкото по-голяма необходимост от овластяване има по даден случай, толкова по-голям риск съществува цялата отговорност и действия неусетно да преминат в ръцете на социалния работник, а взаимоотношението между него и клиентката да се превърнат от диалогични в йерархични.

ii. Ретравмиране

Вторичното травмиране на жените и момичетата, преживели насилие (ретравмиране), е друг важен момент в работата на специалистите, който често остава пренебрегнат.

Ретравмирането представлява съзнавано или несъзнавано припомняне на травмата, което води до повторно преживяване на болезнената ситуация или болезнения период в живота на пострадалата. Подобно припомняне може да протече при социално консултиране например – тогава, когато специалистът в старанието си да събере изчерпателна информация в кратък срок, настоятелно продължава да задава въпроси и да изследва преживяванията на жената или момичето. Ретравмиране може да бъде предизвикано от нечие отношение, обстановка и ситуация, които изкарват на преден план старите спомени, свързани с насилие. Става въпрос за случаи, когато конфиденциалността е нарушена, физическата безопасност е пренебрегната, налице е загуба на контрол върху тялото, върху „добрия тон“ или върху текущата ситуация.

Избягването на подобни нежелани ефекти в работата става с използването на подход, при който се взима предвид преживяната травма и необходимите интервенции се съобразяват с нея – създава се защитена среда, в която са минимизирани действия, които биха могли да отключат травматични преживявания у клиентката. По правило говоренето за травмата трябва да става в защитена терапевтична среда и пред специалист, който може да окаже необходимата терапевтична помощ, тоест това е работа на психолога или психотерапевта. Ранното преживяване на травма или злоупотреба (с начало в детството) често е източник на хронично чувство на тревожност и недоверие към авторитетните фигури и възприемане на отношенията с хората като несигурни, заплашителни, разочароващи. Ако клиентката изглежда, сякаш е загубила доверие в специалиста, ако има склонност към предприемане на действия, които видимо са в нейн ущърб, ако блокира положителните действия и участието си в процеса на работа, ако спомените около травмата циркулират натрапчиво и има засилване на психосоматичните симптоми, включително влошаване на психиатричния статус, е възможно причината да е свързана с ретравмиране. Тогава трябва да се преразгледа процеса на работа с клиентката.

iii. Ретравмиране от страна на институции

Ретравмирането от страна на институции в хода на рутинните им действия, за съжаление, е често явление. Разпит или интервю в полицията, където пострадалата е задължена да разказва отново и отново ситуацията, която е преживяла, е достатъчен повод. Разпит пред прокурор или в съдебна зала пред съдия и съдебен състав отново поставят пострадалата в ситуация, в която тя трябва да даде подробни показания за случилото се, както и нерядко трябва да изслуша защитата на насилника. Преминаването през медицински манипулации след преживяно сексуално насилие е най-честата форма на ретравмиране – считаните за рутинни медицински действия могат да бъдат също толкова интрузивни за клиентката, колкото и преживяното насилие, защото връщат спомените за инцидента.

Специализираните обучения относно ретравмирането на пострадали от насилие е начин да се преодолява този ефект. Повишаването на информираността на професионалисти като полицаи, съдии, прокурори, лекари, социални работници и др. е крайно необходимо, тъй като в тяхната работа рискът от ретравмиране е най-висок. Добрата практика включва: предоставяне на защитена и конфиденциална среда в процеса на интервенции, професионално отношение, зачитане личните граници на клиента, подкрепа, взаимност и сътрудничество, разяснения за манипулациите и действията, за необходимостта от тях, зачитане на културните различия.

iv. Межкултурните различия като предизвикателство за специалистите

Межкултурните различия понякога могат да са сериозно предизвикателство, когато се работи в режим, в който се търси промяна. Ето и някои извадки от интервюта със специалисти от социални услуги с опит в работа с жени и момичета ТМЗ или ПМЗ, преживели НОП:

*„Предизвикателство са религиозните и традиционните разбирания”, казва **социален работник от Звено „майка и бебе”**. „От клиентките, с които съм работила, различията са големи. Ако за нас нещо не е прието, за тях е съвсем нормално.”*

„Мисля, че случаите на жени и момичета бежанци и мигранти, свързани с насилие и стресови и ПТСР реакции са по-комплицирани от случаите на българки, по които работим. Тук се намесва произхода спрямо ситуацията в момента. Много по-трудно е да работиш с някой, който не е живял в тази страна. Както и с различните културни особености и нагласи, свързани с отношенията мъж-жена, в семейството като цяло, които са различни от нашата гледна точка. Това е нещо, което трябва „да си държиш в ума“, когато работиш – че жените не са равноправни и нямат контрол върху живота и решенията си.”

Ръководител на кризисен център

Необходимо за специалиста е „...да има обща информация около историята на жената, ако е била подпомагана преди това – да има базисна информация до къде се стигнало в работата. Межкултурните различия би трябвало да влязат в информацията около историята на жената.” ..... „Каквато и жена да настаняваме, ние търсим тази информация, защото тя ни е важна да подготвим услугата. При различен произход преводача е много важен, подготовката на персонала за вида храни и комуникацията, културни специфики. Информация за семейната история, актуалните нужди и бъдещето, правната процедура. Тоест, културните специфики и правната ситуация са много важни. Има значение статута на пребиваване, хуманитарен или бежански статут, какви са перспективите, подкрепа от други организации”.

Психолог, 10 години опит, кризисен център за жени, пострадали от домашно насилие

Необходима е също така информация, „свързана със социален аспект: кога е дошла; откъде е дошла; легално/нелегално; фактология; хронология. Информацията е на парче, губи се и не се предава достатъчно бързо – какво е свършено до момента с тази жена; какъв ѝ е статута; какви са нейните потребности; има ли хронични заболявания. Какво се случва с детето, ако има такова: къде е родено, има ли документи, какви са му заболяванията. Това са много важни неща – документацията за актуално състояние, физическо и психическо, и нещата, които са договоряни с нея, че ще се случат. Тя какво знае: знае ли мястото, на което отива, как е изпратена. Какви са ѝ плановете: иска ли да остане или е временно тук, отправена към друга дестинация.”

Психолог, над 6 години опит в Звено „майка и бебе”

„Много важно е да знаем нещо от културата на тази жена, например свързано с храненето. Може да има някакво специално отношение към храната, може да има някакви специални умения. Чисто практически неща. Освен демографските данни – тази жена има култура, за която е характерно „това и това”, храната в тази култура, взаимодействието, социалните обичаи. Това са много важни неща, защото това ще помогне за по-бързата адаптация. Екипът ще бъде подготвен, а клиентката ще се почувства важна, ценена. .... ако има време за мъничките неща, които ще стоплят душата на тази жена, която отива на едно място като кризисен център, например ако екипът я посрещне и каже: „Знаем, че за теб кус-кусът е основна храна, взели сме този кус-кус за теб, искаш ли да сготвиш?“, това означава „аз те разбирам, аз те виждам, ти си важна, чувам те, приемам те, знам това, което ти се е случило и съм готов да ти съдействам, да ти сътруднича, да те придружа, да ти партнирам в това, което ти предстои”.

Психолог, над 6 години опит в Звено „майка и бебе”

v. Препоръки за преодоляване на затруднения, които специалистите срещат в работата си с жени и момичета ТМЗ или ПМЗ, преживели НОП

Езикова бариера

Първото обективно затруднение, с което се сблъскват специалистите, е в директния контакт заради езиковата бариера. Необходим е понякога не просто преводач, а културен медиатор, който може да даде информация и обратна връзка за културата и произхода, както и ако е необходимо, съвети за улесняване на комуникацията между социалния работник и клиентката. Фигурата на този опосредствател контактите специалист е също толкова ключова за установяване на ефективен процес, колкото и на самия социален работник или психолог. В приложението можете на намерите списък от неправителствени и международни организации, които могат да ви съдействат с преводачи и културни медиатори.

Неясен правен статут

Понякога трудностите идват от неясноти около статута на жените: дали са ЛТМЗ или ЛПМЗ, мигранти с право на дългосрочно или друг вид пребиваване, дали са в междинен етап на обжалване на отказ по процедурата за международна закрила до стартиране на нова процедура. В която и група от изброените да попада дадена клиентка, тя има право на достъп до социални услуги и подкрепа. Юридическата работа по тези случаи е особено важна, както и мултидисциплинарната работа с цел оказване на цялостна подкрепа. В приложението можете на намерите списък от неправителствени и международни организации, които предоставят юридическо консултиране и правна подкрепа.

Извънбюджетни разходи

В някои случаи се налага да се направят допълнителни финансови разходи, които не са предвидени в бюджета на социалната услуга, на организациите или институциите, предоставящи подкрепа. Това са например здравни осигуровки, платена медицинска интервенция или преглед, превод. Работата по овластяване се усложнява допълнително от трудностите при записване на децата в детска градина, намиране на работа, липса на среда от близки и социална мрежа за подкрепа. В приложението можете на намерите списък от неправителствени и международни организации, които изпълняват различни проекти за подкрепа.

Негативни нагласи

Често негативните нагласи спрямо бежанци и мигранти и спрямо преживелите хронично насилие и злоупотреба, които са със силно засегнат капацитет да управляват живота си, води до ретравмиране на потърпевшите, а специалистите в процеса на застъпничество и придружаване също стават обект на негативно отношение. От това доколко специалистите се чувстват овластени, зависи качеството на работа и напредъка по случая.

Посттравматично стресово разстройство

С оглед на това, че едно от най-специфичните затруднения при работата с жени и момичета, преживели НОП, е наличието и разпознаването на посттравматично стресово разстройство, по-надолу ще обособим тази тема.

4. ПОСТТРАВМАТИЧНО СТРЕСОВО РАЗСТРОЙСТВО И КОМПЛЕКСНО ПОСТТРАВМАТИЧНО СТРЕСОВО РАЗСТРОЙСТВО В СЛЕДСТВИЕ НА ПРЕЖИВЯНО НОП

Посттравматичното стресово разстройство (ПТСР) е добре познато и описано в съвременните международни класификатори като *Международна класификация на болестите* – (МКБ-10) и като *Диагностичен и статистически наръчник на психичните разстройства*, който е издание на Американската психиатрична асоциация (ДСН-5).¹²⁰ Комплексното посттравматично стресово разстройство (К-ПТСР) обаче няма самостоятелна единица, която да го описва и класифицира все още. То влиза в група разстройства, причинени от силен стрес, неопределени по друг начин, съгласно петата ревизия на ДСН.

ПТСР представлява психологическо разстройство¹²¹, което се развива след преживяна заплашителна ситуация, свързана с инцидент, физическо нараняване, участие във военни действия, сексуално насилие, заплахата от смърт, природно бедствие и други застрашаващи живота или здравето на човек събития. При подобни инциденти, които са извън рутинните и предвидими в живота ситуации, човек изпада в състояние на стресова реакция, обикновено от 3 до 6 месеца, през което време съзнанието обработва случилото се. Ако човек не успее да премине през този процес успешно – да мисли, говори и преживява събитието, докато ефектите на страх, тревога, силни емоции в следствие на спомени и психофизиологични реакции (сърцебиене, изпотяване, нарушения на съня, косопад) избледнеят, то състоянието му преминава в хронично, като се формира относително стабилен комплекс от психологически проблеми или болезнени отклонения в поведението. Разбира се, не всеки би развил ПТСР, много хора се справят с преживяванията до 6 месеца след събитието, а спомените за това не засягат негативно качеството на живот.

Накратко, ПТСР включва повтарящи се спомени за събитието, които нахлуват неочаквано под формата на кошмари или „флашбекс“, включва промяна в поведението, при която човек започва да избягва специфични ситуации, места или занимания, които по някакъв начин му напомнят за травматичното събитие, включва и поведение, при което човек се свръхконцентрира върху дадена дейност с цел да избегне припомняне. Във взаимоотношенията с околните се наблюдава промяна – възможно е пострадалият да избягва

контакти с хора, да не създава по-дълбоки отношения, да демонстрира недоверие в другите и да очаква да се случи нещо лошо. Това води до повишена тревожност и възбудимост, сякаш човек е винаги нащрек, сякаш винаги е неспокоен, което повлиява способността за концентрация. Понякога силни шумове може да предизвикат уплаха и стряскане; наблюдават се и физически симптоми като замаяност, гадене.

При К-ПТСР разликите идват от количественото измерение на травмата. Тук налице е вече поредица от събития, които поставят човека в ситуация на хронична заплахата – физическа или емоционална – за продължителен период от време и отново поставят под съмнение усещането на човека за неговата собствена ценност, за правото му на съществуване, за правото на защита, правото да разполага с тялото и живота си, да взема самостоятелни решения и да прави самостоятелни избори, да изпитва пълноценно собствените си емоции и те да имат значение. Всичко това (или част от тези неща) представляват заплахата за психичната и емоционална цялост на човека.

Колкото по-продължително човек е изложен на подобна заплахата, толкова по-тежки и сложни са симптомите. Типичните ситуации, които могат да причинят К-ПТСР, са и сред най-често срещаните форми на насилие, основано на пола, и на насилие над жени. Те включват: всякакви прояви на домашно насилие, включително изнасилване, физическо посегателство, обиди и унижения, заплахи, следене; трафик на хора с цел сексуална, трудова и др. експлоатация (или проституция); психологическо и емоционално манипулиране; принуждаване към различни действия под заплахата за живота или този на близки хора (деца, родители); отвлечане и преследване; заплахи за убийство в семейството; увреждащи традиционни практики и обичаи; неравнопоставеност и лишаване от права, задържане в плен, насилствен брак.

Жените и момичетата, преживели НОП, могат да са в състояние на безпомощност и безсилие за продължителен период от време – месеци, години. Често подобни ситуации се предават от поколение в поколение. В резултат от това преживелите подобен тип хронично насилие страдат от нарушение на представата за собствена идентичност и цялост, а ако говорим за ситуации, при които потърпевщата е била дете, може да няма формирана представа за личностна цялост и лични граници. При К-ПТСР симптомите могат да доведат до личностни дефицити и стабилни негативни изменения на личността. Причината за това може да бъде фактът, че травмата е преживяна много назад във времето под формата на единично събитие или пък начин на живот. При работа с жени и момичета, преживели НОП, трябва много внимателно и търпеливо да се изследва личната и семейна история.

¹²⁰ Diagnostic and Statistical Manual (DSM, version V), в превод Диагностичен и статистически наръчник на психичните разстройства, е издание на Американската психиатрична асоциация, което изследва и систематизира критериите на психичните заболявания и тяхното съответствие към диагностицирането на даден вид психично заболяване. Международна класификация на болестите (МКБ), издавана от Световната здравна организация, е еквивалентът на DSM, version V в частта си за психичните заболявания. Когато се говори за диагноза от областта на психичното здраве, често се правят сравнения на диагностичните критерии и диагнозите с МКБ и DSM.

¹²¹ Luxenberg T. and others (2001). Complex Trauma and Disorders of Extreme Stress (DESNOS) Diagnosis, Part One: Assessment, Directions in Psychiatry: Volume 1, Lessons 24, налично онлайн на: https://www.researchgate.net/publication/228902824_Complex_trauma_and_disorders_of_extreme_stress_DESNOS_diagnosis_part_one_Assessment, последен достъп на 05.05.2020 г.

В процеса на работа с жени и момичета, преживели НОП, може да се наблюдава силно занижена самооценка и усещане за незначимост, усещане за безпомощност и/или безполезност, срам, вина, усещане за различност и неразбраност от останалите. При по-задълбочени разговори или при процеса на консултиране се наблюдава преживяване на дълбока и необяснима на пръв поглед тъга, понякога апатия, отчаяние, потиснат гняв и суицидни мисли. Понякога се формира дезадаптивно и разрушително поведение – пристрастяване и злоупотреба с вещества или алкохол, излагане на ситуации с повишен риск за живота и здравето, самонараняване, потисната сексуалност или тенденции към съблазняване и промискуитет.

Невинаги преживелите подобни тежки и продължителни форми на насилие и злоупотреба имат ясен спомен за събитието или преценка за периода, в който са били изложени на злоупотреба, сякаш не си спомнят. Някои от тях споделят за дисоциативни преживявания, все едно някой друг преживява/е преживял случилото се или обратното, съзнанието им е непрекъснато заето да преповтаря една и съща травматична ситуация. При взаимоотношенията си с други хора жените или момичетата, преживели НОП, изпитват недоверие и често се изолират или обратното, постоянно търсят някого, за когото да се прикачат, или някого, който да ги спаси. По отношение на насилника или насилниците – те ги преживяват като всесилни и недосегаеми, но често имат и фантазии за отмъщение или как попадат изцяло под властта на насилника. Нарушени са емоциите и способността да се регулират, наблюдават се периоди на неочакван гняв или тъга.

Всички тези симптоми варират при различните хора с индивидуална интензивност и се изменят с течение на времето. Първоначалната оценка на жените, преживели хронично насилие, основано на пола, е сериозно предизвикателство за специалиста, тъй като жената може да избягва да говори или да мисли по теми, свързани с травматичните събития. Често чувствата, които това предизвиква, са непоносими за нея, контактът може да е затруднен от манифестирани спешни ситуации като самонараняване, заплахи за самоубийство, въвличане в рискована ситуация с потенциален насилник или връщане при насилника.

Интервюираните специалисти разказват как изглежда гореописаната теория в тяхното професионално ежедневие, как се справят на практика.

„Някои жени отказват да говорят. Имахме случай на жена с много психосоматични кризи, с болки по цялото тяло. Не можеше да стигне до лекар, заради езиковата бариера. Не се доверяваше на никой. Беше си направила „малък Афганистан“ в стаята – слушаше радио, отказваше да научи езика и да общува с нас.“
Социален работник в кризисен център за жени, преживели домашно насилие

„При индикации за ПТСР е добре жената да се насочи за психотерапия и това да е услуга, която съпровожда процеса по овластяване. Можем да очакваме, че при такава симптоматика, процеса на поемане на контрол върху живота ще е по-комплициран и ще отнема повече време. В една услуга, като кризисно настаняване, която по принцип е краткосрочна услуга, жената ще трябва да продължи да е в терапия и след напускане на услугата.“
Ръководител на кризисен център, с над 20 години опит

„По отношение на посттравматичния стрес, ако констатираме такъв, как ще се влияе това, зависи от конкретното състояние на човека, който е с ПТСР и от белезите, които дава за функционирането си преди наличието на ПТСР. Ако човек дойде в криза, първо се овладява кризата – какво се случва, какво е подлежащо като симптоми. Жените, които са преживели трафик или сексуално насилие винаги проявяват ПТСР симптоми. Винаги когато има посттравматичен стрес трябва да бъде направена консултация и с психиатър, дори се оказва и че жената има нужда от медикаментозна терапия за овладяване на тези симптоми. Ако говорим за непълнолетно момиче, съвсем се усложняват нещата, защото там политиката е да не се изписва медикаментозна терапия, което всъщност води до едно повишено страдание. Тежестта на посттравматичната симптоматика зависи от тежестта на преживяната травма – или какво човек преживява като тежест. Колкото по-тежко оценява човека в собствените си критерии и опитност, това, което се е случило, толкова по-тежки са симптомите на ПТСР.“
Социален работник и психолог, над 15 години опит

„При повечето случаи жертвите на постоянно, интензивно, продължително насилие, изпитват вина, която е трудно преодолима. Това, което е добре да направим, е да преразгледаме вината и това преживяване. Връщането в травмата не е добра идея. Да, това е нещо, което се е случило, но тук и сега можем да се справим, така че оттук нататък да можеш да го приемеш като част от живота си, но да можеш да продължиш да живееш и по друг начин. Защото има и друг начин. Много често хората с ПТСР потъват в травмата, потъват в преживяването и оттам и тази интензивна вина, която допълнително ги смачква, срива, разрушава. С вина много трудно се работи, но ако се работи добре, успешно се преминава.“
Психолог, над 6 години опит

Овластяването на жени и момичета, преживели форма на НОП и развили дълготрайни посттравматични симптоми, е труден и сложен процес на трансформация и като такъв той се характеризира с различна интензивност, с различен брой периоди на напредък, както и периоди на регрес, и с индивидуално протичане при всяка една жена или момиче.

Ето какво казва един от специалистите в социална услуга с дългогодишен опит:

„Понякога жените и момичетата имат представи за справяне, различни от действителността. Опитваме се да ги приземим, да детайлизираме, за да си инструментализират стъпките – какво ще направя, как ще се справя. И ги придружаваме в зависимост от нуждата от подкрепа. Някои са много активни, други са абсолютно застинали. Имаме жени, които не успяваме да овластим. Примерно връщат се отново и отново при нас след поредните побоища. След което отново се връщат при насилника, ражда поредното дете и тя се връща при нас, защото ще става все по-уязвима след всяко дете. Нужна ѝ е много повече подкрепа, а има много по-малко инструменти има да се справи...”

Социалните и културни норми, видът и продължителността на травматичните преживявания, личностните характеристики и не на последно място, структурираността и продължителността на подкрепата, са уникални. Съответно, уникален е и процесът на овластяване при всяка една жена, преживяла НОП. Важна е всяка подкрепа в рамките на работата по случай, независимо дали ще бъде постигнато овластяване или не, защото жената или момичето ще може да преживее и натрупа опит от получаването на подкрепа, какъвто не е имала до сега.

5. РОЛИ И ОТГОВОРНОСТИ НА СПЕЦИАЛИСТИТЕ В РАБОТАТА ПО ОВЛАСТЯВАНЕ НА ЖЕНИ И МОМИЧЕТА ТМЗ ИЛИ ПМЗ, ПРЕЖИВЕЛИ НОП¹²²

Водещ специалист при работата по овластяване и роли на членовете на екипа

Социалният работник е специалистът с най-подходяща характеристика и функции, за да работи по процеса на овластяване. Административното водене на случая и социалната работа могат да бъдат разделени между различни специалисти. Работата по овластяване трябва да бъде интегрирана на всички нива в обгрижващия екип, от който само един специалист е референтната фигура за клиентката, независимо че при жени и момичета ТМЗ или ПМЗ би трябвало винаги да има и още един специалист – преводач или културен медиатор. За да се изгради и оптимизира такъв процес на работа, водещата организация може да избере един специалист по „водене на случай“ (case management), който следи за спазване на ролите и задачите на останалите от екипа. Той проучва и прави насочвания за необходими допълнителни услуги или интервенции. Водеща фигура в екипа би било добре да бъде този, който държи по-широката рамка на работа с клиент-

ката, а именно – социалният работник, докато психологът ще предоставя психологическо консултиране съобразно състоянието на жената или момичето. Социалният работник е този, който ще разработи стратегията за интервенция, така че да насърчава промяна. За това е необходимо да направи задълбочена оценка на нуждите на клиентката и ресурса ѝ за работа. Обсъждането и дискутирането на този предварителен етап от работата е задължително и в него трябва да присъстват и другите работещи с клиентката специалисти – психолог, културен медиатор и др.

Идеалният случай е, когато водещият случай е добре запознат и ориентиран в това какви ресурси и услуги са подходящи за конкретната жена или момиче, когато притежава задълбочени познания за насилието над жени и ефектите от него, когато има натрупан опит и изградени навици за работа с жени, претърпели насилие. Често поради последствията от травматичните преживявания и поради специфичното поведение в следствие на насилие пострадалите клиентки демонстрират сравнително нисък потенциал на самостоятелност, слаба устойчивост и стабилност в предприетите действия, склонност към регрес и връщане на позиция на зависимост от насилника. В процеса на овластяване и подкрепа клиентката не трябва да бъде изпреварвана, процесът и специалистите трябва да се движат наравно с нея. Понякога социалният работник вижда изход от ситуацията, но дали ще бъде предприето съответното действие, ще зависи от самата клиентка и дали тя е готова за това.

Ясното разпределение на ролите в екипа и придържането към тях ще подскаже на клиентката кой какъв е за нея в предстоящия процес. Културният медиатор или преводачът би могъл по разбираем начин да представи разпределението на ролите, би могъл да обясни смисъла на участието на специалистите, за да може те да са разпознати като помагачи.

Ролята на преводача/културния медиатор

Преводачът е професионалист, който само опосредства контакта, предавайки информацията от единия на другия език и обратно. Той може да присъства на срещата, но може да превежда и по телефон или дистанционно чрез онлайн-базирано приложение за комуникация. Той има неутрална позиция и тази функция е характерна за формални институции като ДАБ, полиция, съд и други институции, които предоставят административни, а не социални услуги. В езиковия превод обаче е невъзможно да се предаде задоволителна информация, ако се пренебрегнат културните разлики и особености. В социалния и хуманитарния сектор ролите на преводача и културния медиатор са диференцирани, но това не означава, че не могат да сътрудничат и двата типа специалисти.¹²³

Културният медиатор е професионалист, който опосред-

¹²² Тази точка отразява наблюденията и добрите практики на работа, които са извели авторите на този наръчник, при съвместната работа по случаи между организации, работещи с ЛТМЗ и ЛПМЗ, както и с мигранти. Теоретичната основа се базира на една съвременна перспектива и анализ на социалната работа, представени в „Социална работа по случай – реконцептуализация на традиционните разбираня в съвременна приложна перспектива“, Гинка Механджийска, Е-списяние СОЦИАЛНА РАБОТА 2013 (1) брой 1, 4–29, www.swjournal-bg.com

¹²³ Archibald J., and Garzone G. (2014). Conceptualizing Linguistic and Cultural Mediation, Languages Cultures Mediation Magazine, Vol 1, No 1-2, наличен онлайн на: <https://www.ledonline.it/index.php/LCM-Journal/article/view/775>, последен достъп на 25.05.2020 г.

ства взаимното разбиране и опознаване между специалиста/ социалния работник и клиентката, като в процеса на превод обръща внимание на културните елементи. Медиаторът може да дава обратна връзка и съвети и на двете страни в комуникацията, така че да се постигне максимално разбиране и да се започне изграждане на взаимоотношения на доверие.

Не всеки преводач може да влезе в ролята на културен медиатор, както и не всеки медиатор може да поддържа неутралитета на преводача или да има професионални умения за превод.¹²⁴ При избора си на единия от двамата специалисти социалният работник или психологът трябва да са наясно какъв тип съдействие и степен на въвличеност търсят.

Културния медиатор следва ДА:¹²⁵

- превежда това, което е казано, максимално пълно и точно. „Това ще ти го кажа, но ти не го превеждай“, не е приемливо.
- превежда думите и нагласите, като при необходимост обяснява културните различия или практики.
- дава допълнителна подкрепа освен предоставянето на информация. Например, помощ при попълването на документи.
- се поправя, ако направи грешка, както и да иска допълнителни разяснения ако има нещо, което не разбира.
- реагира на расистко или нанаряващо отношение или изказване, като подчертава, че то е оскърбително, и следва да попита дали това е, което лицето е искало да изрази, преди да превода. Той следва да сподели инцидента със своя ръководител.
- повишава знанията и уменията си, ползвайки всички налични ресурси – речници, текстове, консултиране с други колеги с познания по съответния език.
- се увери, че външният му/й вид е подходящ и адаптиран към контекста

Културният медиатор НЕ бива да:

- поема ангажимент, за който знае, че не е квалифициран или не е подготвен.
- поема ангажимент, ако има риск да бъде предубеден или в случай на конфликт на интереси (например, участва член на семейството му или близък приятел).
- споделя с други хора (приятели, семейство, колеги и външни лица) това, което е превеждал.
- използва позицията си, за да упражнява натиск или да извлича полза от участниците в разговора или ситуацията.
- коментира това, което превежда, или да отговаря вместо някой от участниците.
- показва собствените си чувства и да изразява своето мнение. Той трябва да е неутрален.
- се въвлича в разговор с един от участниците, без да превежда на другия за какво става дума.

Полезни насоки за социалния работник при работа с културен медиатор:¹²⁶

- Внимавайте за динамиката на цялостното взаимоотношение, особено в случаи при работа с хора, преживели сериозни форми на насилие и злоупотреба – ако разговорът е натоварен с много интензивни емоции и преживявания, със сигурност медиаторът или преводачът също ги усещат. При нужда дайте време и пространство на медиатора или преводача да изговори и сподели своите чувства и преживявания.
- В един по-дълъг разговор или консултация медиаторът или преводачът се изморяват и имат нужда от почивка, за да останат фокусирани.
- Уверете се, ако работите с нов медиатор, че той спазва вътрешните правила за работа, които са изградени и приети в организацията или услугата. Ако е необходимо, проведете разговор преди дадена среща или консултация с клиентка.
- Обръщайте внимание на начина, по който сте физически разположени в стаята (кой къде е седнал по време на срещата или консултацията), за да бъде ясно за всички участници, че разговорът се провежда между клиентката и специалиста, а не между нея и културния медиатор или преводача.
- Говорете директно с клиентката, поддържайки очен контакт с нея, а не с медиатора или преводача.
- Изчаквайте медиатора или преводача да приключи с превода, преди да продължите.
- Говорете бавно, ясно и с кратки паузи. Изговаряйте едно или две изречения и дайте възможност за превод.
- Не използвайте жаргони, терминология или абривиатури. Обяснявайте значението на думите или смисъла на израза, ако медиаторът или преводачът сигнализират, че имат нужда.
- При нужда поискайте пояснения от медиатора или преводача относно културни разлики и нюанси в невербалната комуникация. Възможно е преводачът да не може да ви предостави тази информация.
- Не позволявайте медиаторът или преводачът да отговаря на въпроси вместо участниците. Поискайте обяснения, ако преводът изглежда прекалено дълъг или прекалено кратък спрямо очакванията ви.
- Искайте обратна връзка от медиатора или преводача след срещата.

Други професионалисти, които имат подкрепяща роля в цялостния процес на овластяване¹²⁷

По своята същност НОП е комплексен проблем. То има много форми и изисква широк, гъвкав отговорен подход, изисква подходящи услуги за потърпевшите. В социалната

¹²⁴ Translators without borders (2015). Field Guide to Humanitarian Interpreting and Cultural Mediation, налично онлайн на: <https://translatorswithoutborders.org/wp-content/uploads/2017/04/Guide-to-Humanitarian-Interpreting-and-Cultural-Mediation-English-1.pdf>, последен достъп на 25.05.2020 г.

¹²⁵ Пак там

¹²⁶ Пак там

¹²⁷ Съдържанието на тази точка се базира на опита на авторите, наблюденията и взаимодействието с други специалисти в социалната сфера, които се включват в социалната работа по случаи на ЛТМЗ, ЛПМЗ или мигранти. Често поради различната специфика на случаите и различните нужди на хората, плана за индивидуална подкрепа се изработва и благодарение на креативността и новаторството на специалистите по отношение на заявки и потребности, с които не са се сблъскали до сега.

работа привличането и ангажирането на външни професионалисти като помагач ресурс е в пряка връзка с интервенциите в процеса на овластяване.

i. Мултидисциплинарна работа

Добрият контакт, разбирането и качественото взаимодействие между специалистите в мултидисциплинарния екип са от решаващо значение за успешната работа по овластяване на жени и момичета ТМЗ и ПМЗ, преживели НОП. Добре организираната мултидисциплинарна работа е важен стратегически елемент в подкрепата за една жена или момиче, която излиза от ситуация на насилие. Мултидисциплинарният екип, който поема такъв случай, често се състои от социален работник, представител на полицията, прокурор, юрист, здравен специалист, които работят от името на институциите си, обменяйки информация и търсейки решения чрез „смесен“ подход. При сигнали за домашно насилие, се предприемат мерки, съгласно Закона за защита от домашно насилие. Свиква се Координационен механизъм за взаимодействие при работа в случаи на деца, пострадали или в риск от насилие, и за взаимодействие при кризисна интервенция, ако става въпрос за малолетна или непълнолетна потърпевша.

ii. Допълнителни специалисти

Екипът може да се избере съобразно профила на клиентката (сама, с деца, бременна, непълнолетна и др.) и съобразно нейните нужди дали да се включат допълнителни специалисти. Разликата с мултидисциплинарния екип е, че това са професионалисти, които с личностните си качества и професионалните си роли формират заместваща социална мрежа за подкрепа, без да са непременно институционално и формално ангажирани по случая. Такива професионалисти могат да бъдат: личен лекар, АГ специалист, учител, ако клиентката има деца или ако става въпрос за момиче. Не на последно място, в определен етап от работата може да се привлече и ментор, който да съпровожда клиентката с дадена цел – научаване на градската среда, упражняване на езика, социализиране и др.

Друг специалист е т.нар. „семейна сестра“, която е с медицинско образование, понякога с допълнителна квалификация по социална работа или психология. Тя работи с бременни жени или майки с малки деца (до 2 или 3 години) по въпроси, свързани с майчино здраве и развитие, с грижите за детето в ранното детство. Един такъв практик би могъл много добре да съпровожда и обгрижва жени, които са с малки деца и напускат ситуацията на насилие, или бременни жени. Подобен специалист има чувствителност към връзката майка–дете. Той едновременно обучава клиентката и облекчава симптомите на тревожност и депресия с присъствието и грижите си. Създаването на наситена мултидисциплинарна подкрепа

на базата на професионалисти има много голямо значение и позволява да се посрещнат по адекватен начин нуждите. Чрез такъв екип не само се решават проблемите, свързани с травматизма, но се адресира капацитета на жената за справяне и изграждане на нови междуличностни взаимоотношения.

Външните специалисти трябва да бъдат подготвени, трябва да притежават базови умения за предоставяне на подкрепа във всекидневния живот. Те трябва да извършват това по начин, който не отнема и не ограничава активността на клиентката, вземането на решения от нейна страна, правенето на избори, формирането на нов социален опит и себеизразяване.

6. ГРИЖА ЗА СПЕЦИАЛИСТИТЕ И ПОДКРЕПА ПРИ ПРОФЕСИОНАЛНО ПРЕГАРЯНЕ

Грижата за професионалистите е неразделна част от професионалния контекст и работната среда. Тя не бива да бъде спорадична, само при възникване на остра необходимост, а е необходимо да е регулярна.

На първо място, формирането на **подкрепяща среда** в рамките на екипа е от съществено значение. Тук от значение би било всичко – от адекватното физическо пространство и организирането на комфортни условия за работа и почивка до доброто управление на динамиката между членовете на екипа и техните роли.

Обучителните дейности също да са неразделна част от работата на специалистите. Добре е за всеки малък екип в дадена социална услуга да има регулярни вътрешни надграждащи обучения, уъркшопи по специфични теми и проблеми, които са идентифицирани в процеса на работа. Участието във външни за екипа/организацията обучения също е добър вариант да се повиши знанието, а заедно с това и практическите умения. То спомага да се установят полезни професионални контакти, както и чувство за принадлежност към определена група професионалисти.

Екипната супервизия в социалната работа¹²⁸ е задължителна и заедно с индивидуалната супервизия представлява задължителен минимален стандарт при грижата за специалистите. Супервизията е процес на подкрепа на екипа с цел подобряване на работата. Супервизията се очаква да подобри професионалното развитие, да осигури емоционална подкрепа, да предпази от професионално прегаряне и да регулира отношенията в екипа. Тя дава възможност на всеки служител да направи преглед на своята работа, да провери мненията и чувствата си спрямо случаите по които работи, колегите или работния процес, да изясни ролите и очакванията от различни гледни точки.

Специалистите в сферата на помагачите професии се очаква да отговарят на високи изисквания и работят при

¹²⁸ Петрова-Димитрова, Н. (2011) Супервизия в социалната работа с деца, жертви на насилие, ИСДП, налично онлайн на: <https://sapibg.org/bg/book/supervizia-v-socialnata-rabota-s-deca-jertvi-na-nasilie>, последен достъп на 20.04.2020 г.

високи нива на стрес. Това увеличава риска от описаните по-долу състояния, които могат сериозно да навредят на тяхната работа и здраве.

Професионалното прегаряне при специалисти от помагащите професии е крайна форма на достигане на психическо и емоционално изтощение. За да не се стига до такива случаи трябва да се наблегне на превенцията, която се състои в регулярната супервизия и грижа за екипа на микро-организационно ниво – регламентирани почивки, наблюдение, навременни мерки, мониторинг на броя и сложността на случаите. Специалистите от помагащите професии, работещи по случаи на клиенти, претърпели сериозни форми на насилие, трябва да имат умения за разпознаване на професионалното прегаряне и за себенаблюдение на симптоми.

Терминът „**професионално прегаряне**“ описва начина, по който специалистите постепенно се изчерпват в следствие на дългата и продължителна работа, описва натрупването на физически, емоционален и психологически стрес. За прегарянето изключително много допринася и излагането на травмата, преживяна от жените или момичетата, с които работят. Допринасящи фактори могат да бъдат натоварването с много или с предимно тежки случаи, неясноти в ролите и отговорностите в екипа. Често, в резултат на понякога непредвидимото и нерегулярно финансиране на българските неправителствени организации, които предоставят социални услуги, се стига до моменти, в които удовлетворяването на изискванията на донорските организации по отношение на цел и обхват на проектната дейност престават да кореспондират със специфичните нужди на клиентите. Това води до объркване в екипа, което на свой ред създава предпоставка за тежкост, за загуба на подготвен човешки ресурс, за загуба на смисъл и мотивация за работа, води до честни конфликти. На ниво специалист професионалното прегаряне се проявява като тревожност, страхове, които не са характерни за човека по принцип, чувство за несигурност и трудност при вземане на решения в процеса на работа.

Достигането на състояние на професионално прегаряне обичайно преминава през четири етапа: етап на **начален ентузиазъм** (инвестиране в работата и преживяване на удовлетвореност); **етап на стагнация** („блокиране“ и преживяване за безнадеждност, липса на смисъл); **етап на разочарование**, в който специалистът чувства безсилие и липса на желание, обвинява другите, преживява на гняв и вина. Последният етап е свързан с преживяването за апатия и професионална неудовлетвореност и е в пълен контраст с първия етап.

Вторичният травматичен стрес е състояние, което се среща при хора, изложени на много интензивно общуване с жертви на насилие. Специалисти в областта на психичното здраве, социални работници, лекари и по-специално – онколози, екипите на спешна медицинска помощ – това

са хората, които срещат травмата и нейните последствия. Симптомите на това състояние напомнят тези на посттравматичния стрес, макар и засегнатият специалист да не е преживявал травма или ситуация, свързана с насилие. Счита се, че вторичният травматичен стрес е по-вероятно да засегне специалисти, които вече са развили симптоми на професионално прегаряне, както и психолози, психотерапевти и социални работници, които работят пряко и системно с преживели насилие. Засегнатият специалист изпитва емоционален дисбаланс, преживява нахлуване на спомени от разговори с клиентите си, в които са описани детайли от травмата. Той избягва да мисли за неща, които напомнят за преживяното от клиентите насилие, започва да изпитва физиологични симптоми като учестено сърцебиене, сънища, свързани с детайли около случаите. По отношение на професионалния контакт с клиенти се забелязва скованост и празнота на реакциите. Капацитетът на специалиста силно намалява. Вторичният травматичен стрес е познат още и като специфична умора от проявяване на състрадание и емпатия (compassion fatigue).

Викарната травма (vicarious trauma) е подобно на вторичния травматичен стрес състояние, при което емпатичното отношение към клиента силно влияе върху преживяванията на помагащия специалист и той започва да демонстрира негативни промени по отношение на ценностите и убежденията си. Спектърът от промени включва: трудности при говорене за тези преживявания; раздразнение или гняв, които лесно се насочват и към случайни лица; напрегнатост; трудности при заспиване и сънища за клиентите; усещане, че не се справя достатъчно в работата си; повишен или понижен апетит (спрямо обичайното); липса на удовлетвореност от работата; особен тип усещане, сякаш е „хванат в капан“ в работата си; натрапчиви мисли за клиенти, преживели особено тежки форми на насилие и др.

Възможностите за справяне с тези състояния са отново в различните форми на професионална подкрепа за специалистите – супервизия (в случая с особено значение е индивидуалната супервизия), кризисна интервенция или дебрифинг за целия екип при постъпване на специфичен тежък случай. Като част от една добре планирана грижа за екипа добре би било специалистите, работещи с жени или момичета ТМЗ или ПМЗ, преживели насилие, да бъдат информирани за описаните състояния в рамките на обучения.

Примерни методи за управление на свръхвъвлеченост и стрес¹²⁹

- Превенция на „свръхвъвлечане на специалиста“ може да се предприеме, като се въведе още един специалист, който да поеме част от работата или част от задачите на „свръхвъвлечения“ колега. Добре е да се обсъжда динамиката в екипа и как се е стигнало до такава ситуация, дали е оптимизирана работата на

¹²⁹ “Cross-Regional Learning Visit to Jordan”; “Professional help and support for front line specialists working with survivors of violence”, Marieta Gecheva, Learning briefs, July 2018; within “The Adolescent Girls Safety and Resilience Mentorship Program”, facilitated by UNICEF Serbia

всички, дали свръхвъвлечеността на водещия специалист не говори за специфични процеси в клиентката, които не са анализирани и идентифицирани. Крайната мярка е да се смени водещият специалист, ако процеса е станал необратим.

- Регулярните обучения и семинари, менторството от по-опитен колега спрямо нов колега също са похвати, с които се цели едновременно повишаване на квалификациите и оценка за симптоми на професионално прегаряне. Подобна роля имат седмичните екипни срещи за обсъждане на текущата работа.
- Социализирането между колеги извън работната обстановка е предпочитан метод за някои организации. Планират се събирания на екипа извън населеното място и програма с развлекателни и възстановителни дейности ("staff retreats"). Специалистите могат да обсъждат в неформална, но и едновременно колегиална и конфиденциална обстановка работата си. Така се "вентилират" емоции. Често добрата сплотеност в екипа има благотворен ефект върху членовете му, създава се една добра среда на удържане на преживявания, свързани с по-сложните и травматични случаи. Екипността в този случай играе ролята на "предпазна мрежа".

В по-широк смисъл, създаването на спокойна и обгрижваща среда с ясни роли в екипа и с ясни цели на работата с всеки клиент е предпоставка за навременното забелязване на проблеми, свързани с професионалното прегаряне. Обратно на това, има екипи, в които специалистите като че ли са оставени сами да се справят, без методическа подкрепа и без ясно дефинирани роли и разпределяне на случаите.

Цялостната грижа за екипа, който работи директно с лица, преживели тежки форми на насилие и злоупотреба, е абсолютно задължителен стандарт при всяка една услуга и програма за подкрепа.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение, специалистите, работещи с жени и момичетата ТМЗ или ПМЗ, е добре да имат предвид, че ситуацията около тях винаги е много по-трудна и сложна, в сравнение с тази на жените, родени и живеещи в България. Промяната от един начин на живот, свързан често със строги патриархални норми и отреждащ неравностойно положение за жените и момичетата, към живот, в който трябва да се разпознаят в различна социална роля, свободни да правят своите собствени избори е промяна, която може много да уплаши, някой, който не е живял в такъв ритъм.

Начините на подкрепа за тези жени и момичета трябва да бъдат адаптирани към всяка отделна жена или момиче, които ще получават тази подкрепа, към техните индивидуалности, техния произход и предишен житейски опит.

Също така, процеса на преодоляване на травма и процеса на овластяване не се случват в един цикъл с начало и край. Това са процеси, продължаващи във времето, с различен интензитет и динамика в зависимост от това, какво се случва с конкретната личност. В тази времева продължителност, специалистите, които имат подкрепяща роля, също минават през различни етапи заедно с клиентката си - етапи на прогрес, но и моменти на застой, връщане към стари начини за справяне, страх и тревожност.

Процеса на овластяване на жени и момичета ТМЗ или ПМЗ, преживели НОП се базира и на добрата връзка между клиентката и помагачия специалист – партнирането и следването на темпото на клиентката са двата ключови аспекта, които трябва задължително да присъстват в психосоциалната работа с жени и момичета ТМЗ или ПМЗ.

В по-широк аспект, работата в мрежа от професионалисти е основа за изработване на съответен на нуждите на всяка клиентка индивидуален модел за подкрепа. Включването на здравни специалисти, подобряване достъпа до социални услуги, езикови и професионални курсове, културни медиатори, работа по информиране и превенция, както и ефективно насочване на пострадалите, са от първостепенно значение за предоставянето на качествени услуги, които да повлияят положително върху ситуацията на жените и момичетата, с които се работи.

ПРИЛОЖЕНИЕ 1:

ВЪПРОСНИК ЖЕНИ И МОМИЧЕТА

Въпросник за проучване на опита на жени и момичета, търсещи или получили международна закрила, ползвачи/ползвали социални услуги в общността, както и социалните нагласи по отношение положението на жените – ниво на равнопоставеност, самостоятелност, обществен и семеен живот.

В началото на интервюто се записва следната информация:

- Държава на произход
  - Възраст
  - Откога е в България
  - Сама ли е пристигнала, или с партньор/деца – изброяват се по пол и възраст/други роднини
  - Живели ли са в други държави, освен държавата по произход?
1. Разкажете нещо за себе си – откъде сте, какво е характерно за мястото, от което идвате, как живеят хората, какво е основното занимание, отрасли, какви са традициите, какво се предава примерно от майка на дъщеря?
  2. Какво е било основното Ви занимание в страната, от която идвате (изследва се ниво на образование, семейство – ранен, уреден брак или не, работа или грижи за деца и домакинство)
  3. Кои са най-необичайните неща за Вас тук, в сравнение с мястото, където сте израснала?
    - Облекло
    - Общуване
    - Семейство, взаимоотношения
    - Инфраструктура, ползване на услуги
  4. Какво е било или е най-сложно или трудно за Вас тук? (общуване с хората тук, езикова бариера, придвижване, ползване на транспорт, информация за култура и взаимоотношения, информация за детски градини, училища, здравеопазване, обгрижване на децата, за работа, други)
  5. Към кого се обръщате в трудна ситуация и от кого очаквате подкрепа? (какво е различното, когато се намира в друга държава, как жената търси помощ – в семейството, ако има такова, сред приятелки, в интернет, или не търси помощ, склонна ли е да се обръща към организации и как споделя за нуждите си – към следващия въпрос)
  6. Търсите ли/търсили ли сте помощ в организации, които помагат на бежанци и мигранти? Във връзка с какво? Бихте ли споделили за престоя си там/помощта, която сте получили, беше ли полезно, мислите ли, че има какво да се подобри?
  7. Има ли нещо, от което се притеснявате или се страхувате като жена в чуждата държава? (изследва се откъде идват страховете на жените – дали от тях-

- ната общност, дали от техните преживявания при попадането им в различна среда, дали от обективни събития в различната среда)
8. Равни ли са възможностите за мъжете и жените във вашата общност? Равни ли са те в друга държава? (изследва се как действат традиционните социални норми в други държави, различни от държавата на произход)
  9. Смятате ли, че за мъжете е по-лесно да живеят в чужда държава? Защо?
  10. Познавайки други жени от Вашата общност, какво смятате, че им е нужно, за да са по-самостоятелни и по-уверени?

Допълнителни въпроси по преценка на интервюиращия

ПРИЛОЖЕНИЕ 2:

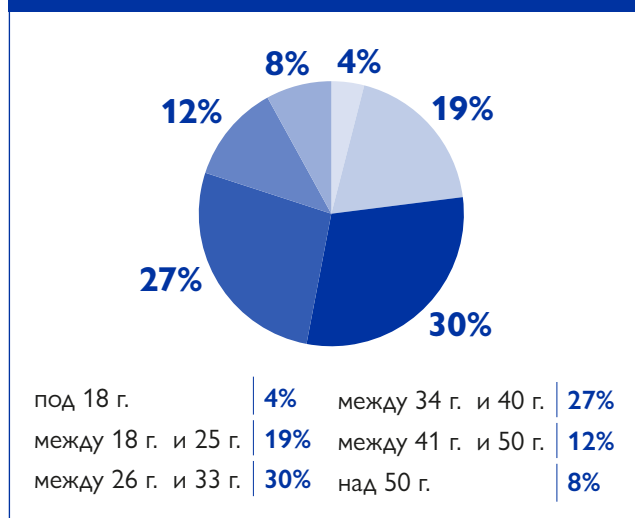
ПРОФИЛ НА ИНТЕРВЮИРАНИТЕ ЖЕНИ И МОМИЧЕТА

Жените и момичетата, участвали в интервюта, са с различен произход, семейна ситуация, ниво на образование и професия и пр., т.е. не са хомогенна група. Целта на интервютата бе да се събере информация за лица от различни държави, без предварителен подбор на базата на диагностични критерии за посттравматично стресово разстройство (ПТСР), на преживяна форма на насилие или дали са ползвали програми и социални услуги от дълъг период от време.

Фигура 1: Обобщено разпределение на интервюираните жени и момичета (26) по държава на произход

РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА ИНТЕРВЮИРАНИТЕ ЖЕНИ И МОМИЧЕТА ПО ВЪЗРАСТ

Според държава на произход, интервюираните жени и момичета се разделят в следните групи: Ирак – 8 (вкл. 1 жена от кюрдски произход); Сирия – 7 (вкл. 1 жена от кюрдски произход); Афганистан – 5; Сомалия – 1; Алжир – 1; Иран – 1; Палестина – 1; Гвинея – 1; Доминиканска република – 1.

Демографските данни от проведените интервюта съвпадат с данните на ДАБ¹³⁰ за водещите страни на произход на лица подали молби за международна закрила през 2019 г. Според тях, най-много на брой потърсили убежище в България през 2019 г. са хора от Афганистан, Сирия и Ирак. Това са водещите националности и на настанените в РПЦ на ДАБ ЛТМЗ и мигранти в СДВНЧ на Дирекция Миграция към МВР.

Фигура 2: Разпределение по възраст на интервюираните лица

Според данните на направените интервюта, има най-много лица на възраст между 26 и 40 г. (57%). Под 18 годишна възраст са две интервюирани лица.

¹³⁰ ДАБ (уебсайт). Топ 5 страни на рпоизход по подадени молби 2019 г., налично онлайн на: https://aref.government.bg/sites/default/files/uploads/docs/2020-03/1%20-%20Top%205-bulg_12.pdf, последен достъп на 18.03.2020 г.

ПРИЛОЖЕНИЕ 3:

ВЪПРОСНИК ПРОФЕСИОНАЛИСТИ

Въпросник за проучване на нуждите на специалисти (психолози, социални работници и др.), работещи в социални услуги и предоставящи подкрепа, включително дейности за овластяване на жени и момичета, преживели НОП, в това число и ТМЗ или ПМЗ.

В началото на интервюто се записва следната информация:

- Опит в сферата на социалните услуги: вид и продължителност
  - Място на работа
1. Какъв е начинът на работа и приемът на клиентки в услугата, с какви клиентки се работи, в какви формати те получават услуги: групов, индивидуален, комбиниран и други.
  2. Как се посрещат нуждите на децата, ако клиентката има такива? Как се отразява това в процеса на работа с клиентката?
  3. Работите ли с непълнолетни момичета и какво е специфичното/различното в работата Ви с тях?
  4. Много често и характерно за пострадалите от насилие, основано на пола, сексуално насилие и домашно насилие е те да развиват симптоми на посттравматично стресово разстройство – как оценявате такъв случай и как работите с клиентката?
  5. Какви са елементите на овластяване във Вашата работа? (как се изследва капацитетът на клиента, как се прави план за работа, как се съгласува с клиентката)
  6. Споделете за специфични моменти в работата по овластяване, кое според Вас е най-важното в един такъв процес?
  7. Имате ли опит в работата с клиентки, търсещи или получили международна закрила? С колко такива случая сте се срещали?
  8. Как протича работата Ви с тази клиентка, в сравнение с обичайните клиенти на услугата? Кое беше предизвикателство – комуникация с клиентката, връзка с институции, преводачи, културни особености, особености на преживените травми?
  9. От днешна гледна точка, какво бихте искали да знаете, преди да се срещнете с клиентка, търсеща или получила международна закрила? От какъв вид информация се нуждаете?

В допълнение, интервюираният специалист е поканен да назове важни неща от гледна точка на работата, които не са споменати в хода на разговора.

ПРИЛОЖЕНИЕ 4:

ИНТЕРВЮТА С ПРОФЕСИОНАЛИСТИ

Интервютата с професионалисти бяха проведени в периода май – август 2019 г. с намерението разглежданите теми и насоки за работа да бъдат максимално практически поднесени, както и да се отнасят към реалната ситуация, пред която са изправени специалистите в сферата. В интервютата взеха участие 12 специалисти със средно 7 години опит в социалната работа - социални работници, психолози, както и специалисти, които от пряката работа с клиенти са преминали към управлението на социални услуги за жени и момичета. По-голямата част от интервюираните специалисти са придобили опита си в социални услуги в град София, както и в градовете Стара Загора и Перник.

Социалните услуги, в които интервюираните специалисти работят (или са работили), включват: Кризисни центрове/кризисни звена/приюти за жени, жертви на различни форми на насилие като домашно насилие, сексуално насилие, трафик на хора; Комплекси за социални услуги (КСУ), които включват Център за обществена подкрепа (ЦОП) и Звено „Майка и бебе“ (ЗМБ). Някои от интервюираните специалистите са придобили и част техния професионален опит като социални работници в отделите на Агенция за социално подпомагане към Министерство на труда и социалната политика, други са придобили опит и като обучители на социални работници и психолози, работещи с жени и момичета, преживели сексуално насилие, домашно насилие и трафик на хора.

Въпросникът се състои от 9 въпроса и е предназначен за провеждането на интервю, в хода на което специалистът свободно да назовава своите наблюдения и придобит опит относно важните елементи в процеса на работа с жени и момичета, преживели НОП. Пълният въпросник е представен в Приложение 3.

ПРИЛОЖЕНИЕ 5:

СПИСЪК С ОРГАНИЗАЦИИ

Списък с организации, предоставящи услуги на лица, търсещи или получили международна закрила в България

Български хелзински комитет (БХК)

- Адрес: гр. София, ул. „Узунджовска“ №1, етаж 3
- Телефон: +359 2 981 33 18/ +359 2 980 20 49
- Интернет страница: <https://www.bghelsinki.org/bg/>

Български червен кръст (БЧК)/

Бежанско-мигрантска служба

- Адрес - централа: гр. София, бул. „Джеймс Баучер“ №76
- Интеграционно-информационен център за бежанци на БЧК: Бул. „Евлоги и Христо Георгиеви“ 165
- Телефон: +359 2 816 48 21/ +359 2 816 48 22
- Интернет страница: <https://www.redcross.bg/>

Върховен комисариат на ООН за бежанците (ВКБООН)

- Адрес: гр. София, пл. „Позитано“ №2
- Телефон: +359 2 980 2453
- Интернет страница: <https://www.unhcr.org/bg/>

Детски фонд на ООН (УНИЦЕФ)

- Адрес: гр. София 1504, бул. „Княз Александър Дондуков“ №87
- Телефон: +359 2 969 6208
- Интернет страница: <https://www.unicef.org/bulgaria/>

Каритас

- Адрес: Център за интеграция на бежанци и мигранти „Св. Анна“, гр. София, ул. „Струма“ №1.
- Телефон: +359 2 869 63 35
- Интернет страница: <http://www.caritas-sofia.org/bg>

Международна организация по миграция (МОМ)

- Адрес: гр. София, ул. „Цар Асен“ №77, 1463
- Телефон: +359 2 939 47 74
- Интернет страница: <https://www.iom.bg/>

Сдружение „Съвет на жените бежанки в България“

- Адрес: гр. София, ул. „Екзарх Йосиф“ №95
- Телефон за контакт: +359 8 78 136 231
- Интернет страница: <https://crw-bg.org/home>

Фондация за достъп до права - ФАР

- Адрес: гр. София
- Телефон: +359 2 879 32 80
- Интернет страница: <http://www.farbg.eu/bg/who-we-are-bg/>

Фондация „Център Надя“

- Адрес: гр. София, 1202 ул. „Княз Борис I“ № 166

- Телефон: +359 2 981 93 00
- Интернет страница: <http://www.centrenadja.com/about-us>

Център за правна помощ „Глас в България“

- Адрес: гр. София, 1000 ул. „Триадица“ №5, Б, офис 226
- Телефон: +359 2 981 07 79
- Интернет страница: <http://www.centerforlegalaid.com/>

ПРИЛОЖЕНИЕ 6:

НАСОКИ ЗА РАБОТА

Някои общи насоки, специфични за работата с жени и момичета, ТМЗ или ПМЗ

Кратки базисни насоки, базирани върху дългогодишния опит на специалисти в България, за ефективна работа с и създаване на достъпност до интервенции за овластяване, насочени специфично към жени и момичета, ТМЗ или ПМЗ:

- Съгласуване на часове и времетраене за срещите с жените и момичетата;
- Осигуряване на грижа за децата в паралелни групи;
- Създаване на комфортно и сигурно пространство за разговори с жените и момичетата;
- В РПЦ: осигуряване на институционална подкрепа, сътрудничество и координиране с институциите и организациите, които работят на терен;
- За жени, които искат да продължат пътя си към Западна Европа - осигуряване на курсове и занятия за умения, които могат да бъдат ползвани в цялата западна култура (гражданско образование, житейски умения, грижа за здравето и здравословен начин на живот и пр.);
- Смесени сесии мъже и жени, особено по въпросите на социалните роли на половете;
- Задълбочена работа със съпрузите и други мъже от общността и семейството за повишаване на чувствителността и разпознаване на негативни / позитивни норми и модели спрямо половите роли и права;
- Ангажиране на съпрузите и други мъже от общността и семейството за включване в домакинството и поемане на активна грижа, например в отглеждането на децата и възрастни или болни хора;
- Задълбочена работа с възрастните жени в общността и семейството, които са носители на традиционните семейни норми, с цел повишаване на чувствителността и диалог;
- Връзка с лидери (мъже или жени) на общността, с цел те да станат агенти на промяна на нагласите;
- Фокус върху свързване в групи и създаване на общност, включително за взаимопомощ;
- Неосъдителен подход - за отсъствия от срещите, за намерението да не останат в България;
- Фокус върху способността за емпатия на предоставящите услуги - уменията винаги могат да се развият и усъвършенстват;
- Разработване на информационни материали (печатни и аудио-визуални) на различни езици с цел повишаване на информираността и чувствителността и промяна на нагласите.

ПРИЛОЖЕНИЕ 7:

ПРАВА НА ЖЕНИ И МОМИЧЕТА ТМЗ, ПМЗ И БЕЗ ДОКУМЕНТИ СПОРЕД ЗАКОНОДАТЕЛСТВОТО НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

Права и достъп до услуги за жени и момичета ТМЗ, ПМЗ, или без документи според Закона за Убежището и Бежанците и Закона за Чужденците в Република България.

ЦЕЛЕВА ГРУПА	ДОКУМЕНТИ ЗА САМОЛИЧНОСТ	ДОСТЪП ДО ЗДРАВНИ УСЛУГИ	ЗДРАВНИ ОСИГУРОВКИ
Жени, търсещи МЗ	Регистрационна карта от ДАБ НЕ е документ за самоличност. Чужденецът предава всички свои документи за самоличност, които се съхраняват в ДАБ до края на производството. Чужденецът има право да поиска временното им връщане за определен срок и цел.	Здравно осигуряване Достъпна медицинска помощ Безплатно медицинско обслужване Психологическа помощ	Здравните осигуровки се плащат от ДАБ.
Момичета (<18), търсещи МЗ	ДАБ издава регистрационни карти на: деца, навършили 14 години; непридружени деца, ненавършили 14 години.	Здравно осигуряване Достъпна медицинска помощ Безплатно медицинско обслужване Психологическа помощ	Здравните осигуровки се плащат от ДАБ.
Жени, получили МЗ	Лична карта и доверие за пътуване зад граница.	По реда за български граждани.	По реда за български граждани. Определени лица са освободени от здравноосигурителни вноски (ученици, студенти, лица в затруднено положение)
Момичета (<18), получили МЗ	Лична карта и удостоверение за пътуване зад граница.	По реда за български граждани.	Освободени от здравноосигурителни вноски: до 18-годишна възраст; след навършване на тази възраст, ако учат редовно и до завършване на средно образование, но не по-късно от навършване на 22-годишна възраст; и ако са ученици, включени в обучение чрез работа.
Жени извън процедура за МЗ и без документи за самоличност	Нямат право на регистрационна карта. Ако са имали рег. карта, тя ще да бъде иззета от ДАБ след края на производството. Ако са настанени в СДВНЧ, получават бадж. Той НЕ е документ за самоличност.	Заплащат стойността на оказаната им медицинска помощ. Те са длъжни да имат здравна осигуровка или застраховка.	Нямат право на здравно осигуряване.
Момичета (<18) извън процедура за МЗ и без документи за самоличност	Нямат право на регистрационна карта. Ако са имали рег. карта, тя ще да бъде иззета от ДАБ след края на производството. Ако са настанени в СДВНЧ, получават бадж. Той НЕ е документ за самоличност.	Законът не предвижда конкретни разпоредби, но висшите интереси на детето са първостепенно съображение.	Законът не предвижда конкретни разпоредби, но висшите интереси на детето са първостепенно съображение.

ПРАВО НА СОЦИАЛНИ ПОМОЩИ	ПРАВО НА НАСТАНЯВАНЕ В СОЦИАЛНИ УСЛУГИ	ПРАВО НА РАБОТА	ПРАВО НА ОБРАЗОВАНИЕ
Имат право на настаняване в социални услуги.	След 3 месеца от подаването на молбата имат право на работа.	Безплатни курсове, организирани от ДАБ, НПО и др. организации, вкл.: курсове по български, професионално обучение.	Безплатни курсове, организирани от ДАБ, НПО и др. организации, вкл.: курсове по български, професионално обучение.
Непридружените деца се настаняват до навършване на пълнолетие във: <ul style="list-style-type: none"> • семейство на роднини или при близки • приемно семейство • социална услуга за резидентна грижа 	Имат право на работа. Необходими са: разрешение от Инспекцията по труда и писмено съгласие от родител, настойник или попечител	Основно и средно образование; професионално образование и обучение; допълнително обучение по български.	Основно и средно образование; професионално образование и обучение; допълнително обучение по български.
По реда за български граждани.	По реда за български граждани.	Основно, средно и висше образование; професионално образование и обучение; и обучение по български.	Основно, средно и висше образование; професионално образование и обучение; и обучение по български.
Непридружените деца с МЗ се настаняват до навършване на пълнолетие във: <ul style="list-style-type: none"> • семейство на роднини или при близки • приемно семейство • социална услуга за резидентна грижа • други места с подходящи условия за деца 	По реда за български граждани. Необходими са: разрешение от Инспекцията по труда и писмено съгласие от родител, настойник или попечител	Основно и средно образование; професионално образование и обучение; допълнително обучение по български.	Основно и средно образование; професионално образование и обучение; допълнително обучение по български.
Нямат право на настаняване в социални услуги. По изключение, уязвими лица и/или със специални потребности могат да бъдат настанени временно и неофициално в социални услуги от резидентен тип.	Нямат право на работа.	Нямат право на образование. Евентуално могат да посещават уроци по български и други неформални курсове, предоставяни от НПО и др. организации.	Нямат право на образование. Евентуално могат да посещават уроци по български и други неформални курсове, предоставяни от НПО и др. организации.
Законът не предвижда конкретни разпоредби, но висшите интереси на детето са първостепенно съображение.	Законът не предвижда конкретни разпоредби, но висшите интереси на детето са първостепенно съображение.	Законът не предвижда конкретни разпоредби, но висшите интереси на детето са първостепенно съображение.	Законът не предвижда конкретни разпоредби, но висшите интереси на детето са първостепенно съображение.

МЕЖДУНАРОДНА ОРГАНИЗАЦИЯ ПО МИГРАЦИЯ (МОМ)
БЪЛГАРИЯ

Адрес: гр. София 1463, ул. „Цар Асен” № 77
Телефон: +359 2 93 94 774 | Факс: +359 2 93 94 788
E-mail: iomsofia@iom.int | www.iom.bg
Facebook: www.facebook.com/IOMBulgaria